

ПРИВАТНА БІБЛІОТЕКА
ОСИПА ГАНАСТАЗІЇ КОЧАН
ЗДА

ОБЄДНАННЯ

неперіодичні збірники статтей
на теми політичні, економічні
й культурні

Редакція Комітет

Книжка I.

Листопад 1924.

Відень, 1924.

Накладом Західно-Українського Видавничого Фонду „Народної Оборони“
З Друкарні Акційного Товариства І. Штаймана, Відень, IX. Universitätsstr. 6

Зміст:

	стор.
1. Від Видавництва	1—2
2. Др. ГРИЦАЙ: Вірмо лише самим собі, у свою правду й у свій меч!	2—7
3. І. О. БОЧКОВСЬКИЙ: До соціольогії українського питання	8—11
4. В. Т—ий: Кріза демократії та парламентаризму	11—26
5. Ів. КОССАК: Де-що про галицьку інтелігенцію і за- хідно-українську справу	26—35
6. Р. П—ий: До санації наших внутрішніх відносин на Західній Україні	36—43
7. А. ІЛЬЧЕНКО: Пекуча справа для Західної України	44—47
8. Др. ІЗРАЕЛЬ ВАЛЬДМАН: До Жидів Східної Галичини!	47—48
9. Шкільна справа на північно-західних українських землях під «Польщею»	49—60
10. А. ЖУК: З культурного життя на Радянській Україні	61—73
11. А. В.: Західно-українська справа і Радянський Союз	73—78
12. З МИНУЛОГО: а) Два листи М. П. Драгоманова до П. Б. Аксельрода; б) З матеріалів про невідбутий з'їзд РУП, 1904 р.; в) З початків українського стрілецького руху в Галичині; г) З австрійсько-української політики у часі світової війни	78—92
13. Критика й Бібліографія	93—95
14. Складайте жертви на Західно-Український Видавничий Фонд (відозва)	96

ОБЄДНАННЯ

(УКРАЇНСЬКИЙ СКИТАЛЕЦЬ)

неперіодичні збірники статтей на теми політичні, економічні й культурні.

Книжка I.

Листопад 1924.

Від Видавництва.

Двохтижневик „Український Скиталець“, що виходив досі як орган військової еміграції земель З.У.Н.Р., перейшов на власність Західно-Українського Видавничого Фонду „Народної Оборони“ і буде далі виходити під назвою „Обєднання“, під новою редакцією і при участі цілого ряду нових співробітників. „Обєднання“ в отже продовженням „Українського Скитальця“, що й зазначується уміщеннем старої назви в підзаголовку нової, хоч по суті перестав бути органом військової еміграції земель З.У.Н.Р.

Ця зміна назви видавництва не означає розриву з його традицією, з його попередніми завданнями — вирізника національно-політичних змагань боєвих сил Західної України. Навпаки, головно ці завдання й будуть означувати дальший характер видавництва. На сторінках „Обєднання“ й далі буде уділятися відповідне місце історії нашої визвольної боротьби на західних українських землях; історії Української Галицької Армії у всіх її формах; положенню західно-української політично-військової еміграції і її ролі у визвольних змаганнях народу, як також фактам з її організаційного й культурного життя.

Але „Обєднання“ не буде видавництвом еміграційним, тільки хоче стати вільною, незалежною трибуною на еміграції для висвітлення наших визвольних завдань у краю, остаючи в тіснім ідейнім звязку з тими суспільними елементами в різних областях Західної України, які не миряться з чужим гнетом, які ведуть активну боротьбу проти чужого панування.

Та віддаючи себе на службу визвольній боротьбі на Західній Україні, „Обєднання“ зовсім не думав замикатися у вузькі рамці виключно західно-українських інтересів. Якраз одним з головних завдань „Обєднання“ буде найдокладніше знайомство з відносинами на Великій Україні у минулому і сучаснім, навязання перерваних війною і революцією ідейних, культурних і політичних звязків з головним пнем нашого народу.

Будучи видавництвом безпартійним, „Обєднання“ відкриє свої сторінки для кожного об'єктивного голосу і в кожній справі, коли автори стоять на ґрунті національної єдності всього українського народу і власної державності на всіх землях українських; коли рахуються з політичними відносинами на Великій Україні; коли здійснення українського державного права на західних українських землях уважають невідкличним постулатом нашої визвольної боротьби, а переведення національно-державного обєднання всього українського народу не узaleжнюють від форми державного ладу України. В цих рамках — свободний обмін думок по всім питанням загально-українського життя.

„Обєднання“ буде виходити наразі неперіодичними збірниками статей на теми політичні, економічні й культурні, з особливим узглядом на практичних завдань української політики на Західній Україні. Переміна „Обєднання“ на періодичне видавництво, з евентуальним поширенням на твори красного письменства, буде залежати головним чином від того, як українська суспільність у краю і на еміграції прийме наш видавничий почин та чи належить його підтримати своїми матеріальними засобами.

Сподіємося, що „Обєднання“ стане літературним осередком, коло якого згуртуються як співробітники і читачі всі живі сили в краю і на еміграції, без огляду на їх територіальне походження і політичні переконання, ті сили, які начальним завданням української політики в цім історичному моменті, що його переживаємо, уважають: здійснення національно-політичної єдності всього українського народу в обєднаній українській державі працюючих мас.

Вірмо лише самим собі, у свою правду й у свій меч!

„Нехай ворожі міністерські кабінети, хитруни й торговці торгують волею народів і продають її між собою, як Жиди Христа; коли дух Народу двигнеться знову, він змете їх Юдині договори з лиця землі і буде так, як рішить і скаже Нарід.“

Е. М. Арендт (1813).

Залізна босва воля, неаломний свою непохитністю характер, спромога видержати у визвольній боротьбі до кінця з незрушимою вірою в оконечну перемогу, без огляду на всякі випадкові невдачі, пораження і катастрофи — це відомі нам усім, прославлювані та оспіувувані поетами признаки геройських народів, що і в найтяжчих історичних умовинах добували собі волю і власну

державність. Але хоч і свідомі ми, Українці, гаразд цього, що тільки й виключно такі признаки допомагають поневоленим, а не поробощеним народам святкувати скорше чи пізнійше світлий тріумф національного визволення, то в нас усе таки не бачиться трів'ого змагання і в нашій національній духовості розвинути гідво ті геройські признаки.

Наша духовість усе ще більш лірична, ніж героїчна; до ліричної скарги нам усе ще близче, ніж до героїчного бою на смерть і життя.

Правда, — це не диво, що так воно є. Адже це мабуть не простий випадок, що те найкраще, що видала протягом довгих століть наша творча духовість — це українські історичні думи. Значить — вражуючі ліричні пісні страждучого в неволі народу. Пісні-жалі, пісні-голосіння, повні такої могутньої сили почування і слова, що можна ізза цього трохи не кожній з них станути навіть у Пантеоні вселюдської творчості на мавстатичних вершинах побіч Данте і Шекспірів, як своврідній, несмертельний своїм чаром, божій красі. Але глибоко траїчні переживання на лад події у думі про брата й сестру, або про побіг трьох братів з Азова, або про бурю на Чорному Морі, — багато більш близчі духовості українських кобзарів, ніж грізний лицарський сміх у думі про Байду-Вишневецького. Коли порівняти з торою погляду історичні українські думи з історичними піснями в Романів або в Герман — з виїмком хіба пісні про Нібелунгів, — то вони виглядають мов понурі, важкою темрявою вгорнені овиди проти цвітистих левад і ясного неба. Словом — це пісні народу, що століттями страждав у неволі. Але горесна скаржливість їх величавого ліризму не лишалася в межах поетичної творчості народу. Коли давні німецькі пісні про незломного Гагена й чудово лицарського Зігфріда в силі були розбуджувати в німецькім народі героїчну стихію, еспанські пісні про завзятущого Сида вчили Еспанців не відступати від своєго ніде й ніколи, а пісні про Ролянда сповняли душі Французів у щерьт гордо-лицарськими почуваннями, — то наша невольницька пісня зі своїм болючим, плачливим „Ой“ вчила нас тільки по невольницьки скаржитися. Одчайдушно голосити, або так-же одчайдушно радуватися, — відповідно до того, чи настрій той або інший, чи зближається ворог, чи відступає, чи змилосердиться люта доленька, чи ні.

З того погляду Шевченкове:

„... Сам собі у буряні

— — — — —
Виспівую було та плачу —“

це один з найзнаменніших відгуків нашої соборної національної духовості. Типове змальовання тої, у своїх найглибших основах дитинячої, ліричної настроєвості, тоб-то безвольності, силою якої людина піддається вражінням хвилі, зусім і геть затрачус спромогу незалежності від принагідних випадків і впливів. І зазначилася уже в нас ця традиційна культура кволового лі-

ризму — на дні якого в безхарактерність і нездатність до чину — нераз погубними, сиравді катастрофальними наслідками.

Однаке ніколи ще може так яскраво і з такою шкодою для національної справи, як по т. зв. „вирішенню галицького питання“ Радою Амбасадорів у Парижі, дия 14. березня 1923. Наслідком того ніби катастрофального, ніби оконччного вирішення виявилася у нас зараз найглибша зневіра й найчорвіший пессимізм. Лірична українська душа заголосила знову тим традиційним „Ой“ рідних історичних дум, яким уже й наші врадіди реагували найрадше на принаїдні ударі „лютої доленьки“.

Мовляв: Горе нам!

Якеж це в нас нерозумне, мегеройське й некультурне!

Колиб ось інші народи дивилися на свою долю таксамо крізь блахмани ліричної настроєвості й таксамо попадали в найглибшу зневіру під враженням усіх випадкових невдач, — то що буlob сьогодня з гордої, могутньої Італії, з самовладної, незалежної Греції, або з тої тричі нескірливої, мов вічний символ жагучої боротьби за волю горючої Ірляндії?

За свою незалежність бореться уже Ірляндія від XI. ст., і потерпіла протягом довгих віків цілий ряд найстрашніших невдач, поражень і катастроф, руйнуючих увесь край й увесь народ. Англійці намагалися висмоктувати Ірляндію при допомозі всіх традиційних засобів жадливого деспотизму так, що з 11 мільйонів мортів усеї землі тільки 1¹/₂, міліонів було здебільшого в руках Ірляндців, а решта власністю англійських кольоністів. Під час Кромвелевої карної експедиції до Ірляндії (1649 р.) згинуло в крівавих боях пів міліона Ірляндців, а великі бої у XVIII. ст. скінчилися в наслідок зради ірляндських таки відступників — теж повними невдачами. А проте саме тоді співав великий поет Ірляндії, Т. Мур, своїм землякам, що нема достойнішого ні солодшого щастя на цім світі, як щораз то новими лавами гинути в боротьбі за честь Рідного Краю. І та лінія нептомних змагань за політичну незалежність Ірляндії, що її видвигнув тому сто літ преславний Й провідник Даньель О' Коннелль, лишилася незрушимою і по сьогоднішній день. Ніякі невдачі, ніякі вирішення міністерських кабінетів, ніякі насильства не захитали в Ірляндців цілющої віри у свою власні сили. І от начеб кликала історія Ірляндії до всякого поневоленого, договорами і конференціями міністерських хитрунів проскрибованого народу:

Не вірте ворожим договорам! Вірте лише самим собі, у свою правду й у свій меч!

Пригадаймо собі тільки, яка зализна боєва воля, який незломний своєю непохитністю лицарський характер, яка незрушима віра у свою правду й у свій меч знаменувала імпозантну визвольну працю і боротьбу найкращих патріотів колишньої поневоленої Італії! Хібаж вдововувалися вони чудово гарними, солодко скаржливими піснями своїх достойних кобзарів у роді Філіча і та Леонарді? Хібаж не проголосив із цього погляду їх великий

драматичний поет Віторіо Альфієрі ще у XVIII. ст., що не треба поневоленому народові солодких мрійливих пісень та таких-же видовищ *), а треба йому величавих трагедій, перепоєніх наскрізь суорим, республіканським, боєвим духом. І історія визвольничих боїв за державну незалежність Італії виявила, що Італійці XIX. ст. були гідними синами народу Данта й Альфієрі. Починаючи від т. зв. карбонарських заговорів ще в епосі Наполеона, кінчаючи безсмертними перемогами національного духа на полях Мадженти (1859) й Зольферіно (т. р.), — скількиж завзятущого, окрівленого геройства тут, і яка просто чудова непохитність у раз витичені напрямі! В роках 1848. і 1849. мають Італійці проти себе знаменито вишколені, духом кровожадного імперіалізму підбальзорувані армії Австрійців під таким вождом, як граф Радецький і під такими катами, як фельдмаршал Гайнау **). Та хоч італійські борці такі, що під Кустоцою борються безпереривно цілих дев'ять годин, вони на перекір своєму нечуваному геройству не в силі спершу (у війні 1848—1849 р.) добути побіди. Але хібаж їх страчені тоді бої відводять від думки боротися далі? Без огляду на те, що їм по великих програхах лишається властиво тільки малий Піемонт, як одиноче середовище національного духа й національної праці, — вони покищо вдоволяються тим і працюють з усіх сил над піднесенням національної свідомості, просвіти і єдності, бо їх провідники — їх Ацелії, Кавури та Ріказолі — знають гаразд, що народ, у якого в $\frac{2}{3}$ анальфabetів і якого землі не обєднані — ніяк не в силі боротися на смерть і життя за свою визволення, хоч і в повний залязої боєвої волі й залязої віри у свою правду й у свій меч. І так протягом того одного десятиліття по розбиттю італійських повстанців (1848—1849 р.) доцільний, політично-культурний провід Кавура викохав у народі стільки могутніх сил, що їм в 1859. р. навіть окончна зрада Французів та хитрий договір ціарських кабінетів у Вілля-Франка не змогли пошкодити нічого. Ціарські кабінети у Вілля-Франка свою, а обеднаний народ Італії промовив своє слово, і сталося по волі — Народу.

Яккажеться в тих гордих словах:

Italia farà da sé, — Італія дасть собі раду сама.

Так на ніщо здалася колишнім австрійським деспотам ця прославлювана ними перемога над „ворохобниками“ — під Кустоцою. Нарід, який вірить тільки собі самому, у свою правду й у свій меч — не бойтесь ніяких принагідних Кустоц. Нарід, який зможе сказати про себе, що в боротьбі за свою державну незалежність він собі дасть раду сам, вважає кожну невдачу — нехай їх буде й цілий ряд — необхідним злом на шляху до найвищого добра. Адже це майже історична традиція, що саме ті

*) Це було звернене особливо проти кволих і доволі невибагливих свою моралю ліричних мельодрам італійського поета Петра Метастасіо (1698—1782).

**) Сей генерал добув за нелюдське покарання повстанці із Брешії (Brescia) почесну назву „гієни з Брешії“.

національно-визвольничі війни, які мали увінчатися пропамятними перемогами поневолених, зазначуються спершу крівавими неєдучими повстанців.

А хто з нас не знає, з якими важкими труднощами приходилося спершу боротися Німцям проти Наполеона? Хоч загальне одушевлення визвольною війною було в них таке, що всякий свідомий громадянин жертвуав на вітварі Батьківщини останній гріш, а найпишніші красуні жертвуали в користь воєнного скарбу своє волосся (Фердинанда Шметау), і хоч в них були вожди тоді міри, що Йорк і Бліхер, — то першими вислідами пруського повстання проти Бонапарта в 1813. р. були все таки повні невдачі Німців під Гросгершен і під Бауцен. І як майже у всіх поневолених народів, так і тут зазначується з руинуючою шкодою для національної справи — недостача обєднання всіх національних середовищ. Як опісля в Італії треба було роботи цілих десятиліть на те, щоб австрійську Льомбардію і Венецію, бурбонську Сицилію, австро-іспанську Тоскану, Парму і Піяченцу Марії Люїзи, папський Рим та всі інші області італійської землі зробити свідомими себе частинами одного національного організму, так і в поневоленні Німеччині треба було державно-творчої роботи цілих десятиліть, цілих поколінь патріотів на те, щоб з Прусаків і Баварів, з Віртембергів і Саксонів та з цілого ряду тузинових князівств витворити справді одну націю, з одним національним почуттям та з одною національною свідомістю. І щойно тоді, коли духове обєднання у кожного з тих народів видвигалося могутнім зусиллям скрізь, без огляду на фізичні межі й віддалі, — щойно тоді осягали вони свою ціль цілковито.

Значить, залізна бобва сила на перекір усяким невдачам, віра у свої власні сили й обєднування тих сил, — ось ті чародійні потуги, що забезпечують усяким визвольним змаганням оконечний тріумф.

Якаж це велика, яка спасенна наука для нас!

Бо як лірична настроєвість, тоб-то квола хиткість — ця спадщина культури скаржливих дум — не дозволяє нам здебільшого оцінювати наші вдачі й невдачі точно після їх справжньої ваги й омертвлює у нас змогу чину, — так недостача духового обєднання нищить у нас іноді й те найкраще, що зроблено. Хібаж вільно нам сьогодня сказати, що Радянська Україна й Галичина, Закарпатська Україна і Буковина, українська скитальщина й американська еміграція — це справді одна-одноцільна нація, перепоєна тільки одним національним почуттям, одною національною свідомістю і одним тільки бажанням: бажанням визволення і обєднання? Ні, сього ми сьогодня не можемо про себе сказати. Не спільній ідеал державного, всенационального обєднання знаменув у нас нині скрізь і всюди нашу громадянську, політичну і культурну роботу, — а партійна програма. Квола лірика з одної сторони, а розляяна партійність із другої — ось два алі духи нашого народу протягом цілої його історії! Партійна програма розбиває нас і нині, у хвилі найтяжчого національного лихоліття

на сто десять таборів... Нічого ми не навчилися й не вчимося з нашої історії.

Як жалували напр. новітні Греки, що в наслідок партійних ворожнеч іх т. зв. капітанів треба їм було спершу перетерпіти стільки невдач і поражень! А і в Італії немало невдач спричинила та обставина, що поодинокі гурти не йшли з самого початку разом, через що багато сил знівечилося і багато дорогого часу минуло дармо. Бо всякий партікуляризм і надмірна партійність для поневоленого, чужими кордонами роздерготого народу — це роздроблювання і ослаблювання його сил. Найвищим завданням такого народу обєднування своїх сил і освідомлювання їх в однім напрямі, в напрямі визволення з чужої неволі і національно-державного обєднання.

Тому ніякий ворожий конгрес, ніякі договори міністрів, — які навіть не вміють гаразд вимовити дорогого нам імені нашого народу і нашої Землі-Матері, — не в силі своїм кабінетним рішенням надати якомусь народові державний суверенітет, або його відібрати йому. Державний суверенітет здобуває собі кожний народ сам у міру того, як визволюється зі своїх історичних хиб, пороків і блудів. Ми, Українці, ще не визволилися з них, як треба, і тому наша всенародня сила ще завше спутана, ще завше немічна проти наїздника. Ale як-що ми перестанемо вже раз ладом ліричних настроїв хитатися та зневірюватися на дорозі до раз вибраної мети, як-що ми почнемо всі дивитися на нашу справу не з кута вузької партійної доктрини, а з ясних вершин всенационального обєднання у власній державі й віри у свої сили — тоді нам ворог своєї волі певно накидувати не буде. Ale до того треба як найбільше світла в темряву душ тих між нами, що все ще не провидли й не хочуть провидіти. Ніяке псевдополітичне хитрунство, ніяке штудерне партійне міркування не дасть народові того, що може йому добути тільки залізна боєва воля, незломний свою непохитністю характер і спромога видергати у визвольній боротьбі до кінця — з незрушимою вірою в остаточну перемогу.

Словом: віра в себе, у свою правду й у свій меч! Ale П'ять основ не смів розжирати при кожній нагоді черв трійливого ліричного настрою і черв партійної ворожнечі. Боротьба з ворогом мусить бути проста як полічник. Боротьба ця — на смерть і життя — не смів бути ні хитрунством, ні довгим міркуванням. Сотки тисячів героїв Української Галицької Армії, що з такою нечуваною у світі самоежертвою боролися за волю свого народу — вони обявили нам і цілому світові ще раз усі ті прості тайни найглибшого героїзму боротьби за Рідний Край. I нам нині саме від них треба вчитися знову вірити лише самим собі, у свою правду й у свій меч!

Д-р О. Грицай.

До соціольогії українського питання.

Кожна національна справа має два аспекти: внутрішній і зовнішній. Перший в висловом, якщо так можна сказати, ендонаціональної енергії, себ-то конкретно: глибини та степені напруження національної свідомості і, що є з цим у звязку, національної волі до самобутнього існування; другий, що можна було назвати екзонаціональним, характеризується зовнішніми обставинами існування того чи іншого народу, отже географічним положенням країни, яку він заселює, автаркічними плюсами чи мінусами його території, себ-то економічною й потенцією, відтак домографічними даними і т. д., що сумарично обумовлює значіння даного національного питання з міжнародньо-політичного боку, з погляду істинного *status quo*.

Дуже часто буває, що ці два аспекти не тільки що не сходяться, але можуть бути й супротилежні; тоді очевидно перспективи даного народу на повне визволення в значній мірі ілюзоричні, особливо, коли він малочисленний і не має „вигідної“, кажучи словами Драгоманова, території. Буває очевидно й навпаки. Наприклад у чеському питанню під час світової війни, з огляду на заинтересованість антанти у знищенню середньо-європейського союза, обективні умовини цього питання, з погляду антантської міжнародної політики, відтак екзонаціональні його прикмети, що зовсім покривалися з ендонаціональними його властивостями, склалися на енергійну й дуже доцільну визвольну акцію під проводом проф. Масарика.

Цими думками я хочу звернути увагу на певного роду соціольогічний детермінізм у національних справах, з яким мусить числитись реальні політики при конкретному їх вирішуванню. Цей детермінізм зовсім не слід однаке трактувати як свого роду непереможній фаталізм, лише́нъ як природну гальму гіпернаціонального романтизму, оперуючого в міжнародній політиці методом *deus ex machina*, що й приводить неминуче до катастрофи визвольних спроб. Це конкретно означає, що негативні прикмети екзонаціонального характеру треба параліжувати й невтралізувати доцільною політикою, шляхом інтензифікації ендонаціональних позитивних властивостей, стараючись в межах можливості згармонізувати згадані вище два аспекти даного національного руху таким робом, щоб осягнути максимум національно-визвольної програми і до мінімума звести отої свого роду детермінізм у долі нації, про який була мова вище.

* * *

Коли ми підходимо до українського питання з такого погляду, то доводиться констатувати певну розбіжність між двома його аспектами у вищі заснованому сенсі. Далі мусимо ствердити, що перед війною ця розбіжність була більша й менш сприятлива для визвольних змагань, ніж по війні і в окрема в часі революції, чим у значній мірі пояснюється й неуспіх української самостійницької акції.

Почнемо розгляд цих двох аспектів українського питання з першого — ендо, або суб'єктивно-національного.

Наслідком історичних умов український народ не мав змоги нормального розвитку як нація. На передодні всесвітньої катастрофи він не уявляв з себе суцільного національного організму. Це була нація фрагмент, без викінченої ще внутрішньої соціальної діференціації, без викристалізованої ще вершини національної піраміди, хоч і був уже на шляху до національної кристалізації. Тому й основні ендонаціональні прикмети, що мають рішаюче значіння в кожній революційно-визвольній акції, — як національне почуття, свідомість самобутності, а поруч з тим воля до її забезпечення, — в Українців природно не досягли ще такої інтенсивності, як у інших поневолених народів, процес націоналізації яких відбувся в часі скорше й закінчився, як напр. у Чехів, Фінів.

Але й екзонаціональний аспект українського питання перед війною також не був сприятливий, з погляду українських національно-визвольних прямувань. Географічне положення України (головно східної) як незалежної держави є додатне, але як провінції Росії, з її хронічним „Drang nach Süden“ via Чорне Море до Царгороду й Дарданель та далі — воно очевидно фатальне. Це природно мусіло відбитися і на міжнародному значінню українського питання.

Хоч українське питання, як на це слушно звернули увагу та підкреслили два визначні фаховці в міжнародній політиці — по-кійний шведський учений Р. Челлен (див. його „Die politischen Probleme des Weltkrieges“ *) та англійський публіцист Сетн-Уотсон (пор. його статтю про українську проблему в його журналі „The New Europe“ 1917 р. т. IV., ч. 44) — було одною з головних причин всесвітньої війни, але, як на це скаржиться Челлен і Сетн-Уотсон, у фахових політичних, журналістичних та дипломатичних кругах його зовсім неслушно знехтували.

Таксамо і другий — автаркічно-економічний момент був для поневоленої України скорше прокляттям, як добром. Річ певна, що колиб Україна не була так природно богата й географічно не лежала при Чорному Морі, вона скорше й лекше могла усамостійнитись, навіть при своїх чималих ендонаціональних мінусах. Серед тих мінусів одним з найбільших і найфатальніших було соціальне недорозвинення українського національного організму, головно недостача в ньому відповідно чисельної інтелігенції, цього найактивнішого національного фактору й ферменту, та численного національно свідомого робітництва, отже національно свідомих мешканців міста, що в фактичним тараном у національно-визвольній боротьбі.

Найгіршим при цім було очевидно політичне розділення нації, яке споводувало націопсихологічний діморфізм, принаймні української інтелігенції, й, було одною

^{*}) Вийшла і в українськім перекладі: Д-р Рудольф Челлен: Політичні проблеми світової війни, переклав В. Левицький, Ращадт, 1918.

з головних причин багатьох невдач української самостійницької акції, що все спотикалася на Збручі й робила ілюзоричними всі обедньючі акти, на взірець станиславівсько-кіївських актів злуків з січня 1919 р.

Українська інтелігенція не тільки що процентово була мало-численна, але і з погляду національної психольогії і реальної політики замало самостійницька. Її самостійництво було більше пасивне, ніж активне, скоріше релігійне *credo*, ніж політичний імператив. Властиво у неї не було ніякої обґрунтованої державної ідеольгії. „Ukraina Irredenta“ була мрією, в яку голос нації не вірило, як і не передбачало можливості світової війни, цеї катастрофічної передумови до здійснення самостійницьких прямувань середньо- і східно-европейських народів, і тому не могло ставити практичних національно-політичних цілей у звязку з війною. Вимки не становлять правила.

А найгіршою хибою було те, що українська інтелігенція здебільшого думала по чужому — над Дніпром по московськи, над Дністром по австрійськи й беручись до будування своєї держави під час революції, не могла цього позбутися. Тому й не диво, що повоєнна Україна все мала два фронтони: один *à la Wien*, другий: *à la Москва*.

В результаті українська справа при своєму міжнародному дебюті була побита, не дивлячись на незвичайний героїзм безіменних мас, давши в результаті страшенну економічну руину й майже біольогічне винищення кількох міліонів українського народу.

Сталося це і статись мусіло як з ендонаціональних причин. Ендонаціональні українські сили були за кволі й доцільно та реально замало активні; екзонаціональні обставини (головно ворожість антанти і її міжнародної політики супроти українського питання) — були вельми несприятливі. Українська дипломатична акція, що мала їх параліжувати та гальмувати, своюю безпрограмовістю, недоцільністю, ділстантізмом та імпровізованістю радше ще допомагала їх негативному та шкідливому діланню.

Загальний отже білянс для української справи є неначеб-то несприятливий і мало доброго віщуючий на майбутнє. Але такий пессімізм був би неоправданий. З війни й революції Україна виходить не лише зруйнованою, розбитою, поділеною, але і з крівавим досвідом, що додатно мусить вилівати на інтензифікацію її ендонаціональних властивостей, а тим самим підносить шанси її далішого усамостійнення.

Істнуючий режим на українських землях, які тенденції його не були, приспішув процес націоналізації. Переївування на еміграції, в осередках європейської культури, великої маси людей, при всіх своїх шкідливих і руйнующих впливах також ділає в цім напрямі, підготовлюючи кадри фахово освіченої власної інтелігенції, недостача якої так страшенно відчувалася при першій пробі державного будівництва й відчувається далі.

В крівавій боротьбі в часі війни й революції Україна національно знайшла себе. В цьому процесі виявилося багато псевдонаціонального намулу, що накоїв силу ліха українській справі, але він автоматично відпадає. Те, що залишеться, буде іншим і творчим і Україна чим далі, тим твердійше буде ступати по незакінченому шляху свого національно-державного відродження і свого обєднання.

Тому головним завданням українського народу під теперішню пору є доцільно сконцентрувати, в реальних обставинах життя, цілу свою увагу на як найбільшу інтензифікацію своїх ендонаціональних властивостей в напрямі як найдужчого напруження своєї волі до самобутності, пам'ятаючи, що в зміненій світовій ситуації, при діланні нових міжнародних сил, еквонаціональні чинники працюють тепер на його користь, коли перед 1914 р. працювали вони проти його визвольних прямувань.

І. О. Бочковський.

Кріза демократії та парламентаризму.

Велика світова війна врилася в людську пам'ять такими глибокими, незатертими борознами, принесла з собою такі далекодучі і глибокосяжні переміни у сфері людської думки і такі інераз радикальні пересунення та переугруповання в господарськім і політичнім життю, що витворюється досить загальний нахил: уважати саме цю світову війну за якісь граничні стовпи, що відмежовують в життю цивілізованого людства дві ріжкі епохи; мовляв: війна закінчила одну епоху; по війні розпочалася нова, інша, відмінна епоха. Не буlob у тім багато дивного, якби це проявлялося тільки в поверхових буденних балачках, де нема звички дошукуватися причинових звязків поодиноких явищ десь глибше. На жаль бачимо, що й у поважніших спробах розгляdatи політичні питання під кутом певної соцільогічної науковости домінує така сама недотепна філістерська історіософія. Знаменою цією філістерської історіософії є те, що саме світову війну робиться відповідальною за багато явищ, до яких вона нічим не-причасна, яких зародки значно випередили світову війну, ба, вже перед війною проявлялися надто виразними симптомами, аби уважний дослідник не міг їх недобачати.

Таким явищем в безперечно кріза парламентаризму є демократії, цих форм політичного життя, які витворила капіталістична доба історії Європи. Ця кріза існувала довгенько вже перед війною. Констатовано її досить загально; західно- й середньо-європейські знахорі від суспільних недуг подавали всякі паліятиви, рекомендуючи їх, як єдино помічний лік; східно-європейські „зубри“ лякали нею російське суспільство, вказуючи, що тільки російські „самодержаве, православе і народность“ захищать Росію від цієї „західно-європейської гангрени“. Однак

це все не стоїть повоєнним історіософам на перешкоді саме у світовій війні бачити причину цієї крізи.

Вникаючи глибше в аналізу суспільних явищ, годі не добачити, що ніяких безпосередніх причинових зв'язків між світовою війною і крізою демократії та парламентаризму нема. Причин цієї крізи треба шукати ані не в самій світовій війні, ані не в її матеріальних чи психольогічних наслідках. Якщо поставити собі питання: який вплив мала сама війна на парламентаризм? — то требаб відповісти, що війна причинила подекуди радше до консолідації парламентаризму, ніж до його занепаду. В усіх національно однозначних державах, що взяли участь у війні, сам факт війни, потреба національної оборони перед завнішнім ворогом, небезпека прогання війни і т. д. так сильно захопили всі парламентарні партії, що відвернули увагу від питань внутрішньої політики, які розєднюють і ворожко протиставлять собі взаємно ріжні партії та дали можність запанувати в парламентах т. зв. Burgfrieden-ові.*) На час війни парламенти перестали бути побоєвищем ріжніх партій; уряди позбулися клопоту вічної погоні за більшістю, бо в усіх життєвих питаннях держави всі партії від найправіших до найлівіших — за вимком хіба дрібоньких опозиційних гуртків — творили одноцілу більшість: бюджет та воєнні кредити були ухвалювані майже одноголосно. Отже в часі війни парламенти функціонували незвичайно справно, так, що передвоєнна кріза парламентаризму перейшла в забуття. По війні кріза наново заострилася і це дало привід добачувати причину крізи у війні.

Що-до наслідків війни, то вони самі по собі також не могли бути причиною занепаду парламентаризму та демократії. Страшна, висилуюча, руйнуюча воєнна хуртовина принесла наскрізь негативні наслідки під матеріальним оглядом як тим державам, що війну програли, так і тим, що виграли її. Загальний занепад господарства, руїна промислу й торговлі, захитання фінансової рівноваги і т. д. і т. д. говорили всім надто проречисто й діймаючи, що треба закотити рукави і взятися до праці, щоб рятуватися від загрожуючої загибелі. Така ситуація сама по собі могла бути тільки чинником консолідації, обєднуючим до енергійної видатної роботи на кожнім полі, щоб гоїти воєнні рани. Сама по собі вона не мала прикмет загрожуючих чимнебудь демократії або парламентаризму. Навпаки! Тому, що гоїти повоєнні рани найуспішніше можна зусиллями цілого народу, демократія була найкращою формою загальної мобілізації тих зусиль, а парламентаризм, опертий на загальнім, рівнім і т. д. виборчім праві, якраз найвідповіднішим засобом цієї загальної мобілізації. Кажемо „самі по собі“, бо посередньо наслідки війни, викликавши економічну крізу і спричинивши загострення

*) Не входить тут в рахунок б. Австрія — держава національностей. З остраху перед центрифугальними національними сепаратизмами тут і не пробовано зразу скликати парламент та заведено абсолютизм. Парламент скликано, як уже було запізно, як Австрія вже конала.

соціальних протитентів, безперечно заогнили також і загаду крізу. Що-до психольобічних наслідків війни, то й вони не підкупували довірю до демократії та парламентаризму. Страшне пробудження з воєнної гіпнози поставило перед європейськими суспільствами болюче питання: Хто завинив світову війну? Хто і що пхнуло людство на дно одичіння, нужди, руйні? І не було двох відповідей. Усі погоджувалися, що саме недемократичність заграницької політики, таємна дипломатія, недемократичність військової політики, позбавлення парламентів права рішати питання — війна, чи мир? — довели до вибуху війни.

Ясно, що ж сама війна, ві її матеріальні та психольобічні наслідки не могли спричинити крізі демократії та парламентаризму. Причини цієї крізи лежать дещо глибше — а саме в суспільно-економічній будові сучасних європейських суспільностей, у самім капіталістичнім суспільнім ладі на тому степені його розвитку, на котрому тепер власне він находитися.

* * *

Кріза демократії та парламентаризму проявляється тим, що парламент, найвище репрезентаційно-законодавче тіло, вибране на основі демократичного виборчого права, себто через загальне, рівне і т. д. голосування, і покликане управляти державою законодавчою дорогою, на основі демократичного принципу більшості, став неспособіним виконувати своє завдання, бо розбите на цілу низку ріжких політичних партій, не може видати з себе трівкої суцільної більшості, отже тимчасами демократія і парламентаризм не в під сучасну пору найкращим засобом правити державою.

Чому воно так діється? Де властива причина цього явища? Щоб як слід відповісти на це питання, мусимо вперед вияснити собі деякі основні питання про державу та суспільність.

Що таке держава? Найзагальніша дефініція: політична організація населення якоїсь території під проводом верховної влади. На протязі історії людства бували ріжкі держави: від деспотичної монархії — до демократичної Республіки; однака червоною ниткою тягнеться у всій історії держав факт, що держава все відблиском суспільного ладу. Залежно від того, яка суспільна кляса в дану добу розвитку є економічно найсильнішою — та сама кляса в рівночасно найсильнішою політично: вона захоплює державну владу в свої руки й послугується цілим державним апаратом задля політичного закріплення свого економічно та суспільно домінуючого становища, щоб держати в крицах поневолені кляси суспільності. В міру поступу господарського розвитку змінялися суспільні кляси, разом з тим змінявся також характер держави. Старовинна держава була політичною організацією власників рабів і саме власники рабів послугувалися державою задля поневолення і визиску рабів; феодальна держава була інструментом земельної шляхти задля панування над кріпаками; новітня репрезентаційна держава в організацію буржуазії — інструментом визиску наємої праці, поневолення трудових мас.

І нема в тім нічого дивного, нічого незрозумілого самим собою. Кожноразовий спосіб продукції всіх матеріальних дібр, потрібних для заспокоєння життєвих потреб, видвигає в суспільноти на сам верх ту клясу, в якої руках нагромаджені засоби продукції. Напр. у феодальних часах головним засобом продукції була земля, отже земельна шляхта, власник тієї землі, була з природи річи домінуюча клясою. Як суспільно та економічно домінуюча кляса, самою силою своєї позиції опанувала вона й державу. Ціла будова держави, ціле її законодавство й адміністрація — все було пристосоване до вимог та інтересів феодальної шляхти.

Однаке торговля зі сходом громадить великі грошеві засоби в руках міщанства; новітні технічні винаходи та відкриття впроваджують машину, як могутній чинник продукції. До виробу матеріальних дібр, потрібних для заспокоєння життєвих потреб, вимагається вже не посідання землі, аї не володіння кріпаками, ествами з людським видом, але без інтелігенції, знання, зручності — загалом без спосібностей обслуговувати штудерний механізм машини, надто прикованих до ріллі, без свободи переходу з місця на місце — тільки вимагається грошевого капіталу, щоб закупити — построїти машини, ще раз грошевого капіталу, щоб закупити сировину задля перерібки на фабрикати і ще раз грошевого капіталу, щоб найняти собі працю людей, які потраплять обслуговувати штудерні машини і які на кожний поклик капіталу громадно являться там, де капітал їх запотребує. Грошевий капітал находитися в руках міщанства, при його помочі міщанство захоплює новітню продукцію у свої руки: родиться капіталізм. Держава все ще в руках феодальної шляхти: закони й адміністрація, пристосовані до інтересів феодальної шляхти, вяжуть, путають, на кожному кроці перешкаджають і здержують розвиток капіталістичної господарки, — щойно революція змітає феодалізм, розковує капіталізм і першу скрипку в державі віддає капіталістам!

У великий французькій революції по поваленню влади феодалів прийшла до політичного значіння буржуазія, себто кляса, в руках якої найшлися всі засоби продукції. Вона дуже скорінько забував свої-ж таки декламації про „вроджені кожному рівні права“ і т. д., всі гасла, під шум яких вела маси на барикади, і вже в жовтні 1789. ухвалює виборчий закон, що близько $\frac{2}{3}$ горожан виключув від участі у виборах — а саме непосідаючу клясу. Вона робить це з острahu, щоби при загальному, рівному і т. д. виборчому праві більшість в національних зборах не перейшла в руки пролетаріату. Здобувши вплив на державну владу, не допускає до того впливу інших кляс. Її слідами йде опісля вся буржуазія у всіх європейських державах, стараючись всюди забезпечити собі пануюче становище в державі. В абсолютичних державах осягає це досить безпосередньо завдяки своїй фінансовій могутності; в конституційних і парламентарних — наскрізь штучними способами, запевнюючи собі в першу чергу більшість в парламентах, а то через обмеження виборчого права

до кляси посідаючих, з виключенням пролетаріату та дрібноzemельного селянства, при помочі всякого роду цензу (посідання, податку, інтелігенції і т. п.), при помочі курій, які посідаючим клясам запевнюють ширше та інтензивніше виборче право, ніж непосідаючим клясам, дальше при помочі плюральності, спеціальної виборчої геометрії і т. д. і т. д. Чи сяк, чи так — буржуазія добивається свого: опановує державу, надає державі виразно класовий характер і таким способом розпоряджує двома могутніми знаряддями задля закріplення своїх позицій: державним апаратом і грошевими засобами.

Державний апарат надає санкцію законності всім тим суспільним відносинам і взаєминам, які в міру свого розвитку витворюють капіталістичний спосіб продукції. І так рождається постанови цивільного кодексу, що починаючи від права приватної власності, через ціле облігаційне право й кінчаючи фамілійним правом, заковують в залізні норми суспільно-економічні здобутки буржуазії й освячують їх законністю. Рівнобіжно постанови карного закону накладають острі репресії і на кожного поодиноко і на менші чи більші гурти, верстви, кляси — хто наслілився би „святотацькою“ рукою нарушити якийнебудь з тих „законом освячених“ здобутків буржуазії. Державний апарат сповняє функції сторожа здобутків буржуазії не тільки в теперішності, він, як добрий господар, дбав і про майбутнє: ледви людина виросте з немовлятства і прийде до тямучоти, вже капіталістична держава бере в опіку її ум та душу: школа виховув таких горожан, яких потребує іменно буржуазія, церква доповнює це виховання.

Державний апарат береже інтересів буржуазії не тільки внутрі держави; закордонною політикою, торговельними договорами і т. п. він сягає у своєм старанні поза границі держави, а вкінці не завагається змобілізувати й воєнну силу та риком гармат і свистом куль переконувати всякого супротивника про слухливість, справедливість та оправданість домагань і посягань рідної буржуазії. Держава став стороуким і стоязиким знаряддям панування буржуазії і поневолення трудових мас.

Побіч державного апарату, що вирішує питання примусом та силою, буржуазія має на свої послуги грошевий капітал, який володіє тисячами способів опанувати ситуацію. Не треба халатитися зараз найгіршого: брутального підкупства (хоча при нагоді не зашкодить і це пустити в рух), грошевий капітал уміє одягатися в такі ріжнородні, такі приманчіві одіння, що й не розпізнасти! Наймогутнішим його інструментом під сучасну пору є преса, публіцистика, газети, брошури і т. д., дальше йде красна література, мистецтво, наука, театр, церква і т. д. і т. д.

Знаменито пояснює це теза Маркса: Економічні чинники в тою одинокою пружиною, що вправляє в рух ціле життя людської суспільності; однаке ці економічні чинники рідко коли виступають у цілій своїй нагоні як гасла й цілі суспільних рухів. Навпаки, вони постійно перетолковуються в ідеольотою: стають ідеями, принципами і в тій формі виступають як гасла й цілі

політичного руху. Цим способом ціла ідеольгія даної суспільності і в даній добі не в нічим іншим, як тільки перекладом чисто господарських мотивів і цілей на відповідні ідеальні поняття, мотиви й ціли — на відповідну ідеольгію. Отже кожна ідеольгія в нічим іншим, як тільки надбудовою кожноразового способу продукції, себто цілості господарських чинностей, потрібних до витворення і постачання дібр задля заспокоєння всіх життєвих потреб суспільності на певнім ступені розвитку. — Капіталістичному способові продукції відповідає цілість капіталістичної ідеольгії в ділянках цивільного й карного права, етики, фільозофії, мистецтва, приватної моралі, родинних взаємовідносин, релігії і т. п. Силою свого першорядного економічно-фінансового значіння капіталісти опановують не тільки фабрики матеріальних дібр, але й — *sit venia verbo* — фабрики ідейних тямок: в їх руках школа, преса, література, наука, театр, церква і т. п. Кожний член народу живе від перших хвилин своєї тямучоти аж до гробової дошки під всеобіймаючим, всезахоплюючим впливом капіталістичного світогляду.

Однаке кожний бук має два кінці. Правда, через неzmірний визиск поневолених кляс буржуазія збивала щораз більші маетки — згіст і концентрація капіталу росли в шаленім темпі, але рівночасно на другому кінці йшла таким самим шаленим темпом пролетаризація широких мас. Правда, через поширення і західження своїх політичних прав буржуазія стала політичною могутністю, але давлені й безправні кляси почали реагувати на своє поневолення, капіталістичній ідеольгії зачала протиставитися пролетарська. Заогнювалася боротьба визискуваних проти визискувачів, безправних проти упривілебних, поневолених проти пануючих. Боротьба нерівних сил! Буржуазія була могутньою твердинею, заосмотреною всіма засобами, щоб видергати наступ чисельно грубо переважаючої, але технічно куди слабше виникованої армії народних мас. Всеж таки армія народних мас мала частину страшенно небезпечну для буржуазії: це робітництво, з його руйнуючою зброєю — страйком. Під напором народних мас почався повільний відступ буржуазії — народні маси почали здобувати позиції... Бачучи, що парламент кус закони, корисні для буржуазії, а погубні для мас, — маси припустили генеральний штурм задля здобуття парламенту. Довга завзята боротьба скінчилася демократизацією парламентів: загальним, рівним і т. д. виборчим правом.

Але хто від демократизації політичного життя ждав переміни держави з інструменту панування буржуазії в організацію понад клясову, той грубо помилився. Клясова діференціація йшла вправді невпинним походом, щораз-то нові припливи спролетаризованих мас наповнювали ряди наємної робітничої армії — група посідаючих топилася, як лід на сонці, група трудових мас росла, як лявіна. Могло здаватися, що формальна демократія переміниться

в дійсну, мериторичну, що капіталістична буржуазна держава стане державою трудових мас. Так не сталося! Клясова свідомість не йшла крок-в-крок з тим чисто фізичним процесом. Спролетаризовані маси остають надалі під гіпнозою капіталістичної ідеольгії і тому, хоча фізично становлять уже нині переважаючу більшість населення, не скріпляють пролетарського політичного табору в такій мірі, якби це відповідало суспільно-економічній структурі нинішньої суспільноти. Завдяки цьому пролетарський табор сьогодня не має ще такої політично зорганізованої більшості, щоб в ім'я принципу більшості міг сягнути по владі. Замісць політичного ґрупування довкола двох протилежних клясовых бігунів — переживавмо тепер хаотичне розсіяння політичної сили по цілій поверхні суспільно-політичного овиду, розчленування тієї сили між цілу низку проміжних політичних партій, котрі тамують природний розвиток суспільноти.

Два протилежні суспільні бігуни, довкола яких повертається ціле сучасне господарське життя — це кляса капіталістів і кляса пролетаріату, бо вони не тільки мають суперечні інтереси, але й вони тої суперечності вповні свідомі і кладуть собі зовсім суперечні ціли. Повстають в кожній сучасній суспільноти дві типові політичні організації: буржуазія і пролетаріат. Така політична організація — це найвищий щабель клясового поділу, бо кляса — це група людей з однаковим суспільно-господарським становищем, але кляса організується політично щойно тоді, як стане свідомою свого суспільно-господарського становища й відповідно до того усвідомить собі свої питомі ціли. Все робітництво разом в одною клясою, але тільки освідомлене робітництво творить свою власну політичну організацію, свою робітничу партію. Неосвідомлене робітництво входить у склад інших політичних організацій, до котрих заманюють його якісь ідеольгічні спонуки, а не власні, клясові. Нема найменшого дива, що й робітничі маси підпадають часто-густо під вплив усяких інших, а не своїх клясовых, ідеольгічних спонук, бо, як сказано вище, кожна людина від перших хвилин своєї тяжучості аж до гробової дошки стоїть безпереривно під впливом ідей, що в складовими частинами всеобіймаючого, всезахоплюючого капіталістичного світогляду. Надто буржуазія має в своїх руках цілий державний апарат, економічну всевладу й кольосальні фінансові засоби, отже може й демократію запрягти у свої шори. Коли ж, як сказано, навіть робітничим масам, що належать до кляси дуже виразно та остро на всі боки відмежованої, трудно не підпасти під впливи буржуазної ідеольгії — розуміється, не в цілості, а лише в якихсь поодиноких ділянках, напр. релігійні і входити в склад клерикальних партій або національної і належати до дрібнобуржуазних організацій, — то наскільки лекше робиться це з тими, що належать до т.зв. посередніх кляс, напр. з селянством або ремісництвом! Окремо стоїть в сучасних суспільностях т.зв. інтелігенція (урядництво та свободні фахи). Не творячи свої окремої кляси, навіть посередньої, вона своїми інтересами не вяжеться

так тісно з ніодною істнуючою клясою, щоб мусіла з нею солідаризуватися, але з другого боку якраз ця обставина, що інтелігенція не має своїх окремих клясових інтересів, віддає їй тим лекше на поталу пануючої буржуазної ідеольгії.

Розділім тепер між усіх тих людей картки голосування і покличмо до виборчої урни, а результат виборів буде згори відомий: буржуазна ідеольгія під видом ріжних партій дістане в парламенті переважаючу більшість, пролетарська лишиться в меншості, не дивлячись на те, що не буржуазія, тільки пролетаріят становить фактичну більшість населення.

Уживаючи терміну: капіталістична й буржуазна ідеольгія, розуміємо під цим не якусь одноцілу, строго логічно повязану, з усіх боків викінчену, наскрізь послідовну ідейну будівлю, що однаково оцінює всі життєві факти, намічує однакові ціли і промощує однакові шляхи до тих цілей. Навпаки, під цей термін підтягаємо всякі ідеольгічні відміни, котрі нераз оцінюють життєві факти відмінно й відмінні намічають ціли і цілком відмінними прямують шляхами, але одно мають спільне, а саме основні, кардинальні погляди на сучасний суспільний лад із правом приватної власності, наємною працею, грошовою господаркою і т. п. В цих кардинальних питаннях всі ці ідеольгічні відміни є однозігдні — у всяких другорядних питаннях ріжні. І в слід за цим маємо цілу скалю — від дуже правих до дуже лівих — політичних організацій, що хоча опираються на спільній основі капіталістичного світогляду, то поставлені перед питанням практичної політики заховуються як рак, заяць і птах, заняряжені до одного воза!

В слід за цим сучасний демократичний парламент — це мозайка всіляких партій, що лише в однім становлять одноцілий фронт, а саме у поборюванню революційних змагань соціалізму, а позатим кожна на свій спосіб хоче спасати націю, державу, людство. Крабугольним каменем сучасного парламентаризму є принцип більшості, але закавика саме в тому, що з ріжно-родної мозайки політичних угруповань парламентаристів ніякої тривкої більшості скліти не можна. Не маючи тривкої більшості, парламент стає неспособіним виконувати своє завдання, попадає у крізу. Коли ж парламентаризм в типовою прикметою демократизму, то разом із крізою парламентаризму переходить крізу демократизму. Демократично-парламентарна система заїхала у сліпу вулицю! Буржуазії перемогти не може, а сліпо служити їй не хоче...

Що це все означує? Ні менше ні більше тільки те, що живемо тепер у переходовій добі від капіталізму до соціалізму. Капіталістичний лад уже настільки пережився, що строго буржуазійна (колись „ліберальна“) ідеольгія не вдоволяє вже великої більшості суспільності. Ідеольгія цієї великої більшості коріниться ще в кардинальних основних ідеях капіталізму, але шукав вже злагіднення, поправок, переходіної кладки до нового, назриваючого. Безперечно стоїть вона під впливом двох ріжних, противних

ідеольгії: капіталістичної і соціалістичної, але ні перша ні друга не мають рішаючої, абсолютної переваги. Ясно, що де не є віякий наслідок світової війни, але простий і льогічний наслідок сучасного становища капіталістичного ладу. Коли цей лад стояв ще кріпко й непохитно на своїх залізних, грубо позолочуваних ногах, то його ідеольгія — лібералізм — так неподільно опанувала суспільність, що найбільше демократична виборча ординація давала парламентові одноцілу більшість з поклонників і прихильників цього ладу. Соціалістична ідеольгія розпочинала щойно боротьбу проти ідеольгії капіталізму. Її вплив на суспільність був ще дуже незначний, її прихильники щойно малими гуртками вдиралися в притвори парламентів. Серед т. зв. посередніх класів не було ще жадних сумнівів про слухність, справедливість і оправданість буржуазної ідеольгії та капіталістичного ладу. В ту добу парламентаризм мав золоті часи! Однаке вже й тоді буржуазний світогляд не був препретонований тільки одною якоюсь партією, ні, він розділявся на дві, подекуди на три політичні партії: найбільше праву — консервативну (під усілякими назвами) й ліберальну (таксамо під усілякими назвами), побіч них являлася звичайно ще клерикальна, котрій не трудно було зговоритися чи то з першою, чи з другою. Ці дві, згл. три партії обіймали собою таку переважаючу більшість, що або котрась з них сама творила вже абсолютну більшість і захоплювала владу у свої руки, або коаліціонувалася з третьою і знов творила абсолютну більшість. Поміж великими партіями не було ще такої пропасти, яка в поміж буржуазними і соціалістичною партією, що теж стала великою. Дрібні відломки інших партій не входили врахубу — вони були згори засуджені на це, щоби гризти гіркий хліб опозиції без поважнішого значення. Парламентаризм міг бездоганно функціонувати.

В цю добу політичного розвитку європейських суспільностей могло видаватися, що дальший розвиток піде простими лініями в цей спосіб, що в міру зросту індустрії ростиме робітнича армія — соціалістична ідеольгія буде зedнувати собі масово нових приклонників, аж завоює абсолютну більшість населення і шляхом демократії діде до влади, ламаючи евентуально опір буржуазії при помочі революції. Навіть дуже визначні теоретики соціалізму передбачали такий простолінійний розвиток і перебіг класової боротьби між класою капіталістів і класою пролетаріату, що пролетаріят розростеться в більшість населення і щойно тоді саме при помочі демократії сяgne по політичну владу, бережучи на дальше демократії, як ока в голові! Однаке дійсний розвиток політичного життя європейських народів пішов дещо відмінними шляхами.

* * *

Вже в сімдесятіх роках минулого століття і то власне під впливом зростаючої демократії з одного боку і наслідком дальніого розвитку господарського життя з другого дотеперішня держава, що була виключно державою-зверхником, правителством —

інструментом панування одної кляси над іншими, починає поволі перемінюватися в державу — суспільного опікуна та державу господаря-адміністратора. Нинішня держава бере на себе опіку над немовлятами, сиротами, молодю, безробітними, зробками і т. д. Держава стежить за гігієною: забороняє працю недоростків, не-гігієнічну працю жіноцтва, дбаб про поліжниці і т. д. З другого боку держава переймає на себе цілі галузі господарства і то не з фіскальних мотивів (як монополі), але з суспільних, щоби провадити їх не в інтересі поодиноких підприємців, але з поглядом на загальне добро (всякого роду будівлі, шляхи, канали, тощо). Ясна річ, що чим ширші сторони людського життя і потреб переходять під безпосередній вплив та управу держави, тим ширші круги населення заінтересовуються державою і тим інтенсивніше стає це заінтересування. Однаке помилляється той, хто думав би, що рівнобіжно з тим держава перемінюється в понадкласову організацію. Ні, вона дальнє при всій ріжності своїх завдань не перестає мати на оці передовсім інтерес пануючої кляси, себто буржуазії. Посереднім наслідком того є, що всі упосліджені кляси проявляють тим інтенсивніше заінтересування в захопленню державної влади у свої руки, у виборенню впливу на державу й беруть тим живійшу участь у політичній боротьбі, котра однаке кінчиться не консолідацією двох діаметрально противніх таборів, а партійною пульверизацією. Демократія і парламентаризм були дуже добрим засобом до того, щоб обмежити самоволю пануючої кляси, злагіднити визиски, завести її законно зафіксувати поправу соціального положення мас населення, щоб державі накинути свій надзір, розширити її функції та завдання, однаке показалися недостаточними, щоб довести боротьбу трудових мас проти буржуазії до її льогічного кінця...

Роздріблення політичної сили і її розсіяння по цілім суспільно-політичнім овиді, вкорінення буржуазної ідеології, згл. її кардинальних основ в умі небуржуазних кляс, але в першу чергу сильне поширення т.зв. посередніх кляс, які називаємо популярною назвою дрібної буржуазії — це все унеможливлює таке виклярування політичних взаємовідносин, щоби проти себе станули два табори: буржуазія та пролетаріят, без посередніх політичних груп. (Цю негативну вагу дрібної буржуазії вияснив знаменито Ленін і тому большевики звернули вістря боротьби проти ідеологів дрібної буржуазії, якими уважають також есерів та подекуди — меншевиків). І цей галляматія, який безперечно має свою основу в сучаснім способі продукції, спричинює крізу парламентаризму й демократії. Демократичні парламенти тратять свою спосібність до праці й або представляють собою справдішне „столпотворені“, або попадають у маразм. Практичні політики бачать, що на тім коні дальнє годі їхати, тому хапаються засобів, які по суті не є нічим іншим, як тільки або маскованим абсолютизмом — вічна історія з так званими „повновластями“ для міністерської ради (Німеччина, Польща), або диктатурою одної

партії (фашизм в Італії). Всі ці зусилля мають ту спільну ціху, що не торкається самого кореня лиха, себто сучасного суспільно-економічного ладу, навпаки, хотіть надальше консервувати його, ба, навіть — як це задумали фашисти в Італії — влити в його звапнілі жили нової крові і тим робом регенерувати завмираюче. Тільки наївні можуть дурити себе, що такі засоби зможуть зарадити лихові на дальшу мету. Для критично думаючих є це очевидні паліятиви, є це встрикування камфори в завмираючий організм, яке тільки продовжить агонію, але смерти не відверне.

Як сказано, європейські суспільності переживають перевідходову добу, в якій капіталістичний лад хітається і доживає останніх своїх хвиль, але новий соціалістичний не може ще в тій хвилі заступити першого, бо господарський розвиток не дозрів ѹще до переходу від капіталістичної до соціалістичної продукції. З уваги на те перед соціалістами стало рубом пекуче питання, чи мається при поліщенням політичної влади в руках буржуазії ждати, поки господарський розвиток не стане зрілим до переходу від капіталістичної до соціалістичної продукції і беспомічно терпіти це, що буржуазія, використовуючи свою політичну владу, насильно здержує і гальмує цей соціально-економічний процес, чи вже тепер вахопити політичну владу і при її помочі прискорювати процес завмірання капіталістичного ладу й переході до соціалістичної продукції?

Питання отже не в тому, щоб декретами та ухвалами перевідображувати насильно цілий спосіб продукції і таксамо насильно насаджувати соціалізм, але в тому, щоб через відіbrання влади від буржуазії промостити дорогу процесові соціального перестроя, усуваючи ті штучні перешкоди, які буржуазія при піддергжці державної влади накопичув. З другого боку, маючи державну владу у своїх руках, робити все те, що тому процесові пособляє. Російські большевики рішили це питання в дусі другої альтернативи й повели робітничі маси до захоплення політичної влади в свої руки. Числячися з тим фактом, що пролетаріят творить у Росії меншість населення, вони арозуміли, що формальний демократизм не надається до задержання влади в руках пролетаріату й тому вірвали з демократією та парламентаризмом. На місце демократії і парламенту завели радянську систему, яка забезпечує політичну владу робітництву та селянству, а буржуазію позбавляє всяких політичних прав. Говорячи словами Леніна: „Диктатура пролетаріату, себто організація передових рядів дотепер поневоленої кляси в клясу відтепер пануючу задля здавлення дотеперішніх визискувачів не може, звичайно, провадити тільки до поширення демократії“. Демократія мусить бути не поширенна, але перевідображена. — „Вона мусить стати демократією для бідних, для народніх мас, а не для панства, тому мусить установити негативні вимітки для свободи визискувачів, гнобителів, капіталістів; мусимо здавити, знищити їх, щоб визволити людство з насмінного невільництва“.

Нема що додавати, що так „поправлена“ демократія перестає бути демократією в дотепер прийнятому розумінню, а є уприві-леснням одних та обезправненням других. З другого боку ціла внутрішньо-політична структура радянства в цілком відмінна від західно-европейського парламентаризму. Внутрішньо-політична структура західно-европейських держав обосновується на поділі влади на законодатну, виконавчу й судеїську. Законодатна в руках парламенту, виконавча — в руках уряду, судеїська має окремі органи. Радянська система цього поділу не зберігає. Найвищий уряд, себто рада народних комісарів, є не тільки виконавчою владою, але й законодатною, а зізд рад не є законодатним парламентом, тільки органом верховного проводу, що намічує загальні лінії політики, по котрих має йти як законодатна, так і виконавча праця уряду. Отже ані про демократію, ані про парламентаризм в Радянськім Союзі говорити не доводиться.

Бачимо, що практичні політики піднайшли аж три способи виходу з сучасної кризи парламентаризму й демократії. Перший — це маскований абсолютизм, котрий полягає в тому, що парламент ухвалює для ради міністрів т.зв. повновласти, себто уповажнення видавати без парламенту закони і то у справах першорядної політичної, господарської чи фінансової ваги. Значиться, парламент сам зрікається своїх найважніших прерогатив, переносячи їх на уряд.

Другий спосіб, це диктатура якоєсь одної буржуазної партії — фашизм. Відомо, що фашисти захопили владу революційною дорогою; захопивши її, закріпили у своїх руках через відповідне сконструовання виборчої ординації до парламенту, котра забезпечила їм кольосальну більшість у парламенті. Позірно збережено і демократію і парламентаризм; по суті демократію погребано, а парламент перемінено з репрезентативного тіла загалу населення в монотонне знаряддя влади одної буржуазної партії, себто фашистів. Цей експеримент дав зразу блискучі ревульвати й були люди, що оптимістично повірили в можливість цим способом регенерувати завмираючий капіталістичний лад. Фашизмом стали захоплюватися реакціонери всіх націй, фашизм став модним, європейська контрреволюція взялася організувати фашистські партії по всіх державах.

Але золота епоха фашизму не довго трівала. Саме тепер фашизм в Італії переживав критичну кризу. Голосні політичні вбивства в того доказом. Сьогодня в Італії влада вже не стільки в руках партії фашистів, яка виявila себе зграбою авантурничих Glückssritter-ів, тільки в руках самого Муссоліні, котрий завдяки своїм індивідуальним прикметам зумів удержатися на вершку, хоч будівля, при помочі якої він видрапався на цей вершок, захищалася у своїх гнилих фундаментах і починає валитися.

В Єспанії маємо примінення 3-го способу — військової диктатури. Пріма-де-Вера розігнав парламент і зложив кабінет з генералів та й править державою без рукавичок! Муссоліні та кож шукає

в міністрах-генералах виходу зі сліпої улици, в яку завели його фашисти. — Тільки сліпий не може бачити, що все це робиться в очевиднім інтересі буржуазії, котру підростаюча робітнича демократія стала надто тісно припірати до стіни.

Живі приклади учать нас, що в теперішню критичну добу переходу від капіталізму до соціалізму не можна на демократії та парламентаризмі будувати таких рожевих надій, як це було „во время оно“, коли великі і правдиві демократи стояли в побожнім молитовнім захопленню над колискою демократії та парламентаризму.

Соціальне розкладусвання сучасних народів з одного боку й закоренілій вплив буржуазії з другого, даліше — внутрішня суперечність між конечними наслідками суспільної та господарської гегемонії буржуазних кляс і між постулатами та конвенціями правдивої демократії відбиваються на політичнім життю в цей спосіб, що ціла сучасна політика — при збереженню демократичного парламентаризму — не може бути нічим іншим, як доривочною латаніною, безаконечним ланцюком компромісів, приміненням самих половинних засобів і то ще при акомпаніменті безчисленних хронічних кріз. Про якунебудь справді доцільну, обмірковану на дальшу мету, енергійну та послідовну політику шкода мавіть мріяти. Переходовий характер сучасної доби в суспільно-господарській ділянці мусить відбиватися такою самою переходовістю і в політичному життю. Кожна переходовість дає поширення площини тертя і конфліктів і запирає вихід на чисту воду. Розуміється, що ця переходова доба не міряється місяцями, ані поодинокими роками, цілком правдоподібно потріває вона ще довший час, але одно цілком певне, що ані демократія ані парламентаризм не є засобами приспіщення цього суспільно-господарського процесу і не прискорять кінця переходової добі.

Всякі спроби повороту до абсолютизму, що свою суспільно-економічну опору мав би в капіталістичнім ладі, та зусилля реєнерувати капіталістичний лад при помочі привернення неподільної супремації буржуазії — мусять скоріше чи пізніше покінчитися тим, чим мусять скінчитися спроби завернути біг ріки назад в гору. Треба собі ясно усвідомити, що живемо на склоні капіталістичного ладу. Це не значить, буцім уже завтра перескочимо в соціалістичний лад. Ні! Народини соціалізму будуть проходити ще серед страшних породових болів. Капіталізм так легко не скапітулює. Він довго буде боротися, може й назад відзискувати страчені позиції, позірно відроджуватися, але це все не охоронить його від загибелі.

З огляду на те не можна уважати успішним та вдатним виходом з сучасної політичної закрутанії ані парламентарних повновластей для міністрів, ані фашизму, ані військової диктатури при підтримці генеральських кабінетів. Потапаючий хапається соломинки, тому не дивуймося, що сучасна буржуазія, відчуваючи недостачу власних сил, щоб опанувати ситуацію, шукає порятунку в генеральськім абсолютизмі.

• • •

Навіть з соціалістичного марксівського становища дастися багато спорити про те, що таке диктатура пролетаріату, як вона має виглядати, в якім моменті суспільно-економічного розвитку створюється для неї не то що пригожий, але історично конечний ґрунт. Цей спір завели теоретики соціалдемократизму й теоретики большевизму (комунізму). Одні і другі є в тому щасливому положенню, що можуть на ствердження правильності свого становища цитувати дотичні погляди Маркса та Енгельса, основників наукового соціалізму, залежно від того, з якої доби їхньої творчості беруть цитати. Маркс та Енгельс були не тільки великими науки, що у своїх працях дали вічнотревалі монументи незвичайно широкого знання, глибокої вдумчивості, всепроникаючого критицизму та геніяльної конструктивності, але заразом практичні політики, що давали на себе впливати також злободневним політичним подіям. У звязку з ними революційний темперамент цих двох гігантів людської думки переживав наче те море припливи й відпливи... Нішо інше тільки само життя, дальший розвиток процесу суспільно-економічного переродження капіталістичного ладу в соціалістичний рішить цей великий теоретичний спір. Чисто теоретичні аргументи за і проти, хочаб і підпираючи самаго творця соціалізму, з природи річи мало можуть заважити там, де наступив рішучий перехід від теорії до життєвої практики. А що здецидована активність усюди має більше виглядів на успіхи, ніж теоретизуюча повздерхливість, то оконечний результат цього спору можна вже нині передбачувати.

* * *

Всі ці справи, звязані з крізою демократії та парламентаризму і з дотеперішніми спробами цю крізу перемогти — мають для нас, Українців, ще і свій національний бік. Задля сучасного суспільно-економічного недорозвою нашого народу питання, які кляси суспільності, що живе на українській території, мають у своїх руках суспільно-економічну, а в конечній консеквенції того й політичну гегемонію, в заразом питанням, чи український народ на своїй споконвічній землі буде господарем, чи рабом. Майже вся буржуазія на українській території в нам національно не тільки чужа, але й ворожа! Ясно, що кожна суспільно-політична система, яка віddaє гегемонію буржуазії, *ipso facto* не може причинятися до визволення українського народу, не може сприяти його розвиткові, поступові та роззвітові під ніяким оглядом. І навпаки, всяка суспільно-політична система, яка підриває — чим радикальніше, тим краще — основи гегемонії буржуазії в користь демосу, в *ipso facto* могутнім двигуном національно-політичних змагань українського народу.

Повоєнна доля українського народу під ріжними займаннями дав на це аж надто переконуючі докази. Візьмім національну справу українського народу й порівняймо її сучасне становище в Польщі та Румунії, навіть в Чехословаччині, з одного

боку і в Радянськім Соціалістичнім Союзі з другого — які велики ріжниці! Це не тільки польський та румунський шовінізм — хоч і який він зажертий — причиною лихоліття українського народу в тих зайнанцинах, але в першу чергу суспільно-економічна будова цих двох держав. Шляхотсько-буржуазна „Rzeczpospolita“ (польська Республіка) та боярсько-буржуазна „România Mare“ (велика Румунія) саме тому, що спираються на шляхті (боярах) та буржуазії, можуть тим безоглядніше звернути вістря екстермінації та тягар гнету проти хлопсько-робітничої (в маленькою добавкою дрібної буржуазії та інтелігенції) української нації. Суспільно-економічна та в слід за тим і політична гегемонія посідаючих кляс дає змогу безперешкідно гуляти звірячому шовінізму. Найбільш ліберальна конституція, найдемократичніша виборча ординація не поможуть тут нічого! Суспільно-економічна структура в тих державах запевнює посідаючим клясам таку перевагу, що й парламент, що вийшов з найдемократичнішого права голосування, матиме такий склад, що буде радо йти на шнурку буржуазії. Позатим ціла кузня публичної опінії — преса, література і т. д. працює в хосен буржуазії та її ідеольгії, ця отруя просякає також в ряди трудових мас і кінець-кіндів маємо все те, що в практиці на кожному кроці переживавмо: оргії шовінізму.

Все сказане відноситься ще в більшій мірі до всяких генеральських диктатур або іншого роду фашизмів. Фашизм як ідея не є нічим іншим, як безвиглядною спробою регенерування капіталістичного ладу; фашизм у практиці на українських землях був би не тільки пожертвуванням життєвих інтересів українських мас в користь неукраїнської буржуазії, але й величезною колодою на дорозі справдішнього визволення українського народу, греблею впоперек розвитку української національно-політичної думки. Національно-український фашизм це з огляду на суспільно клясову будову українського народу льогічний абсурд!

Що-до радянської системи, то вона згори пляново обчислена на це, щоб не тільки радикально знищити дотеперішню гегемонію буржуазії, але позбавити її всякого політичного впливу і то в хосен пролетаріату. Алеж яка з того національна користь для Українців, коли робітничий пролетаріят на Україні все одно національно нам чужий? — вже чую такий загально поширеній закид. Отже поперед усього цей закид не відповідає дійсності. Останні статистичні обчислення виказують, що й робітничий пролетаріят на Україні в більшості таки український. А по друге відомо, що радянська влада спирається також на селі — а село на Україні чисто українське!... Це, що в Радянській Україні переводиться українізація, не в ані припадок, ані большевицький маневр, ані навіть послідовне пристосування теоретичних тез большевицької програми в національних справах — це в просто природна конечність, а для большевиків необхідний мус! Большевицька влада спирається на масах, старається себе в масах закріпити й поширити, а що маси на Україні українські, то

і влада мусить українізуватися. Ніякий інший процес ані льоічно ані практично неможливий! Всяка політична система, яка нищить гегемонію буржуазії на українських землях, промошув шлях свободному національно-політичному розвиткові українського народу.

В. Т—ий.

Де-що про галицько-українську інтелігенцію і західно-українську справу.

За останні роки українська публіцистика нераз займалася проблемою інтелігенції взагалі й української з окрема. Залежно від автора, його партійного становища розправи на цю тему кінчалися або гімном на патріотичну видержаність української інтелігенції, або знову лайками за її соціальну зраду і т. п.

Це явище своєрідне. Західно-европейське життя не знає проблеми інтелігенції в такому розумінні, як це є у нас. В Західній Європі інтелігенція органічно вросла в усі шари суспільності, не становить окремої суспільної верстви і не відограває самостійної ролі в політичному життю. Завдяки високому господарському розвою та політичному вихованню в умовах довголітнього самостійного державного істнування політичне життя народів Західної Європи є здіференціоване, кожна соціальна група має свою політичну партію і в цих партіях непомітно розплівається інтелігенція.

У нас воно було — та по часті й тепер є — трохи інакше. В умовах чужого панування над нашим народом інтелігенція наша все була і є окремою суспільною верствою, не так в соціальному змислі, як політичному. Являючись виразником і репрезентантом національно-візвольних змагань народу, інтелігенція наша виступав як цілість, накладаючи свою печать на все життя народу. Правда, у нас з розвоем національного життя також потворилися партії, але їх викликала не стільки суспільна діференціація і класова боротьба в лоні самого нашого народу, скільки копіювання чужого політичного життя. Наши партії ріжнилися між собою лише формальними сторонами програм. Поминувши українську соціалдемократичну партію з ясно означеню ідеольгією і сферою діяльності, всі інші партії мало чим ріжнилися між собою, хіба що відмінним закрашенням політичної агітації. Всі вони мали сферою своєї діяльності ту саму суспільну верству, селянство — бо інші суспільні верстви майже виключно належать до пануючого народу — і в суті річи зливалися в одну національно-політичну течію, в одну, як кажуть Поляки, „українську партію“. Соціальне питання для „української партії“ існувало остільки, оскільки український селянин і робітник є в економічній залежності від польського шляхтича і фабриканта, а взагалі було справою другорядною.

Це й не дивниця, бо понад усе вибивався чужинецький національний гніт над цілим народом і вся увага інтелігентних верхів народу мусіла звертатися передовсім в цю сторону. В цій площині була сконцентрована вся практична діяльність кількох поколінь інтелігенції, в цій площині оберталася й діяльність парламентарного та соймового представництва, в цім дусі виховувалася й інтелігента молодь. І серед такої атмосфери мусіли появлятися такі факти, як нагінка наших „патріотів“ на Франка й інших поступовців, які обсяг вище начеркеної площини національної діяльності хотіли розширити і пристосувати її до вимог західно-європейського життя.

Сама думка про соціальне питання — не тільки тоді, коли вона переносилася на наші внутрішньо-національні відносини, а також тоді, коли гостріше ставилася у відношенню до польської шляхти — була для переважної частини нашої інтелігенції мало не „гріхом“! Здавалося, що галицьке українське життя зовсім не підлягає законам загального розвою, законам, що обумовлювали життя інших народів. І так думало навіть багато кращих синів галицької землі. Ціла їх енергія виладовувалася на такі, здавалося, важні речі, як язикові спори, а відтак на те, щоб на залізничних білетах були українські написи, взагалі потопала в дрібницях культурницького характеру, не переходила меж легальнosti й приличності і не могла занадто загріти селянство.

Але були й важніші речі в діяльності української інтелігенції. Це був рільничий страйк 1902. р., боротьба за виборчу реформу 1907. р., боротьба молоді за український університет. Позатим велася досить показна органічна праця на полі просвітному й економічному. Не дастесь заперечити, що перед світовою війною, помимо деяких негативних прикмет праці (зі становища сьогоднішнього дня), Галичина під національним оглядом вже дещо мала, це робило її „Українським Пемонтом“ і галицька інтелігенція цим величалась. Але ці здобутки видавалися тільки тому помітними, що на інших українських землях не було майже нічого.

Так розвивалося українське життя в Галичині хоч з непогодами, але без бур і потрясень, а фокусом того життя було парламентарне й соймове представництво народу, з передвиборчими вічами і посольськими справоаданнями... Тимчасом історичні події йшли одна по другій, байдужі до українських культурних здобутків, до залюбленої в того роду політичну діяльність галицької інтелігенції. Прийшла світова війна.

Нераз чути і часто говориться: „війна нас заскочила!“ Чому так? Заскочити можна тільки того, хто нічого не боїться і нічого не жде. Хтож не в в такім положенню, той все лагодиться до зустрічі подій та приготований жде на них. Війна не заскочила Чехів, Поляків, вона заскочила тільки нас. А це тому, що праця в нас ішла по лінії, яка найменше вела до підготовки на час війни, тому ми й опинилися заскоченими.

Правда, галицьке українство, особливож галицька інтелігенція, здобулося в цім історичнім моменті на все, що тільки було

в його силі, щоб тільки прислужитися національній ідеї. „Українські Січові Стрільці“ були найважнішим його длом. Вони хоробро несли ідею боротьби з царом, хоч австро-польська влада жорстоко і кріаво за цю хоробрість платила, — згадати тільки Талергоф і шибениці в краю. Ми належито на це не реагували. Ми були в першу чергу лояльними горожанами Австрії, а опісля вже, і тільки в рамках тої лояльності, українськими патріотами.

Чи був другий вихід? Певно сказати, єді. Можна тільки те підчеркнути, що за сильні були обективні умови проти нас, щоб інше поступовання було можливе. Треба було одначе цей стан уважати за переходний і ладитися до іншої можливості діяння. Але це нам і на думку не приходило. Ми були не тільки лояльними, але занадто щирими австрійськими горожанами, щоби про це думати.

Такими нає застав і переворот 1918. р. Ми знова були непідготованими, хоч уже незаскоченими. Переворот цей заскочити нас не міг вже тому, що не треба було аж надто великої далекогорости, щоб знати, що розвал австро-угорської монархії близький. А в нас тимчасом ждали до останнього моменту. Коли переворот уже став фактом, дехто з наших провідних політиків ще в нього таки не вірив. Це не в оскарженням, чи наріканням, це просто тільки констатовання історичного факту.

Власну державність прийняв наш народ з великим одушевленням. Поминувши незначні виймки, кожний давав своє найкраще, щоб молоду державу вдергати і до порядку привести. Це найкраще показалося на фронті, де кровавилася і життя своє жертвувала найкраща галицька мододь. Нужду, невигоди, важкі воєнні тягарі вона терпеливо зносила. Галицька здисциплінованість, солідність у сповнюванню обовязків, громадське почування — все це було немаловажним чинником в удержанню воєнного фронту проти Польщі. Перед у цьому вела інтелігенція.

Та в обличju думки про удержання загроженої ворогом власної держави для галицької інтелігенції було байдужим і мало-важним, як ця держава мала виглядати політично, яка має бути її внутрішня структура. Вдивлений у самий ідеал держави, галицький інтелігент не ставив собі таких питань. Про масу народної і говорити не приходиться. Які політичні партії, які суспільні верстви мали бути рішаючими в українській державі, з ким іти і на кого опертися в наших змаганнях? На це рядовий Галичанин тільки здвигував плечима: — „Аби тільки своя держава!“

I такий ідеалізм, що його без обиняків можна назвати політичним анальфабетизмом, був політичною прикметою цілої нашої суспільності. Історично це дається пояснити тим, що перед світовою війною про українську державність ми тільки мріяли, що за неї не вели боротьби. Наши політичні постулати дальше поділу Галичини не сягали. Суспільність жила політичною романтикою і це жорстоко відбилося опісля в часі української державності. Тут виринали проблеми, які з романтикою нічого спільногого не мали, або йшли в цілковитий розріз з нею. Правда,

збройна боротьба з Поляками за удержання державності мусіла відсувати розвязку ріжких пекучих соціальних питань на другий план, але це не оправдувало цього явища, що напр. в аграрних відносинах нашого краю на практиці ніяких змін не зайдло...

В нерівній боротьбі з Поляками мусіли ми покинути Галичину й перейти на В. Україну. І тут почалася мандрівка заблукавших паломників, ця страшна трагедія народня, яка тільки тому не так яскраво світить, що таких трагедій було у нас більше. Ця мандрівка тим більше була страшною, що скінчилася цілковитим змарнуванням Української Галицької Армії і то в боротьбі проти тих сил, які об'єктивно єдині могли бути нашою опорою у війні проти Польщі. Ми програли. І не тільки програли, але й лишилися з порожніми руками, опинилися в становищі внутрішнього розстрою, що тільки забільшує біль нашої поразки, розя трює заподіяні нею наші рані.

Чому ми програли? Об'єктивно — надто сильні були ворожі нам і нашій національній ідеї зовнішні сили. Суб'єктивно — ми в боротьбі за нашу ідею не вміли достосуватися до нових течій життя, які пішли від Сходу, думали і ділали старими категоріями, що показалися рішуче пережитими.

Польща показалася сильнішою за нас не сама по собі — з нею самою Галицька Армія була собі дала раду — а тим, що її існування, як сильної держави, лежало в інтересі побідної антанти, а передовсім Франції, якої робота була тут рішаючою. Не дивлячись однаке на це, ми справу нашої державності злучили з цією самою силою і ждали від неї змилування, хоч ясне було з самого початку, що скорше ми могли б діжджатися у моря погоди, ніж щоби Франція „дала“ нам нашу державу. А ми всеж таки чогось ждали. Ми числили на внутрішні конфлікти між державами антанти, вірили в силу принципів, якими вони приправляли свою політику, але акт з 14. марта 1923 р. ясно нам показав усю ілюзоричність наших надій і фальш тих принципів. Але сталося! Щож почалося у нас? Одні легко скинули з себе мантію „патріотичної видержаності“ й вірnosti ідеї державної самостійності та почали братися до „реальної політики“, а інші, похнюпивши голови, зі завзяттям дальше тягнути польське ярмо...

Дех ті малинові стяги гордих залізних борців? Де ті полки, що страхіттям були для польського панства? Де та армія, що славою вкрилася в обороні кожної пяді галицької землі? Тільки спомини тих тяжких, але великих часів восталися. Цеж була перший раз за довгі століття українська держава й українська армія на галицькій землі. І аі всього лишилися тільки тюрем, злідні, неволя, скитальщина. Навіть передвоєнні відносини, в порівнянню до теперішнього положення під Польщею, представляються чимсь ясним.

Де причина цього гіркого положення? Нераз згадується про ті причини і боляче їх слухати. Але хочби й не знати як ранило наші почування розбирання причин невдачі, то перед ним ми не смімо ухилитися, бо від правдивого оцінення наших хиб буде

залежати наша дальша доля. Чесний політик, якому на душі лежить добро свого народу і краю, не побоїться і як острої критики, бо вона допомагав до визначування лінії дальшої діяльності. І завданням галицької інтелігенції повинно бути в першу чергу піддати суворій оцінці всю дотеперішню свою діяльність. Треба провірити всі концепції, всі орієнтації і всі способи поступовання. І хочби як боляче було розставатися зі старими ідеями та їхніми ідолами, та коли воно в інтересі і для добра українського народу, то треба це без найменшого вагання зробити.

Перш усього треба нам позбутися отого стереотипового вислову: „Аби тільки своя держава“. Цей погляд може добрий для висловлення нашої любові до ідеї державності як до чогось абстрактного, але колиходить про будування держави, то рішуче треба знати, як ця держава має виглядати, на які сили має бути опрета — внутрі і навні. Це п'ята вимога, яка мусить бути поставлена не тільки до практичного політика, але й до цілого загалу суспільності, а передовсім до інтелігенції. Це не вірно, коли у нас нераз говориться, що Чехи або Поляки також не знали, як їх держави будуть виглядати, що до будування своїх держав вони також бралися без підготовлення і без плянів. Ні, вони знали, чого хотять і збудували такі держави, яких хотіли. У них не було цього, що у нас, де нераз проголошувано комуністичні програми, а роблено (свідомо, чи несвідомо — інша річ) реакційну політику.

Звичайно, це мусіло довести до суматохи і кінчитися програною. Сила кожного національно-визвольного руху у великій мірі полягає в ясності його програми, а міць держави у викінченості її форми та методи управління. Згадати тільки як скрайні типи — сучасну Італію і Союз Радянських Республік. У нас сеї ясності ніколи не було. Ми й нині не знаємо, чого ми хочемо. Далі культивувати думку: „Аби тільки своя держава“ — це значить і далі піддержувати політичний анальфабетизм, що такою тяжкою хороброю вкорінівся в нашій суспільності.

Хоч на цю хоробу й далі хоруб наша суспільність, але все ж в деякі познаки й виздоровлювання. Галичина вже перестав бути тим закутком, що жив колись „власними“ законами розвою. Війна й інші події відбилися й на галицькім життю. Висунені російською революцією ідеї, дістаючись у світ, не оминають і Галичини. І це показується при укладі теперішніх політичних відносин у краю.

Одною з найсильнійших ідей, під знаком якої відбувається життя в цілій Європі, це ідея соціального визволення трудових мас, що такий яскравий вислів знайшла в російській революції. Оминати нам цю ідею, це значить усуватися від розвязання питання, що являється найголовнішим стимулом теперішнього життя, а тим самим згори засуджувати нашу політику на невдачі. Зрештою соціальна ідея незвичайно популярна серед трудових мас Східної Галичини, хоч вона й комплікується тут національною боротьбою.

Польське панування в Галичині однаково тяжить на всіх верствах українського народу. Але в боротьбі проти того панування Українці вже перестають становити одноцільний національний табор. Однаке діференціяція нашої суспільності й тепер відбувається більше по лінії політичного ідеалу, ніж по лінії клясової боротьби.

Старша генерація Українців стоїть при ідеальності самостійної демократичної держави, на взірець держав Західної Європи, підпорядковуючи цьому політичному ідеалові соціальні справи. Цей табор складається з інтелігенції вільних професій, урядництва, священства, колишнього військового старшинства і заможнішого селянства.

Другий виразний табор становлять ті одинці, що прихильуються до ідеальності, витвореної російською революцією, де соціальній ідеї підпорядковуються всі інші справи. Цей табор приймає радянську форму влади, а його праця змагає до заведення і в Галичині такого ладу, який є на Радянській Україні. Кадри його складаються з робітництва, біднішого селянства та одиниць зпоміж інтелігенції і бувшого стрілецтва.

Все, що між тими двома таборами плутається, є здебільшого елемент політично неактивний.

Поділ цей на два табори, хоч істнував у загальних зарисах і раніш, але конкретніших форм набирає доперва тепер. Повстав питання, чому якраз тепер політичне зріжничковання в зазначенім напрямі прибирає значніші розміри і загострюється до такої міри, що виключається навіть політичне співробітництво між ними, коли обставини нашого життя вимагалиб якраз скріплення одноцільного фронту проти Польщі? Обидваж ці табори хотять визволення українського народу зпід Польщі, обидва вони цілий час стреміли і стремлять до власної державності і національної єдності, і ось тепер таке роздвоєння?

Відповідь на це ясна, коли хочемо собі сказати „правду в очі“. За останні роки на наших очах створилася на Сході українська селянсько-робітнича держава, котра в першу чергу за спокоїла інтереси та бажання українських селян, котра свій перший крок в державнім будівництві розпочала не тільки проголошенням, але й здійсненням клича: „Земля і воля народові“. І ця держава стала близькою по душі українським трудовим масам Східної Галичини, стала начеб символом їхнього визволення. Українські селянські маси Східної Галичини, що становлять переважаючу більшість населення краю, звертають свої очі на Велику Україну тому, бо тут здійснено гасло нашого безсмертного Кобзаря Тараса Шевченка — „без хлопа і пана!“ Бажання галицьких трудових мас знаходить свою конкретизацію в Радянській Україні тому й не диво, що вони починають відділюватися й відчужуватися від тих, хто не тільки заперечує факт істнування державності на Великій Україні, а також легковажить конкретні здобутки тамошнього українського селянина.

Таке в тепер положення в Галичині. Насувається питання: Що в такому положенню має робити українська інтелігенція, ця інтелігенція, котра на кожному кроці зазначає своє селянське походження? Иноді чується вислови: „Інтелігенція йде проти інтересів народних мас”, „інтелігенція відчувається від народу” і т. п. Чи правдиві ці вислови? Чи праві ці, що їх уживають? Чи може це тільки демагогія? Ось питання, на котрі нам треба відповісти.

Ніхто не може заперечити факту, що наша галицька інтелігенція була носієм визвольних змагань українського народу, що вона керувала всім політичним життям Східної Галичини та що в боротьбі за кращу долю нашого народу поносила великі жертви. Про її ролю в життю нашого народу перед війною і в часі війни вже згадувалося. По війні вона зуміла зорганізувати великий опір польському пануванню, що переходив у революційну акцію, створила в катакомбах українську вищу школу і знову понесла жертви, — ІI тисячами заганяли Поляки в тюрми, морили голодом, щоб зломити опір, щоб позбавити її впливу на маси.

Не забуваймо однаке поглянути і на другу сторінку медалі. Все те було ділом тільки меншої частини інтелігенції. Переважна ІI частина сиділа тихо, не антажувалася у небезпечні справи і чим далі тим більше відривалася від народу, переставала розуміти його переживання, його реальні потреби. Вона тільки капіталізувала або лагодиться капіталізувати самопожертву і віданість національній справі тамтої, першої частини інтелігенції.

Ось і тепер аж кишиТЬ від кличів, які кидає сам цвіт нашої інтелігенції, бо університетські професори, в справі університету.

Університетська справа, яку в минулих роках видвигнула молодь, а яка революціонізувала українські маси, бо була випливом їхньої волі, — чого доказом се, що селянство активно піддержувало цю акцію — тепер стає предметом ганебного торгу за миску сочевиці. В моменті, коли якраз треба було встояти на позиціях, верхи нашої інтелігенції готові найвище наше культурне домагання зліквідувати і то під кличем „оборони української культури“!

Щож це нам каже? Це каже, що частина нашої інтелігенції дійсно живе одірваним життям від народу, є дуже змінчива, легко перескакує з одного в друге, висуваючи при тім на перше місце під плащиком народних інтересів свої інтелігентські інтереси. І такі факти з кожним днем будуть збільшуватися. Перелом зроблено і повстає китайський мур між народними масами й інтелігенцією.

Поставлення деякими нашими професорами університетської справи заломлює єдиний фронт суспільності в цій справі, ослаблює революційну енергію народної маси, бо каже погоджуватися з теперішньою нашою долею під Польщею і тим дає Польщі можливість перевести в приспішенні темпі польонізацію нашого краю, повну денационалізацію нашого народу.

Не треба наводити інших подібних явищ, щоб з прикрістю ствердiti, що заміti проти нашої інтелігенції — хоч годі їх до загалу брати — не в без зміstu, тільки криють в собі багато правди.

Нашим обов'язком є здати собі в цього справу. З цим фактом, що в Галичині росте табор, котрий конкретизацію своїх бажань бачить в Радянській Україні, треба загаломі нашої інтелігенції не лише числитися, але належить звернути на це бачну увагу, зрозуміти цей рух, прислухуватися до нього, вчуватися в тембр його голосу, перебрати від нього все добре, відкидаючи лихе. Треба наблизитися до цього руху, перенятися його духом, видвигнути і спопуляризувати нові кличі, кличі ясні й рішучі, щоб цілковито не втратити контакту з масами й не опинитися поза скобками життя, як це сталося ві значною частиною української інтелігенції з Наддніпрянщини.

Орієнтація наших народних мас на Радянську Україну це не виплив агітації, — бож дуже добре знаємо, що всяку подібну агітацію польська влада якнайгостріше поборює, — а виплив конкретних умовин життя нашого народу під Польщею. І ці умовини самі агітують, це вони звертають увагу нашого селянина за Збруч, тим більше, що наш селянин, коли не через пресу, то в балачок добре знає, що ніяка кривда, заподіяна йому польською шляхтою і польською владою, не уходить уваги його рідних братів — селян і робітників Радянської України.

Чи робили або чи роблять що в тій справі держави антанти? Чи відзаивалися вони коли на зойки нашого мученичого народу? — Ні! І це зрозуміле, бож в їх інтересі удержати істнуючий стан на наших західних землях, в їх інтересі не дразнити Польщі, тільки її приголублювати й скріплювати, щоб „спаціфікувати Європу“. Нарід наш починає розуміти цю „пацифікацію“ і відвертається від тої політики, яка все звертала його очі на антанту, на ту саму антанту, що віддала його в польську неволю і цю неволю дальше скріплює.

Нашій інтелігенції треба глянути дійсності в очі, треба цю дійсність пильно обсервувати та підійти близче до народу, до того, чим він живе, куди звертаються його мрії і надії.

Нарід наш до сьогодня не погодився на польську владу і не погодиться на це ніколи, коли інтелігенція своїм поступованням не зібре його з цього шляху. Селянин наш чим далі, тим більше революціонізується, бо визиск його з кожним днем набирає страшних розмірів. Інтелігенція може своюю працею цей процес революціонізування прискорити, охопити й оформити, коли зрозуміє інтереси народних мас, коли ними до кінця перейметься, бо тільки тоді зможе повести ті маси на бій.

І щойно тоді, спираючись на організовані селянські маси, можна буде говорити і про „свої власні сили“. Тоді кліч: — „На власні сили!“ — набере реального зміstu і не заведе нас до Польщі, тільки до нас самих. А щоб цесягнути, треба великої праці і саможертування зі сторони інтелігенції. Треба піти в народ.

в його найбільшу гущу, а не стояти з бочу. Треба злитися з народом, щоб відчути те, що кріє в собі селянська душа, щоб нею опанувати. Наш селянин недовірчий, і це дуже часто тепер чується. Так, недовірчий до того, хто йому духом й інтересами чужий. Але він уміє вірити, коли бачить щирій, безпосередній підхід до нього, коли робота серед нього інтелігенції не в своєкорисна.

До праці на селі треба людей нових, свіжих, тих, що разом з народом багато під час війни витерпіли. Дотеперішні провідники села і носії національної культури на селі — священик і учитель — силою цілого ряду обставин, з яких складається наше життя під Польщею, починають, на жаль, сходити з поля дотеперішньої їх діяльності. А дуже часто ці два високозаслужені чинники нашого національного життя йдуть навіть у розріз із селом. Цього не повинно бути.

Кожний інтелігент Українець має стати до праці, використовуючи для цього всі легальні й нелегальні середники. Кожна народня, хочби й найменша інституція просвітна, культурна, економічна має стати бастіоном, крістю, зосередкованням сил нашої національної і соціальної боротьби, наших державницьких змагань, нашої повседневної боротьби з Польщею.

Візьмім для прикладу кооперативні організації. Чим вони були для інших поневолених народів — не треба пригадувати. Кооперації це інституції, які виробляють почуття солідарності, поняття спільноти, тим цілкійші, що розвиваються на економічному полі. Тимчасом вони у нас в занепаді. Та й служать вони більше богачам, ніж бідноті, а часто в осередках спекулятивних зисків, замісце служити потребам села.

Отже треба нам відновлювати, поширювати й поглиблювати кооперативні організації, обняти ними всі і найменші закутини краю, вибудувати з кооперативних установ не тільки засіб поліпшення економічного добробуту селянина, але також економічну підставу для політичної боротьби.

Також значіння має „Рідна Школа“. Вона мусить стати ідеиною твердинею наших визвольних змагань. Вона повинна і мусить бути школою, яка плекає ідеологію боротьби, яка давала нам борців за волю народу, а не тих „патріотів“, які, складаючи кожного місяця вкладку до якогось товариства, в переконані, що цим вичерпуються всі їхні національні обовязки...

Або робота в наших спольщених містах? Її майже не видно. Давній наш міщанин, наш ремісник, наш передміщанин-хлібороб пролетаризуються, відродують свої ґрунти, на яких будеться і засиджується чужий і ворожий українству елемент. У слід за економічним упадком йде упадок національно-культурний. Наш міський елемент підпадає сильній денационалізації. Спасті від цього може тільки економічна і культурна організація українських мешканців міста і в цім напрямі мусить бути розвинена най-енергічніша праця, коли ми дійсно хочемо ратувати наші міста.

Можнаб ще багато вказати областей праці, куди треба би звернути увагу й енергію нашої інтелігенції, але обмежимося на цім. Пригадатиб хіба ще одну, може найважнійшу справу. Наша інтелігенція своїми культурними і політичними інтересами повинна вийти поза межі свого галицького загумінку і в першій мірі увійти в найближчий контакт з українською інтелігенцією як інших українських землях під Польщею.

Західно-українська справа перестала бути галицькою справою під кожним оглядом, міжтим на практиці Галичина живе своїм життям, а Холмщина, Підляшшя, Полісся, Волинь також своїм осібнім життям, не кажучи вже про інші західні українські землі, як Закарпатська Україна і Буковина — з ними не підтримується майже ніякого звязку. Це велике занедбання нашої галицької інтелігенції.

Далі, західно-українська справа в частину великої загально-української справи, а це вимагав від нас знання обставин на цілій Україні, як широка вона є, наближення наших думок, наших стремлінь, способів нашої праці й організації до того, чим живе переважна частина нашого народу.

І не треба гаяти часу. Кожна стражена днина гірко потім помститься. Кожну область нашого національного життя мусимо охопити твердими руками організації і праці і йти за духом часу, а не плестися в хвості подій, що ми досі робили.

Треба відкинути всякі ілюзії про мирне полагодження нашої справи і мобілізувати сили до боротьби. Треба йти в село і місто і тут будувати опору для здобуття своєї державності, для зединення з рештою нашого народу в одно трівке і ціле. На всякі запобігання Польщі знайти серед нас „реальних політиків“ ми повинні протиставляти одноцільний і однодумчий національний фронт боротьби без компромісів. Тільки таким способом збережемо довірія народніх мас і зробимо безпредметовими бalaчки про всякі „зради“.

А поріжнення між окремими політичними таборами в нашій суспільноти не повинні заходити так далеко, щоб ослаблювали нашу відпорну силу проти ворога. Допровадити до скородинованого ділання всіх суспільних сил нашого народу в боротьбі проти чужого панування на нашій землі — це найважніше завдання нашої галицької інтелігенції. Вона повинна дати приклад для інтелігенції інших західних українських земель.

Але при цім треба мати ясну мету. Сею метою мусить бути: Відривання від Польщі Західної України і її злука з Великою Україною.

Ів. Коссак.

— 60 —

До санації наших внутрішніх відносин на Західній Україні.

Для оздоровлення наших внутрішніх відносин і найдення доцільних способів цього оздоровлення треба нам розкрити і проаналізувати всі ті причини, які викликали цей внутрішній розвал, що запанував на Західній Україні по ріщенню Ради Амбасадорів із дня 14. марта 1923. р. в справі Східної Галичини і східних границь Польщі. Брак політичної літератури, що критичною оцінкою кожночасного нашого положення доводилаб постійно до зясювання політичних завдань хвилі, причинюється багато до продовжування в безконечність того стану хаосу, якого ми є свідками. Щоб хоч в часті заповнити цю прогалину, позволяю собі в загальних рисах освітлити тут причини сучасної нашої внутрішньої кріви і тим причинитися до найдення шляхів для дальших наших змагань в напрямі здійснення найвищого нашого ідеалу.

Причини крізи, які ще досі з непереможною силою стоять на перешкоді до санації нашого життя, далеко глибше й поважніші, ніж з поверхової обсервації наших відносин можна буде судити. Вони не є лише випливом некорисного рішення Ради Амбасадорів. Переважна їх частина повстала або зародилася ще заздалегідь перед цим рішенням. Відтак прилучилися ще інші причини, які виростили вже на підложу акту з 14. марта 1923. р.

По т. зв. камянецькій катастрофі в осені 1919. р. є еміграції Президента Д-ра Е. Петрушевича за кордон було у всеї нашої суспільноти глибоке відчуття конечності дальнішого істновання власного державного центру, мимо цілковитої окупації нашої території. Новий державний центр міг бути створений лише силою диктаторської влади Президента Д-ра Петрушевича, яка замінила конституційну владу перед відворотом нашої Армії в Галичину. І цей державний центр відновився в 1920. р. за кордоном.*)

Характер і завдання цього державного центру стали і мусили стати в деякім відмінними, ніж були вони тоді, коли Уряд оставав на власній території, або хочби й на Великій Україні, але опірався на власну бобездатну армію. Новий державний центр почав сповнюти завдання державного характеру назовні і революційного характеру внутрі краю, ведучи дипломатичну акцію за кордоном і керуючи революційною акцією супроти окупанта. Відповідно до того почали укладатися й наші внутрішні відносини.

*). Для характеристики цього державного центру треба вказати, що всі прерогативи його уособлювали один лише Диктатор Д-р Петрушевич. Колегія Уповноважених Диктатора не мала ні компетенції, ні прав ради міністрів. Вона була лише обрадуючим прибічним органом Диктатора. Предметом її нарад могли бути лише ті справи, які ставив на порядок нарад сам п. Диктатор. Однака наявні у таких справах вона не мала права ухвалювати обов'язуючих постанов. Уповноважені Диктатора були лише найвищими урядовими державного центру, а рамці їх компетенції означував кожночасно Диктатор.

З розвоєм активістичного, революційного руху в краю бачили ми, що там під польською окупацією творилася свого рода держава в державі, з власним державним апаратом в деяких ділянках народнього життя, з власною революційною армією. Але найвищим органом всеї внутрішньої політики в краю стала не Українська Національна Рада, іменем якої Президент Д-р Петрушевич виступав назовні, лише нове політичне тіло — Міжпартийна Рада і Колегія Референтів. Уся внутрішня політика перейшла до цього краєвого проводу. При державнім центрі за кордоном остала фактично лише закордонна політика, фінансова політика та верховна керма революційною акцією.

Таким природним способом довершився розділ компетенції між державним центром за кордоном і краєвим проводом. Оформлення цього фактичного стану однак, на жаль, не наступило. Не усунено вчас можливості компетенційних конфліктів між Президентом Д-ром Петрушевичем і краєвим проводом, а в цім між іншими лежить одна з важніших причин пізнішого хаосу і розбиття.

Вже в літі 1921. р. проголошено знані ухвали студентського в'язду — „Кума“. В них проявилася далекийдуча тенденція підчинити краєвому проводові в ю політику закордонного державного центру ізвести цей центр лише до експозитури краю. Лише назовні мав закордонний центр виступати в характері національного уряду, але у внутрішніх справах мав він вповні підчинятися краєвому проводові, се значить, що властивий державний центр мав бути в краю. Подібне становище займали і деякі політичні чинники краю.

Але Президент Д-р Петрушевич не хотів дати себе звести до такої мальованої ролі диктатора і дальше в повній мірі обстоював повноту своєї диктаторської державної влади.

Змагання в напрямі наділення краєвого проводу всіма правами державного центру були випливом з одної сторони успішного розвою активізму в краю, а з другої сторони були наслідком нездовolenня і негодовання краєвих чинників з цього, що сподіване закордонним державним центром вдоволяюче рішення правно-державного становища Східної Галичини не наступало. Чим значніші були з бігом часу поступи в здійснюванню у деяких ділянках народнього життя в краю клича: „Держава в державі“, чим більше скріплювалася революційна активність у краю, тим більше поглублювався загаданий вище компетенційний конфлікт. Підсичувала його при тім ця обставина, що в парі зі зростом внутрішньої сили краю не наступало забезпечення краєвому проводові відповідного впливу на політику закордонного державного центру.

Щойно по півторарічних змаганнях, дуже заогнених при тім особистими поріжненнями, по ухвалах Закордонної Групи Української Національної Ради у Відні з дня 29. червня 1922. р. та довготривалих переговорах відпоручника Міжпартийної Ради з Президентом Д-ром Петрушевичем, уложено вкінці проект унормовання відносин, або т. зв. „парламентаризацію“ нашого

державного життя. Цього проекту, на жаль, не введено в життя перед рішенням Ради Амбасадорів, ані по тім рішенню.

На основі цього проекту мав прийти на місце диктатури „парламентарний“ режім, вірніше — поставлення закордонного державного центру під контролю громадянських чинників. На місце „Уряду Диктатора ЗУНР“ мало бути зложене справдішне правительство, в часті з членів за кордоном, в часті в краю, відвічальне як перед краєвими політичними чинниками, так і перед Президентом Української Національної Ради. При тім забезпечувалося деякі, хоч і невеликі права також Закордонній Групі Національної Ради. Зазначити при тім треба, що також в лоні Колегії Уповноважених Диктатора були змагання про надання їй права обов'язуючих рішень у всіх справах державної політики, але ці змагання таксамо були безуспішні.

Обставина, що вчас не оформлено довершеного самим життям поділу компетенції між краєм і закордонним державним центром, згл. Диктатором Д-ром Петрушевичем, і не підведено під цей центр громадянської бази, була одною з головних причин, що по рішенню Ради Амбасадорів з 14. березня 1923. р. не стало ніякого стриму для вибуху небувало острої внутрішньої крізи, яка вже в короткім часі розрослася до крізи нашої західно-української державності взагалі.

Ще перед рішенням Ради Амбасадорів доведено до крізи в Колегії Референтів і до розвалу Міжпартійної Ради в краю. Конфлікт між краєвим проводом і Диктатором Д-ром Петрушевичем досяг тоді своєї кульміаційної точки. І якраз в цім моменті запало рішення про прилучення Східної Галичини до Польщі. Це всенародне нещасти, замісьць стати товчком до безпреволочного поладнання всіх ріжниць і конфліктів, було причиною ще більшого їх загострення та зведення взаємних розрахунків між краєм і еміграцією, при чім, як водиться, з брудною водою виливано й дитину.

Та дійсна причина крізи лежить де-инде.

* * *

В нутрі нашої суспільності ще перед рішенням Ради Амбасадорів довершилися важні переміни і зріжничковання ідеольгічного характеру, але тільки тепер в цілій повноті виявилися.

Концепція державної самостійності українських земель б. Австро-Угорщини та орієнтація на УНР, з одної сторони і держави антанти з другої була вихідною точкою нашої західно-української державної політики. Під впливом всенародної соборницької стихії наступав вже небавком здійснення соборницької ідеї, проголошується злука ЗУНР. з УНР. Подиктовану вимогами хвилі західно-українську державну концепцію заступав соборницька, з поліщенням для нашої вузької Батьківщини атрибутів державно-територіяльної окремішності, в рамках одної, соборної української держави, з двома фронтами — і проти Росії і проти Польщі. Орієнтація на держави антанти прибрала характер універсальности для всеї нашої національної території. Всяка думка

опертися на революційний Схід Європи топиться у крові щораз завзятішої війни з большевиками.

Але ця концепція привела до т. зв. камянецької катастрофи, до петлюрівсько-польської угоди з однієї сторони, а з другої — до кроку від чаю Галицької Армії, до переходу її до Денікіна.

Під впливом сеї катастрофи ярко зарисовуються в лоні українського народу дві протилежні орієнтації: одна в бік Польщі, друга — в бік Москви, що довели до повного зірвання відносин між державними чинниками обох демократичних українських республік. Настає доба цілком окремого ведення західно-української державної політики. Однаке соборницька стихія ділав в непереможною силою даліше і на еміграції робиться проба оперти західно-українську політику на ці демократичні сили В. України, які поборювали петлюрівсько-польську угоду. Наша державна концепція в цім моменті прибігає вид пляну віdbудови соборної української держави з усамостійненого галицького пляцдарму. З цеї проби нічого, крім скандалу, не вийшло. Нава західно-української державної політики знова стає пошищеною самій собі, а прірва між Придніпрянцями й Галичанами ще більше поглибується.

Поворот до своєї власної західно-української державної концепції приймав форму невтіральної „Галицької Держави“, самостійність якої малиб заївантувати держави антанти. З цею концепцією продержалися ми аж до рішення Ради Амбасадорів з 14. марта 1923. р., яке згрівяло „Галицьку Державу“ з іншими українськими землями, що знайшлися під Польщею.

Тимчасом на Сході назрівали важні переміни у відношенню до української справи. Формується Союз Радянських Республік, де Велика Україна виступає повноправним членом. Настає доба вплівання цього факту й поступаючої українізації життя на Наддніпрянщині на наші західно-українські концепції й орієнтації. Ця доба ще не завершена. В ній ділають ріжні ідеологічні течії, про які буде мова низче.

Всі оті зміни політичних концепцій і орієнтацій мали місце головно на еміграції і представлялися закордонним державним центром. Мали вони на увазі виключно Східну Галичину, хоч формально З.У.Н.Р. обнимав всі українські землі бувшої Австро-Угорщини, а фактичне положення Східної Галичини нічим не ріжнялося від положення інших українських земель, які разом з нею дісталися під Польщу. Жерелом їх був факт міжнароднього характеру східно-галицької справи, як провінції розділеної побідними державами антанти Австро-Угорщини, а змінялися вони відповідно до зміни міжнародної ситуації й ділаючих на міжнародній арені закулюсівих дипломатичних пружин.

Через брак гармонії між закордонним державним центром і краєвим проводом ті концепції й орієнтації дуже повільно просякали до краю, не все знаходили там ґрунт, взагалі приймалися мляво. Занятий важкою, виснажуючою боротьбою

з окупаційною владою, піддержуючи заходи закордонного державного центру про визнання нашої західно-української державності, краєвий провід не мав однак віри в їх успішність. У сфері ідеольо-гічній край жив ідеєю абстрактної соборницької самостійності, в більшій мірі ворожої супроти Сходу, ніж супроти Польщі.

Вплив на таке поводження краю мала також ця обставина, що провід революційною акцією в краю в половині 1921. р. дістався фактично в руки елементів, зорієнтованих на соборництво антибільшевицького покрою. Ці елементи являлися в природі річи промоторами повільної, але постійної переміни настроїв в краю і відношення ділаючих тут сил. Під їх впливом почали малі інстинктовні переважно приклонники концепції і орієнтації закордонного державного центру. Заразом взяли ці елементи чинну участь у скріплюванню компетенційного конфлікту між краєвим проводом і През. Д-ром Петрушевичем. Доцільним використовуванням цього конфлікту могли вони тим лекше промошувати дорогу для своєї власної концепції, яка формулюється більше-менше так, що визволення західних українських земель з під Польщі дасть змогу увільнити східні українські землі від большевиків і відновити обєднану У.Н.Р.

Вічне відкладання державами антанти вирішення галицької справи, чимраз більше закріплювання екстермінаційного походу Польщі на західно-українських землях, страшний тягар боротьби проти того походу, — все це зміцнювало зневіру в успіх дипломатичної гри закордонного державного центру та в доцільність західно-української, чи галицької державної концепції. Під впливом тої зневіри деякі наші політичні круги почали думати про здобуття на міжнародній арені для нашого краю коли вже не становища давньої Угорщини в австро-угорській монархії, то хочби терitorіальної автономії при Польщі, за гарантованої державами антанти.

Та як довго ще висів над всіми, як меч Дамокля, вижиданий що хвилі вирок держав антанти в галицькій справі й узнавалася з ріжких оглядів необхідність непохитного піддержування самостійницької галицької державної концепції назовні, всі нуртуючі в краю противні течії не зважувалися взяти на себе відповідальності виступу з власними концепціями.

З уваги на заграницю краєвий провід давав конечні підтвердження для політичного становища закордонного державного центру і для його легітимації виступати на міжнародній арені, але це було, як відтак показалося, лише сповненням формального обов'язку, обявом національної дисципліни, а не висловом внутрішнього переконання про конечність і доцільність як концепції її орієнтації державного центру, так і цілої його діяльності.

З другого боку і в рядах безоглядних приклонників політики закордонного державного центру в краю не було доцільної акції, щоб її спопуляризувати і забезпечити її ширу та всесторонню підтримку.

В наслідок наведених вище моментів і як реакція проти нереальної соборницької концепції, ворожої в рівній мірі і до Польщі і до істнуючої на Придніпрянщині української держави, почали нарости в краю нові сили, з виразною орієнтацією на Схід Європи.

А безпосередньо по рішенню Ради Амбасадорів з 14. марта 1923. р., іменем найбільшої партії краю, що була головною опорою державного центру, піднято тактичний клич територіальної автономії в рамках Польщі, що було реакцією проти неуспішної політики закордонного державного центру. І розгорілася неперебираюча в средствах боротьба всіх проти всіх, що довела до хаосу й занепаду політичного життя в краю, до страшного ослаблення відпорної сили нашої суспільності проти винищуючої політики Польщі.

* * *

Політична ферментація на західних українських землях відбувається в отсіх головних напрямках: під омофором соборництва, яке визнають усі партії й політичні утворення, виділяються дві скрайні течії — з однієї сторони соборницька антибільшевицька, з другої — соборницька більшевицька. Між ними стоять західно-українська державницька течія й течія автономічна.

Соборницька антибільшевицька течія має близький контакт з відповідними наддніпрянськими течіями, негуючи істнування на Великій Україні державності. Ця течія живе мріями про відбудову самостійної соборної демократичної держави, органічною складовою частиною якої були і західні українські землі.

З цією течією споріднена течія автономічна, що до часу здійснення ідеалу соборної демократичної держави виставляє поступати територіальної автономії українських земель в рамках Польщі.

Соборницька більшевицька течія, стоячи в злуці з анальгічною течією в самій Польщі, звягує долю західних українських земель без застережень з Союзом Радянських Республік, прямуючи до злуки з Радянською Україною.

Західно-українська державницька течія до соборництва підходить зі становища західно-українського державного права, означеного актами з жовтня-листопада 1918. р. і січня 1919. р., уважаючи здійснення цього права конечним етапом до соборності. Звертаючи свові вістря проти Польщі і Румунії, ця течія не узaleжнює справи об'єднання Західної України з Великою Україною від форми ладу останньої.

Власне державне право, в ширшім або вузчім обемі, визнають в засаді всі перечислені ідеольгічні течії, всі вони в більшій або меншій мірі звернені проти Польщі, але об'єднання їх на одній державницькій платформі і створення одноцільного боєвого фронту проти Польщі неможливе. Не можуть зійтися для спільної праці на всіх ділянках національної політики ідеольгічні течії, з котрих одні спирають свої державні концепції

на факті існування на Придніпрянщині радянської української держави, а другі негають цей факт. В тій самій мірі не можуть найтися побіч себе західно-українська державницька течія з автономічною течією. Відновлення отже давньої Міжпартийної Ради або утворення іншої подібної інституції, яка кермувала би в краю всею нашою національною політикою, не є тепер до переведення.

При тім всім згадані вище ідеольгічні течії не розграниченні між поодинокими політичними угрупованнями, щоб на зверх репрезентували їх певні політичні партії чи організації. Вони помічаються майже у всіх політичних партіях, перехрещуючись внутрі кожної з них, борючись за перевагу. Взагалі всі наші партії переживають важку внутрішню крізу, спричинену невдачами нашої національної політики, боротьбою отих перехресніх течій, як також всіми тими суспільно-політичними перемінами, які дозвелися або довершуються на сході і заході Європи. Переоцінка партійних цінностей, яка відбувається в наших партіях, з шуканням нових ідеольгій і програм, мабуть потріবає довго, а доки вона не завершиться, доти годі думати про консолідацію наших політичних сил під Польщою.

З повищих причин вся область позитивної національної політики на західних землях засуджена на нечинність, а в області негативної політики, у відношенню до Польщі, Галичане проявляють себе від часу до часу в пасивній формі протестів і заяв, на звірець заяви всіх партій з липня с. р., а Парламентарна Репрезентація з північно-західних земель подібними заявами з соймової трибуни. Навіть на спільній виступ не спроможується. Також і область революційної акції обніята крізою, бо і тут перехресні ідеольгічні течії не дозволяють обєднатися всім активним революційним елементам, тому ѹ бачимо лише слабі, анемічні проби... Словом, усе наше політичне життя находитися в становищі роздріблення, упадку, хаосу.

І цей стан буде тривати так довго, доки переважна частина нашої суспільності не обєднається під прапором якоїсь одної ідеольгічної течії базуючись на ній не визначить загальних витичних ліній нашої національної політики на всіх західно-українських землях і конкретного пляну політичного ділання. Доки це не наступить, годі ѹ думати про обнову нашого політичного життя, про можливість ведення позитивної політики, — позитивної не в значенню спроб осигнути реальні здобутки в Польщі (це справа безнадійна!), а в значенню продуманого, переважну частину суспільності обов'язуючого пляну нашої боротьби за здійснення нашого державного права, який систематично переводилося у життя.

А у виборі ідеольгічної течії і конкретного пляну політичної діяльності суспільність наша на всіх західних українських землях повинна кермуватися найвищим нашим ідеалом — національно-політичної єдності всього українського народу. Здійснення цього

ідеалу — за всяку ціну — диктується якраз фактом існування між нами отих численних і розбіжних політичних концепцій та орієнтацій, диктується вкінці нашим положенням під Польщею.

* * *

Але життя не стоїть на однім місці і не може ждати кінця нашої внутрішньої політичної кризи. Нарід наш на західних землях знайшовся серед найтяжчих обставин. І це наказує нам подумати про відповідну форму всенародного обеднання для оборони проти плянового і безоглядного походу Польщі на культурне, економічне і навіть фізичне знищення нашого народу. Ми мусимо дошукатися способів згортовання всіх активних сил нашої суспільності для цієї оборонної акції проти зазіхань ненажерливого ворога на наш культурний доробок, проти визиску й експлоатації ним трудових мас нашого народу. Мусимо якнайскорше довести до того, щоби в цій оборонній акції всі українські землі під Польщею злилися в одну нерозривну цілість.

Перед нами стоїть багато практичних завдань з області оборонної акції, які не терплять ніякої проволоки і мусять бути негайно виконані. А виконати їх ми зможемо лекше й успішніше тоді, коли віддіlimо цю область нашого національного життя від політики в стислім того слова значенню, полишуючи її власній долі. Хай вона пережив увесь цей фермент, на який зложилося так багато всяких причин, а певно знайде згодом для себе відповідну дорогу. Тимчасом берімся до оборонної акції на інших полях народного життя.

Великі завдання на полі просвітної, шкільної і всякої іншої культурної діяльності, на полі кооперативного руху й економічного скріплення нашого народу; створення сильних ремісничих організацій, власного промислу і торговлі — все це вимагає організаційної надбудови, спільнога для всеї нашої території і єдиного для цілого народу центру. Такий центр повинні ми якнайскорше створити. В ньому можуть обеднатися приклонники навіть найбільш протилежних ідеольгічних течій, люди ріжких політичних поглядів, словом, вся наша суспільність. А таке обєднання, при щоденній, муравлиній праці, при щоденній боротьбі за найвище добро нації, за її життя, не лише скріпить нашу відпорну силу проти ворога, але й створить підлоге для політичної консолідації нашої суспільності. З такого обеднання мусимо починати санацію наших відносин на західних українських землях.

Р. П—ий.

Пекуча справа для Західної України.

Під Західною Україною розуміємо цілий отий комплекс українських земель, що лежать поза межами Радянської України, відділені так званим рижським кордоном, а складаються з отсіх провінцій: Східної Галичини з Лемківщиною, Північної Буковини і Закарпатської України, що входили в склад колишньої австро-угорської монархії, і Холмщини, Підляща, Полісся й Волині, що належали до бувшої Російської Імперії.

На українських землях бувшої Австро-Угорщини була проголошена в жовтні 1918. р. самостійна українська держава — Західно-Українська Народня Республіка. Ще раніше була утворена самостійна українська держава на українських землях бувшої Росії — Українська Народня Республіка — а Холмщина, Підляші, Полісся й Волинь, що в тім часі знаходилися в окупації Австро-Угорщини і Німеччини, мали належати і частинно належали до цієї самостійної української держави. Це було зафіксовано також міжнароднім договором у Берестю Литовським.

По короткім самостійнім існуванню ЗУНР, при фактичнім поширенню української влади лише у Східній Галичині, вся ця територія була окупована новоповсталими сусідніми державами Польщею і Чехо-Словаччиною та поширилою Румунією. Чехо-Словаччина забрала собі Закарпатську Україну, Румунія — Буковину, а решта західно-українських земель знайшлася під окупацією Польщі.

З огляду на те, що *gros* західно-українських земель знаходиться під Польщею, а Східна Галичина становить центр західно-української проблеми, тому, порушуючи тут одну дуже важну і пекучу для Західної України справу, маємо на увазі головно українські землі під Польщею.

Завдання нашої національної політики на Західній Україні повинні визначуватися основними нашими національно-політичними змаганнями і положенням нашого народу вих державах, які поділили між собою західно-українські землі. Положення це майже скрізь однакове, а політика окупаційних держав супроти нашого народу не може бути погоджена з нашими національними змаганнями.

Від часу розпаду Австро-Угорщини і проголошення Західно-Української Республіки на тих землях, що входили в її склад, ми по нинішній день стояли і стояти мусимо на ґрунті власного західно-українського державного права. Боротьба за здійснення нашого державного права обмежувалася фактично до Східної Галичини і зверталася головно проти Польщі, бо порішення української справи під Польщею згідно з нашими бажаннями автоматично вплинуло і на становище Буковини та Закарпатської України. Тому ці області усувалися з поля практичної західно-української політики, що робиться й тепер.

З огляду на те, що в межах Польщі поруч Східної Галичини, в якій було зреалізоване українське державне право, знайшлися

українські землі, які в склад ЗУНР. не мали входити (Холмщина, Підляше, Полісся, Волинь) і ділять зі Східною Галичиною однакову долю, то в інтересах успішності боротьби за визволення всіх західно-українських земель є, щоб західно-українське державне право було поширене і на ті землі. Цьому не повинно ніщо стояти на перешкоді, бо боротьба за здійснення на західних українських землях власного державного права підпорядковується у нас боротьбі за здійснення ідеї національно-державної єдності всього українського народу, що найшла свій вислів у актах злуки ЗУНР. з УНР. з січня 1919. р. Ці акти обов'язують як західних Українців, так і східних, як ЗУНР. так і Радянську Україну, що в преємницею УНР.

Це принципіальне питання, що має незвичайно велике значення для ведення практичної політики на західних українських землях під Польщею, мусить бути чимскорше компетентними національними чинниками порішене.

Але де ті наші компетентні чинники?

Ровстрій нашого національного життя на Західній Україні дійшов до такої міри, що ми не маємо загально-національного органу, який би мав право промовляти в імені цілого нашого народу і цілого нашого краю, який би керував нашим національним життям.

Національна Рада вмерла і вже мабуть не воскресне. Всі спроби утворити якесь міжпартійне обєднання на взірець Міжпартійної Ради 1921/22 рр. досі ні до-чого не довели. Наші партії і партійки кожна живе своїм осібним життям. Українська Парламентарна Репрезентація, хоч нашими партіями Галичини узнається за репрезентацію цілого українського народу в Польщі, фактично є репрезентацією північно-західних земель: Холмщини, Підляша, Полісся, Волині. Сама ПР. не внутрі одноціла і контакт з Галичиною підтримує нарізно, поодинокими своїми групами чи навіть одиницями, що стоять у звязку зі спорідненими галицькими групами.

Представництво нашої західно-української державної справи назовні, яке спочиває в руках Президента покійної Національної Ради, д-ра Е. Петрушевича, має лише слабоньке опертя на мандат одної галицької партії. Над нашою національною політикою не не тільки назовні, але також внутрі краю досі тяжать оті надії, що їх привязувано до міжнароднього характеру східно-галицької справи, хоч Галичина від марта 1923. р. не тільки фактично, але і юридично, з точки погляду міжнароднього права, находитися в однаковім положенню з іншими українськими землями під Польщею.

Та якби було навіть інакше, то цей поділ українських земель під Польщею є незвичайно для нас шкідливий. Цей поділ є одною з причин істнування у нас розбіжних політичних концепцій та нашого політичного розпорощення. Він мусить бути чимскорше усунений — і для нас самих і для зовнішнього світу. Всі наші

землі під Польщею мусять становити одну нерозривну національно-політичну цільність.

Але як до цього дійти? На кім лежить обовязок вивести нашу суспільність і нашу західно-українську національну справу з того хаосу, в якім вона перебував? Яке тіло національне вправі перевести те обєднання? Партії наші показуються ні до чого неспособіними. Парляментарна Репрезентація, спутана своїм льокальним походженням і внутрішніми ідейними ріжнициами, також мабуть не годна проявити в цім ініціативи.

Але треба починати з Парляментарної Репрезентації і партій. Треба, щоб партії і Парляментарна Репрезентація піднялися скликання Західно-Українського Національного Конгресу, який би проголосив національно-політичну єдність усіх українських земель під Польщею. Як партії і Парляментарна Репрезентація цього не зроблять, тоді треба утворити організаційний комітет по персональному принципу, — до того може вистарчити ініціатива одної партії, або одної з груп Парляментарної Репрезентації.

Щоб конгрес був авторитетним і щоб його рішення мали коли не для цілої, то принаймні для переважної частини суспільності обовязуючу силу, на нім мусить бути представлена по можності вся наша організована суспільність, через делегатів не тільки політичних партій, відповідно до їх сили і значення, а також всіх наших центральних товариств і організацій: просвітних, економічних, військових, професіональних і т. п. В першій лінії на цім конгресі повинні взяти участь усі теперішні українські посли з Холмщини, Підляша, Полісся й Волині.

Також слід притягти до участі в конгресі тих жидівських послів зі Східної Галичини, взагалі всі ті елементи зоміж Жидів і Поляків, які готові стати на українську позицію в справі західних українських земель, о скільки такі елементи знайдуться.

Очевидна річ, що в умовах нашого життя під Польщею такий конгрес може відбутися тільки нелегально, тому він не повинен бути занадто численний.

Цей конгрес мав би зробити тільки одну річ — проголосити національно-політичну єдність усіх українських земель, які знайшлися під Польщею, й установити головні принципіальні основи нашої політики на Західній Україні, і з тим розійтися.

Конгрес має:

1. ствердити відвічний український характер земель: Східної Галичини з Лемківщиною, Холмщини з Підляшем і Волині з Поліссям, Північної Буковини та Закарпатської України;
2. півердити, що на українських землях бувшої Австро-Угорщини було проголошено і здійснено українське державне право та що це західно-українське державне право є основою визвольної боротьби для всіх західних українських земель, на рівні з актами проголошення державної єдності з січня 1919. р.

Тільки такий політичний акт, виданий авторитетним національним тілом, яким явився проектирований конгрес, може прочистити затуманену політичну атмосферу в краю. Щойно на основі такого акту може відбуватися діференціяція суспільних сил

на конкретних політичних програмах, чи то платформах і координація політичної діяльності поодиноких політичних партій і організацій, через утворення міжпартійних обєднань і союзів для цілі Західної України.

А. Ільченко.

До Жидів Східної Галичини!

Ніколи не завчасно, чи радше не запізно говорити історичну правду і її все і все повторяти.

Хоча позірно польська державність у Східній Галичині при помочі багнетів укріпилася і хоч це робить враження, що в найближчому часі не можна надіятися на ніякі політичні зміни, то одвічальний політик не може і не сміє датися засліпити подіями дня до тої міри, щоб не дивитися в будучність і не піднести голосу остороги.

Поляки в меншістю у Східній Галичині. Історичний розвиток учит, що гноблення Українців Поляками приводило завсіди до катастроф і що Жиди були жертвами тих катастроф. Чи маю пригадувати кріаві часи Хмельницького в XVII. і Гонти у XVIII. століттю? Ці кріаві події вбилися глибоко в жидівську історію і наш бідний народ не прийшов ще до сьогодня на дотичних територіях ані до політичної, ані до економічної рівноваги якраз із причини цих подій. Я далекий від того, аби ці катастрофи оцінювати чи осуджувати зі становища справедливості. Практичний політик рахується з фактами, що з природи речі випливають із соціальної звязку народів, що живуть побіч себе. Відповідно до тих фактів він направляє свої політичні змагання.

Меншість, що дійшла до влади, може гнобити і панувати над більшістю тільки при помочі насильства. Коли ж друга меншість, що живе між тими воюючими сторонами, лучиться з гнобителем, то неминучий наслідок того такий, що накопичена сила ненависті гноблених і терплячих мас звертається в першу чергу проти орудя гнобителя. В такій ролі були і в Жиди до сьогодня в Галичині і на В. Україні. Польська меншість, що спирається на багнетах, домагається від Жидів політичної і культурної асиміляції і зловживав їх як орудя против українських мас. Нічого дивного, коли при катастрофальних сутичках поміж Поляками і Українцями Жиди служать тим громозводом, який притягає до себе всі уради народного гніву й помсти. В таких моментах не помогають ніякі переконування й ніякі вияснювання. В таких мо-

ментах нема ні відповідного спокою ні змоги розслідити, чи вина лежить дійсно по стороні Жидів, чи ні. В таких моментах навіть розважні провідники не мають можливості закликати власні збурені маси до політичної етики і застанови.

Жиди Східної Галичини!

Земля, на якій живете, має українську більшість. Ваше визволення з політичного й економічного гніту, який управлюють над Вами Поляки, аби Ви в їх боротьбі проти Українців були послушним знаряддям, може настати тільки з хвилею визволення українського народу. Будуть Українці вільні — здобудете й Ви можливість бути політично вільними!

Не знаю, чи Українці після свого визволення не поступлять зараз-же так, як Литовці, що забули про приречення, які Вам робили. Можливо, що ми потім будемо примушенні боротися також з Українцями за наші політичні права. Але перед одним будемо збережені, перед конечністю політичної і культурної асиміляції, чого українська більшість не буде ані домагатися, ані потребувати переводити. Ми будемо увільнені також від примусу бути тим Зельманом, що тримає ключі від церкви іменем польського шляхтича і щойно після зложення відповідного окупу дозволяє селянинові зблизитися до свого Бога.

Політика мусить мати на увазі історичні конечності, а не інтереси хвилі. Далекозорі політики повинні розуміти, що Східна Галичина в одиноким помостом між слів'янським заходом і славянським сходом. Обставина, що цей поміст в в руках української більшості, наказує східно-галицьким Жидам бути уважними.

Я не був особисто від кількох літ у стичності з жидівськими масами у Східній Галичині. І тому, що я не був під впливом дрібних щоденних подій, думаю, що загальну ситуацію оцінюю вірно.

Я стояв завсіди у Ваших рядах, як довго працював у краю. І це управляє мене звернутися до Вас із закликом: Не ставайте у великій боротьбі поміж Поляками й Українцями під ніякою умовою на сторону гнобителів! Дивіться в будучність і творіть собі уже тепер політичний капітал у відносинах до Українців, аби Ви мали змогу предложить їм Ваш рахунок тоді, коли прийде час їх визволення.

Справа Українців слухна — і Ви не можете проти неї виступати!

Д-р Ізраель Вальдман.

Шкільна справа

на північно-західних українських землях під Польщею.*)

В межах теперішньої Польщі живе коло 7 міліонів Українців, з того коло 3 міліони припадає на північно-західні землі: Холмщину, Підляші, Полісся й Волинь. На Холмщині й Підляшшу, західних провінціях етнографічної української землі, що межують зі східними просторами етнограф. Польщі і через те мають смуги етнографічно мішані, — відсоток українського населення є найнижчий, але й тут його пересічна цифра не менша 50%. Та існування тут українського населення Поляки стараються промовчувати. Щож торкається Волині й Полісся, то число українського населення виносить тут понад 80%, в той час як на долю елементу польського, по перепису 1897 р., припадало 5—6%, а тепер разом із свіжо напливовим елементом — осадниками, урядовцями та інш. — припадає щонайбільше 8%. На цьому просторі нарід український живе компактною масою, маючи по містах і місточках жидівські громади

Здавалось би, що на цьому просторі української землі, яку з діда-прадіда український нарід поливав своїм потом і кровю, він повинен би мати свою рідну школу, яку він фактично й мав перед приходом на цю його територію польської влади, але в дійсності української школи тут так якби й не було.

Коли після повалення деспотичного режиму царської Росії нашому народові блиснула зоря політичної волі й повстала самостійна Українська Держава, він почав заводити й рідну школу, перетворюючи істнуючі школи з російською викладовою мовою на школи з мовою українською. Навіть в багатьох глухих селах, де шкіл не було зовсім, з ініціативи самих же селян почали відкриватися українські школи. Українське народне учительство, яке зорганізувалося в „Учительську Спілку“ для дружньої праці в новій школі, змобілізувало свої сили для несения в народ справжньої освіти в рідних йому національних формах. Протягом 1917/18 р., не дивлячись на те, що на українських землях не було ще ідеального спокою, що мінялись і форми української державної влади, всі північно-західні українські землі вкрилися густою сіткою елементарних шкіл. Не було лише українських шкіл на просторах дощенту зруйнованих війною (лінія Стоходу) і в південній частині Холмщини, яка була під австрійською, а фактично під польською окупацією. Ще в 1917/18 р., коли й держави польської не було, Поляки тамували всякі спроби заведення на українській Холмщині українського шкільництва, підготовляючи тут ґрунт для своєї польонізаційної акції, яку тепер вони й переводять отверто.

* * *

Стан українського шкільництва на північно-західних українських землях до захоплення їх Польщею був такий:

*) На підставі меморіялу Української Парляментарної Репрезентації до Союза Народів у Женеві.

А. Школа початкова елементарна. Елементарні початкові (3-х і 4-х класові) школи з українською викладовою мовою вкрили були весь простір північно-західних земель, що тепер під Польщею. Лише на просторі, знищеннім війною, де люди жили в землянках, і на Холмщині під австрійською окупацією, як було вже згадано, не було української школи. (На Підляшші й Поліссю під німецькою окупацією шкільництво українське функціонувало). В кожному селі, навіть найглухішому, була школа. Крім шкіл, що утримувались на кошти державні, громади самі на свої кошти утримували школи приватні; в містах таких шкіл було по кілька. Українська влада не тамувала функціонування шкільництва і національних меншостей: — були школи з викладовою мовою жидівською, чеською, польською і німецькою, на утримання яких давалася допомога від держави і самоврядування (земства). Крім того елементарні школи функціонували при притулках для бідних дітей і сиріт.

В. Школа початкова вища. Не задоволяючись школою елементарною, населення засновувало й школи вищого типу, так звані школи початкові вищі, що рівнялися по програмі 4 кл. гімназії. Цього типу школи уможливлювали незаможнім дітям селян одержувати належну підготовку для вступлення до п'ятої класи гімназії, а також заснуванням цих шкіл малося на увазі піднести рівень освіти народніх мас. Цього типу шкіл у східних повітах Волині, а саме: Острожському, Кремінському, Рівенському, Сарненському і Луцькому — було 34. На захід від Стохуду вкрити такою сіткою вищих початкових шкіл — не дозволяли військові події, руїна, а на Холмщині — спеціальні місцеві умови.

С. Шкільництво середнє. До революції 1917 р. на північно-західних землях існували лише середні школи (гімназії класичні й реальні, хлопячі й жіночі) з російською викладовою мовою. Коли по революції 1917 р. настутили зміни у всіх ділянках життя, всі ці середні школи почали переходити в своїх викладах з мови викладової російської на мову українську. Кожна з тих шкіл зараз-же впровадила яко обовязкові предмети українську мову й літературу, історію і географію України, та заховуючи педагогічну поступовість, починаючи з клас нижчих, стала замінити мову російську мовою більшості учнів школи, отже стала переходити на мову українську. Процес такої українізації шкіл відбувався без всякого насильства. Крім середніх шкіл, що вже існували, за українського уряду відкрито на Волині ще три нові коeduкаційні гімназії з викладовою українською мовою, а саме: в м. Кременці, м. Корці і в Рівному. Таким робом цілком українських середніх шкіл і в стадії українізації на цій українській території до приходу Поляків було 18. В це число не входять гімназії з польською викладовою мовою, які також без жадних перешкод української влади й українського громадянства тоді закладалися, як напр. в Луцьку і в Рівному.

Д. Шкільництво фахове. Цей край переважно хліборобський, а в північній своїй частині вкритий лісами, й населення завжди відчувало потребу в спеціялістах агрономах та лісоводах. Ще задовго перед світовою війною на Волині були 4 агрономічні школи, а саме: в с. с. Білокриниці й Ледухові (Кременецьк. повіту), с. Малині (Дубенськ. пов.) і с. Тростянці (Луцького пов.) та 1 агрономічна жіноча школа на Підляшу при монастирі в Лісній. Всі ці школи були в достаточній мірі упосажені землею та інвентарем, якими наділило школи або місцеве селянство (іміні), як в с. Малині й Тростянці, або окремі жертводавці (с. Білокриниця і Ледухів). Війною дощенту зруйновано тільки школу в Ледухові. Решта шкіл зберегла в цілості будинки і весь свій інвентар і по незначній перерві, викликаній евакуацією, розпочала в нових умовах життя в українській державі своєї функції, переводячи корисну для населення і краю працю.

Е. Інституції для підготовки народніх учителів. Для підготовки учительських сил, потрібних для обсадження елементарних шкіл, було на цій території 6 учительських семинарів, у тім числі: на Волині 2 мужеських (в с. Дедеркалах і Дермані) і 1 жіночий (в Зимному), на Холмщині 1 семинар мужеський (в Холмі) і на Підляшу — 1 мужеський (в Білій) і 1 жіночий (в Лісній). Крім того в м. Рівному та Володимири функціонували т. зв. 2-річні учительські курси, що підготовляли фаховців-учителів. Певний приплів освічених учительських сил для низшої школи давали ще й такі школи, як 8-кл. дівоча школа духовного відомства в Кременці, 8-класова дівоча гімназія (інститут) в Острозі і православний духовний семинар, в яких крім загально освітніх предметів викладалися й дисципліни спеціально педагогічні та при яких функціонували взірцеві елементарні школи. Через воєнні події і через новий польський режим, що запанував на Холмщині й Підляшу, не всі названі школи змогли розпочати своє функції по війні. Але такі інституції, як учительський семинар в Дермані, духовний семинар та духовна дівоча школа в Кременці почали свою продуктивну працю. Вони давали вже свіжі випуски нових учительських сил, цілком підготовлених для праці в новій українській школі, напр. Дерманський учительський семинар по війні дав уже три такі випуски.

Але щоб мати належне число і цілком відповідних для української національної школи учителів, українська влада, з осібнаж такі організації, як самоврядування (губерніальне і повітові земства), протягом літніх ферій організували (в р. р. 1917/18. і 1918/19) двомісячні учительські курси — для поповнення загально педагогічних знань учителів і для уділення їм певних відомостей, коначних для праці в українській школі. Своєю організованістю і числом слухачів особливо імпозантні були курси в 1918 р., що відбулися в Кременці, Рівному, Острозі і Бересті.

Ф. Вищих наукових інституцій на північно-західних українських землях до війни не було. Адміністративно й культурно-економічно ці землі були звязані зі східно-українською

територію та ії містами. Українська молодь цих земель за здобуттям вищої загальної фахової освіти йшла до тих російських університетів та політехнікумів, що функціонували в східних українських містах. За часів української державності також не було потреби в створенні тут вищих наукових закладів, бо українізовані й наново відкриті вищі наукові заклади в Києві, Камянці Подільському й адміністративно звязаному з більшістю північно-західної української території Житомирі цілком задовольняли потребу у вищій науці української молоді. Крім того близький Львів також посідав уже дві вищі школи — університет і політехніку (що тепер перебувають на нелегальному стані) з українською викладовою мовою. Школи ці були створені також і заходами української інтелігенції з тих українських земель, що належали до б. Росії. З тих шкіл мала черпати знання й українська молодь Волині, Холмщини, Полісся й Підляща.

Г. Культурно-освітні товариства. Одночасно з перевінкою російських шкіл на українські й закладанням нових українських шкіл для підростаючого покоління, почали закладатися й культурно-просвітні товариства для дорослих. Ролю несення освіти в ширші народні маси, поширення науки та корисної розваги переняли на себе т.зв. „Просвіти“, які розвинули широку культурну роботу і вкрили густою сіткою цю територію. Беручи за взірець діяльність матері просвітних товариств, львівської „Просвіти“, ці товариства понесли в українське село корисну книжку й газету; добре зорганізовані їх хори й театральні гуртки давали селянинові, втомленому війною, культурну поживу, підносячи його морально.

Намальована картина українського шкільництва була лише початком праці й змагань громадянства й уряду для створення української школи. Потребу в рідній своїй школі народ відчував істинковно й до неї рвався та її творив, не дивлячись на ріжні несприятливі обставини повоєнного й революційного часу, коли одна за одною мінялися влади. Національну школу творив наш народ не тільки тоді, коли його національне правительство допомагало йому в цій справі з державної скарбниці, але й тоді, коли й школу й учительський персонал приходилося удержувати на власний гріш. Початок праці для шкільництва й плекання культури показував великі перспективи. Та сталося таке, що вбило в самому зародку українське шкільництво на північно-західних землях і цілу систему народної освіти. Настала чужа окупація, а потім і прилучення цих земель до Польщі. Поляки, виконуючи „культурну місію“ на сході, почали нищити українську школу й українську культуру, штучно насаджуючи на українських землях польську школу, прищеплюючи українському народові чужу йому польську культуру.

* * *

В якому ж стані тепер перебуває тут українська школа? *Urbi et orbis* Поляки голосять, що вони несуть на схід західно-європейську культуру і що існування Польщі в теперішніх її

межах, себто з включенням великих українсько-білоруських територій з майже 10 міліоновим українсько-білоруським населенням, конечно потрібне для пасифікації (!) Сходу Європи. Як несуть вони на схід цю культуру і як „пасифікують“ Схід Європи, видно з того, що зробили вони тут з українською школою.

А. Школа початкова. За чотирі роки свого господарювання на українських землях Поляки знищили українську початкову школу цілковито. На Холмщині й Підляшшу української школи нема зовсім. На численні прохання селянських громад про відкриття в них школи з рідною мовою навчання шкільна влада або не відповідає зовсім нічого, або відповідає відмовно, завдаючи одночасно школу польську. Православних українських дітей навіть релігій навчається в тих школах католицької і по польськи. Часами влада відповідає трафаретним: „На Холмщині й Підляшшу Українців нема, а є лише трохи Русинів“.

Як у Галичині, таксамо й на Холмщині, Підляшшу, Поліссю й Волині польська влада старається вивести з ужитку термін „Українець“, „український“, який нагадує про національну лучність нашого народу з 30-міліоновою народнью масою Українців поза рижським кордоном, а натомісъ штучно впроваджує архаїчний термін „Русин“, „русинський“ чи „руський“, відріжняючи цей останній від терміну „російський“ („московський“). Польська влада всупереч навіть власній конституції, всупереч трактатові про національні меншості не хоче відкривати для Українців шкіл з рідною ім українською мовою навчання, навіть приватних. Теперішній міністр освіти п. Міклашевський так відповів послам з Українського Клубу п. п. Хруцькому й Козицькому, що домагалися у нього задоволення просьб селян з Холмщини й Підляшша про відкриття шкіл: „*Z otwarciem ukraińskich szkół na Chełmszczyźnie ja się nie spieszę...*“

Зверталися до міністерства з просьбою про відкриття рідної української школи громадяне таких напр. сіл, як Тарноватка і Наброж (пов. Томашівський). Натомісъ польські школи заводиться тут в кожному селі і в тих школах чиниться насильство не тільки педагогічне, але й релігійне, в них православним дітям навіть релігія викладається католицька.

Таксамо й на Поліссю. Тут офіційна польська статистика не знаходить ні Українців, ні Русинів, а тільки якихось „тутешніх“ та трохи Білорусів, та й то останніх знаходить в тих повітах, де їх фактично зовсім нема, як напр. в пов. Камінь-Коширському. Всупереч російській статистиці, всупереч об'єктивному голосові учених російських, українських і навіть польських, Поляки створили нову теорію про існування якогось „тутейшого“ народу, для якого — звичайно — потрібна лише польська школа. Так використовуючи де можна національну малосвідомість найбільше культурно-відсталого і матеріально бідного населення поліських багниць і лісів, де може бути розбіжність поглядів на мову школи сумежних собі Українців і Білорусів, польський уряд послідовно заводить на Поліссю школи польські. В тих селах, де громади

виявляють більшу активність і вимагають рідної для себе української школи, як папр. в с. Прилуки (пов. Берестейського), там польська влада або зволікає справу, або адміністративним терором і навіть судом відбиває у людей охоту добиватися своєї школи. (Див. інтерп. посла Козицького з 17. липня 1924 р.)

Нібито краще стойте справа з українською початковою школою на Волині. Для Волинського воєвідства урядова статистика подає цифру „русинських“ (українських) шкіл 453, а польських 556. Не кажучи вже про те, що для 80% українського населення Волині таке число українських шкіл було в великою несправедливістю і то після того, як перед польським пануванням на Волині процент українських шкіл майже цілком відповідав процентові українського населення на цій старо-українській землі, — але й що-до тих 453 шкіл, які урядова статистика подає як школи українські, треба сказати, що фактично вони не є школами українськими. Ці школи носять цілком польський характер. В переважаючій більшості цих шкіл наука ведеться в польській мові, а школа називається українською тільки через те, що в ній одбувається трохи навчання української мови як предмету. В незначному числі ці школи носять характер утраквістичний, себ-то польсько-український, з перевагою викладів у мові польській. В тій мові у всіх школах обовязково ведеться навчання польської мови, географії та історії Польщі. На цю т. зв. „польоністику“ розпорядком шкільної влади призначено число годин у два-три рази більше, як на предмети не-польські, як на предмет рідної мови. Навчання польської мови в „русинських“ школах після розпорядку шкільної влади повинно провадитись з першого року навчання, одночасно з навчанням рідної мови й узагалі грамоти. При ріжниці начертань букв польського й українського алфabetу для означення однакових звуків утворюється страшна трудність при навчанні дітей грамоти — і цей педагогічний абсурд пояснити можна лише шовіністичним бажанням як можна швидче ополячити українське населення. Ось автентичний доказ цього педагогічного й національного насильства: „*Inspektorat Szkolny powiatu Krzemienieckiego, dnia 15. grudnia 1921. L. 3015. Do Zarządu szkoły powszechniej w Bołozówce. Przy zwrocie podziału godzin nadawaneego do tutejszego Inspektoratu Szkolnego przy piśmie z dnia 6. grudnia b. r. L. 2, polecam przedłożyć szczegółowy rozkład lekcji w dwóch egzemplarzach, z których jeden zostanie w aktach Inspektoratu, a drugi zatwierdzony zostanie przesłany. Równocześnie zaznaczam, że języka polskiego musi być tyle godzin, ile i ruskiego, przy czem i w klasie I. winien być język polski. Inspektor szkolny Scibora.*“ Подібні розпорядки що-до навчання польської мови видали й інші інспектори переважно устно. Коли нижчі агенти шкільної влади — інспектори — так однодушно поширяють такі польонізаційні розпорядки, то ясно, що їх попередив відповідний розпорядок центральної влади.

Згідно з розпорядком тієї-ж влади, що впроваджує яскраву польонізаційну тенденцію, виклади співу в тих школах, де поруч

з учителем Українцем є учитель Поляк (а так є майже у всіх школах), також віддаються учителям Полякам, що вчать українських дітей польських пісень. Українська пісня, якої висока художня вартість відома цілому світові, з української школи виганяється. Останніми часами усунено зі школи портрети українських письменників. Держати в школі портрет геніяльного українського поета Шевченка для керовника школи є небезпечним. В елементарній школі українського села шкільні стіни прикрашені не рідними народові українськими письменниками і культурними діячами, тільки польськими письменниками та емблемами польської державності. У своїй польонізаційній практиці польська шкільна адміністрація кермується такою тенденцією: В містах і місточках, у яких крім Українців є ще інший непольський національний елемент, напр. Жиди, школи заводяться переважно польські, — це для спольщення центральних осередків краю; в тих селах, де на величезну більшість Українців попадається тві-три родині польські, або в сусідстві поселилося кілька польських колоністів, або живе кілька родин католицьких, які тим самим рахуються вже польськими, хоч по-польськи й говорити не вміють, там примусово — не дивлячись на протести більшості селян, школа заводиться польська. Таким робом в жертву кількох польських дітей, або quasi польських приноситься сотки українських дітей, що примушені підлягати в дитинстві винародовлюючим експериментам. Численні домагання окремих осіб, шкільних комітетів, цілих громад, звернені безпосередньо і через Українську Парляментарну Репрезентацію до шкільних інспекторів, кураторів і міністерства освіти про відкриття українських шкіл, звичайно лишаються без наслідків. І не тільки державної школи влада не дає можливості відкрити; вона не дає дозволу і на відкриття школи приватної. Ні одної приватної легально істнуючої елементарної школи нема на Волині, очевидно тому, що вона є менш надійним польонізаційним засобом, ніж школа державна. Істнуючі приватні школи, як нелегальні, живуть під постійним страхом закриття і потягнення до суду тих, що школу відкрили і того, хто в школі вчить.

Не приймаючи накинутої польської школи, що являється не розсадником знання й культури, а засобом польонізації, наш народ бойкотує цю школу. Але тут на допомогу польській шкільній владі йде польська адміністрація, що бойкот школи і взагалі не-посилання дітей шкільного віку до школи карає штрафами (приклад с. Нарайі Дубенського пов. і інш.).

Все діловодство у школах муситься вести в польській мові. Посвідки учням з їх успіхів у науці, шкільні журнали й записи учительські при проходженні шкільної програми також наказано вести в польській мові. І коли ще років два тому можна було зустрінути винятки, то в останні часи проведена повна уніфікація в цьому відношенню і навіть вивіски на сільських школах замісць написів у двох мовах, польській і українській, як було два роки тому, мають тепер лише напис у мові польській.

В справі так лихого становища школи на північно-західних українських землях українське парламентарне представництво — українські посли й сенатори — крім частих інтервенцій у міністерстві освіти внесли цілий ряд наглих внесків і протестів з соймової трибуни. Важніші з них були внесені 16. грудня 1923 р. і 26. липня 1924. р. Спішність усіх тих внесків признано неважкою і їх відіслано до комісії, де тих спочивають і по цей день. Отже не тільки польський уряд, але й ціле польське громадянство в особі свого парламентарного представництва абсолютно нечує потребу нашого народу в рідній школі.

В. Вища початкова школа опинилася ще в гіршому становищі. Вона на північно-західних українських землях польською владою цілковито знищена. Багато вищих початкових шкіл закрито, як у Кремінці, Борках, Олексенці (пов. Кремінського), Мазочі, Марогощі (Дубенського пов.); решта або зовсім спольонізовані, або лишилися українськими лише номінально, як в Дубні, Корці, Почаєві, Рівному і т. д.

С. Школа середня. По окупації Польщею північно-західних українських земель в осені 1919 року польська влада зараз-же зайніяла неприхильне відношення й до українського середнього шкільництва. Вона почала давати концесії на відкриття гімназій більше в мові російській, ніж українській, чим спинила започаткований при українській владі натуральний перехід бувших російських гімназій на українську мову, рідну мову учнів. Навмисне це робилося для того, аби спинити розвій українського шкільництва, а згодом позамикати і середні школи російські, як такі, що не мають корнів в етнографічній масі населення. Закриття тих російських шкіл відбулося уже протягом двох останніх років; російська школа знищена, але спинено й розвиток школи української. Таким чином закрито слідуючі гімназії: в Дубні, Кремінці, 2 в Острозі, в Ковелі, Володимири, в Рівному, в Здолбунові і комерційну школу в Кремінці. В Корці в 1921 р. закрито реальну школу, що відкрита була як чисто українська школа.

Відкрити середню школу з українською викладовою мовою майже неможливо. Громадяне м. Ковля і Володимира протягом трьох літ добиваються відкриття гімназій — і все надаремно. І місцева і центральна влада находять ріжні причини, аби відмовити в уділенні концесій, а то й реквірють будинок, призначений для гімназії, як це сталося в м. Ковлі з будинком позбавленого посолського мандату за „непосідання обивательства“ п. Пирогова. Перейти з викладової мови російської на мову учнів, українську, тепер також неможливо. Так 8-класова духовна дівоча гімназія в Дермані Дубенського повіту і 4-класова духовна мужеська школа в тому-ж місті даремно силкуються перейти на викладову мову українську: влада проти волі батьків учнів і учителів школи не позволяє їм це зробити, бо підготовляє її перехід на польську мову. З початку минулого 1923/24 шкільного року волинський куратор навіть наказав усунути з числа предметів тих гімназій навчання української мови.

Д. Шкільництво фахове опинилося ось у якому стані: Найкраща хліборобська школа в Білій Криниці (Кременецького пов.), яка по повороті з евакуації у 1918 р. перейшла в російської на українську мову навчання, перетворена тепер на середню хліборобську школу з викладовою мовою польською. Школу цю спольонізовано всупереч волі її фундатора Воронина, який, надаючи школі на її власність землю, ліс, будинки і весь інвентар, у своєму заповіті виразно зазначив, що у школі має виховуватися молодь місцевого волинського й галицького населення. Тепер у цій спольонізованій школі вчиться чужий для Волині, напливовий з етнографічної Польщі елемент польський. Закрито школу в с. Тростянці (пов. Луцького), а її майно віддано польській освітній організації, т. зв. „Macierzy Polskiej“, не дивлячись на протести місцевого українського населення. Школа в с. Малині (пов. Дубенський), власність восьми громад, які наділили її землею й інвентарем, не дивлячись на заходи уповноважених тих восьми громад, аби школа була відкрита й розпочала свою освітню роботу для поширення хліборобського знання серед місцевого українського населення, так таки й не дістала дозволу розпочати свої функції. Мало того, належну школі землю в розмірі 41 десятин віддано в посесію якомусь близькому до Волинського воєводства Полякові за незвичайно низьку ціну, шкільний інвентар вивезено зі школи до якоїсь польської школи, а тимчасового завідуючого майном школи учит. Павловського, що боронив шкільне майно, силою викинено й видалено з родиною за кордон до Радянської України, як непосідаючого польського громадянства, хоч версальський трактат гарантують йому те громадянство. На землі школи в Ледухові, знищеної війною, польська влада посадила військових осадників.

Отже перед війною на північно-західних українських землях було 5 хліборобських шкіл ріжного типу з викладовою мовою російською. По війні при українській владі з них почали функціонувати 2 школи з викладовою мовою українською. Польська влада зачинила всі ці школи і відчинила дві школи з викладовою мовою польською (Білокриниця і Білозірка). Таким чином українське населення позбавлено можливості давати хліборобські знання своїй молоді в рідній мові.

Е. Інституцій для підготовки народніх учителів для українських шкіл на північно-західних українських землях нема тепер ніяких. Нема ні постійних, ні тимчасових курсів для підготовки українського учительства. Ті курси, що провадяться щороку протягом літніх ферій для учителів народніх шкіл, провадяться в мові польській; ці курси мусять проходити і кваліфіковані учителі українських шкіл. Просьби „Просвіт“ про дозвіл на відкриття українських педагогічних курсів для учителів українських шкіл не задовольнялися ні разу. Тільки феріями 1921 року для людського ока було дозволено шкільною владою в Луцьку відбутти українські педагогічні курси, але тільки після відбуття курсів польських; а що потомлені 6-тижневою науковою на поль-

ських курсах учителі не могли як слід прослухати українських курсів, то з них вийшла лише карикатура.

Все це робиться польською владою пляново, в цілях не дати можливості появленню кваліфікованого українського вчительства, якого в українських школах мав заступити невдовзі учительство польське. З тією-ж метою, метою зменшення українських кваліфікованих учительських сил і поставлення української школи перед фактом недостачі учителів Українців, навмисне одсунуто від праці в школі цілу масу учителів Українців (разом з Галичиною — 935 осіб!). Не дається їм посад в українській школі під ріжними претекстами: то через те, що мови польської не знають, то до держави не „льояльні“ (а лояльність встановляє адміністрація, а не суд), а в більшості випадків через те, що не мають польського горожанства, хоч майже всі вони родилися на території теперішньої Польщі, або давно вже мають тут стало замешкання і, значиться, арт. 3. і 4. тракт. про меншості їх горожанство гарантує. Де-яких учителів насильно викинуто за межі Польщі до Радянської України, як напр. уч. Павловського (з Малина Дубен. повіту), Моротниченка (з Боремля Дубен. повіту).

Але найбільший удар нанесено справі підготовки кваліфікованого українського вчительства тим, що польська влада закрила єдиний на Волині учительський семінар в Дермані (Дубен. пов.). Цю стару інституцію, що виховала з народу і для народу українського сотні учителів, що несли в народ наш культуру й освіту в рідних їому національних формах, закрито розпорядком делегата Міністерства Освіти (куратора) п. Ющаковського ще з початку 1921/22 шкільного року. Нé дивлячись на домагання українських культурно-освітніх установ відкрити семінар, не дивлячись на домагання в цій справі й Української Парламентарної Репрезентації з дня 26. січня 1923. р., Дерманський семінар не функціонує, його велике майно вивезено й розділено польським науковим інституціям; іншого українського семінара не відкрито і по цей день. Припливу нових учительських сил для українських шкіл нема, зате в приплив учительських сил польських, яких постачають відкриті на північно-західних українських землях польські учительські семінарі (в Кремінці) і спеціально прислані сюди вихованці польських семінарів з Галичини та етнографічної Польщі, що призначаються завідувати т. зв. „русськими“ (українськими) школами і їх постепенно польонізувати. Чи при такому стані може вдергатися тут українська школа, з осібна, коли влада не хоче призначати до українських шкіл Волині й Полісся б. вихованців українських учительських семінарів з Галичини? Ясно, що ні, а також ясно, якими в ті 453 школи у воєвідстві Волинському і 34 у воєвідстві Поліському, яких офіційльна статистика подає про людське око як школи „русські“, себто українські. Фактично вони в польські й іншими не можуть бути, бо в них учати учителі Поляки.

Що-до значного числа учителів Поляків, якими влада пообсаджувала тут школи, то треба сказати, що це ріжкі недоучки,

бувші військові жандарми, поліційні агенти, часто дівчата сумнівного походження й поведення. Їх кваліфікацію становить лише знання польської мови, а роля — oprіч педагогічної — накладається на них ще й інша — дефензивна, шпіонська. Населення цих учителів сторониться й боїться, бо вони не тільки школу польонізують, але й запаскуджають її морально, що признають навіть Поляки.

F. Вищі наукові заклади. Український університет і політехніка у Львові опинилися під польською владою на становищі нелегальному. Українська молодь з Волині, Холмщини, Полісся й Підляща разом з молодю галицькою — студентами тих шкіл — також опинилася в становищі нелегальному. Арешти, переслідування, розгін студентів з викладів польською поліцією страшенно утруднюють школам їх функціонування, а студентам здобування науки. Школи загнано в катакомби, а більшість зі студентів, шукаючи науки у вільних умовах життя, подалася за кордон, переходячи його нелегально, ризикуючи своїм життям. Сотки тих молодих українських людей студіюють тепер науку за кордонами своєї Батьківщини (в Празі, Подебрадах, Берліні і т. д.), без надії повернути на рідну землю. Польський уряд лише знущається, обіцяючи відкрити український університет — не у Львові, центрі українського культурного життя, а десь у Кракові, або навіть Познані!

G. Культурно-освітні товариства українські також переслідуються. „Просвіти“, ці головні культурно-освітні установи на українських землях, під пресією ріжних адміністративних начінок ледви животіють. (Див. інтерпеляцію п. Братуня з 6. березня 1923. р.) Всяких способів уживає влада, аби змусити „Просвіту“ або ліквідуватись (див. інтерпеляцію п. Приступи з дня 8. лютого 1924. р.), або спинити свою діяльність. Із членами „Просвіти“, з осібна з членами сільських філій „Просвіт“ поступається, як із членами якоїсь недозволеної політичної організації: у них робляться ревізії, не дозволяється їм збиратися для спільног читання книжок і газет; зібрання ці трактуються, як зібрання нелегальні (Ярославичі і Варковичі Дубен. пов.), робляться ріжні перешкоди, аби не дозволити урядження театральної вистави чи концерту. Адміністрація польська не дозволяє „Просвітам“ на Волині обєднатися в одну міцну організацію, таксамо не дозволяє їм підпорядкуватися Центральному Товариству „Просвіта“ у Львові. „Просвіти“ не мають змоги відкривати приватні школи, таксамо не можуть вони організовувати й гуртки, що мають на меті фізичне виховання молоді (скавти), як це мало місце в м. Кременці.

Як львівський „Просвіт“ влада не дав змоги поширити свою культурну діяльність на інші, крім Галичини, українські землі під Польщею, так не може тієї діяльності поширити і львівське „Українське Педагогічне Товариство“, організація, що має на меті засновання українського приватного шкільництва.

Так польська влада пильно слідкує, аби дорогою організування наш народ не витворив із себе тієї колективної сили, яка дасть належний відпір польонізаційним змаганням польської влади і польського громадянства супроти українського народу.

* * *

Все вище зазначене ясно вказує на те, що польська влада тамує на українських землях всяке змагання нашого народу до освіти в рідних йому українських формах: 1. гальмує натуральний розвій українського народного шкільництва; 2. істнуочі українські народні школи польонізують; 3. насаджує багато нових польських шкіл для української людності; 4. вбиває всяку приватну ініціативу в справі закладання народних шкіл і ріжних курсів для дорослих; 5. щоб підкопати саму можливість істнування української школи, закрила український учительський семинар і не дозволяє під ріжними претекстами відкривати українських учительських курсів; 6. звільнює кваліфікованих українських учителів; 7. ріжні перешкоди робить у справі відкриття на українських землях українського середнього шкільництва приватного і не відчиняє й жадної середньої школи державної; 8. закрила створені й упосаджені населенням українським спеціальні хліборобські школи, а замісць них заводить польські хліборобські школи; 9. переслідує українські вищі школи у Львові; 10. тамує розвиток українських культурно-просвітніх організацій. Отже польська влада, яку в даному разі підпирає і польське громадянство, змагає до того, щоби тримати наш народ у темряві, щоб не дати йому зможи культурно піднятися та стати на рівні з іншими народами Європи, що дійшли до високої ступені культури тільки дорогою рідних шкіл. В 20. столітті, в період великого національного руху в цілому світі, коли кожний народ змагає до самоозначення, над 7 міліонами нашого народу в Польщі, частиною великого 40-міліонового українського народу, робляться винародовлюючі експерименти. А робить це той народ, який ще так недавно сам конав під чоботом східного деспота!

* * *

Поляки знищили українське шкільництво на Волині, яке мало всі шанси розвою й розквіту, а тепер беруться до його знищення і в Галичині. Прийняті недавно закони дають антипедагогічну утраквістичну школу, яка фактично буде польською і завданням якої є польонізація молодого покоління українського народу.

З культурного життя на Радянській Україні.

Непримиримі вороги радянської влади на Великій Україні досі ще стоять на становищі, що це влада чужа, окупаційна, що вона ворожо ставиться не тільки до політичної самостійності українського народу, а також до його культурного розвитку на національній основі.

Розмови про „чужий“ і „окупаційний“ характер радянської влади треба би вже залишити, хочби тому, що вони безпредметові. Попишуємо на цей раз в стороні також питання, чи витворена в процесі революції політична система у формі Союза радянських республік розвязує справу політичної самостійності українського народу. Звернемо натомісъ увагу на те, як розвивається на Радянській Україні культурне життя, щоб мати змогу оцінити, як відноситься радянська влада до культурних потреб українського народу.

При цім мусимо мати на увазі, що радянська влада на Великій Україні виросла в боротьбі проти інших форм державного і соціального ладу, які пробували тут запровадити, а за якими стояла мало не вся національно свідома українська інтелігенція; що на Великій Україні мається до діла з майже цілковитою де-націоналізацією так зв. культурних верств народу, при присутності на її території значного числа великоруського й іншого чужонаціонального елементу, що досі живе російськими культурними і політичними традиціями, вкінці, що радянська влада є клясовою владою, владою робітників і бідних селян, і свою політику також у культурній області пристосовув до інтересів цих двох клясів.

Зазначені моменти відограють дуже велику роль в теперішньому культурному життю Великої України. Вони впливають не тільки на ідеологічну сторону культурної праці, на її зміст, а також на її форму. Формою сеї праці є досі переважно російська мова. На це складається багато причин, а між іншими і ця обставина, що значна частина національно свідомої української інтелігенції з відомих політичних причин не могла і не може брати активної участі в культурному життю краю. В часі горожанської війни радянська влада воліла мати до діла скоріше з вільними від підозрінь у сепаратизмі, притворно-льояльними старими обrusителями рекціонерами, ніж із людьми з виразним українським обличчям, хочби вони й не знати як лояльними були супроти радянської влади. Таке відношення ще й досі не зовсім пережилося.

Нові культурні українські сили нарощують дуже слабо і вся культурна робота силою обставин знаходиться переважно в руках старого, ще з царських часів, контингенту культурних робітників, частина яких (Українці з походження) щойно тепер навертався до українства, а немало в таких, що стоять на становищі культурного *status quo* на Україні (не тільки Росіяне, а також „тоже Малороси“) і ворожо ставляться до українізації життя та явно продовжують русифікацію.

Треба також мати на увазі, що наслідком війни імперія-лістичної, війни горожанської, інтервенції і голоду 1921. р. Україна була зруйнована економічно, що не могло не потягти за собою й руїни культурного життя. Останні два роки більш-менш нормального життя дали змогу радянській владі більшу увагу звернути на внутрішні проблеми, на піднесення народного господарства, а одночасно почало зі значним розгоном оживати й культурне життя. Однаке недорід цього року здержал цей розгін.

Все те треба мати на увазі в оцінці досягнень в культурній області на Великій Україні взагалі і спеціально що-до українізації.

Але звернемося до фактів.

* * *

Найважніше для нас значення має школа. Одно покоління, яке перейде українську школу, якаб вона там ні була, і ми на завше позбудемося питання про українізацію і всяких інших питань, які роблять нас чужими на своїй землі.

Як представляється справа з народьою школою?

Наперед мусимо зазначити, що радянська влада і в шкільній області перевела ґрунтовну революцію. Всі дотеперішні ріжно-родні типи народніх шкіл знесено й утворено так зв. єдину трудову школу з семилітнім курсом навчання, що рівняється народній школі і пяти класам колишніх гімназій. Після трудової школи йде двохрічна професіональна школа, яка приготовляє до практичного звання, і робітничі факультети. Професіональні школи і робітничі факультети дають освіту середніх шкіл і з них переходитьсь у вищі наукові заклади (Вузи), як університети, політехніки, інститути народного господарства і т. п.

Така освітня система на Радянській Україні.

Річ очевидна, що трудові школи не всі є комплєтні, на це ще мало було часу та й матеріальні обставини не скрізь позволяють на утримання комплєтної семилітки, навіть при існуванню всіх інших умов для цього. І не всі діти, що кінчають семилітки, мають змогу побирати освіту в професіональних, а відтак і у вищих закладах. Але ця система є програмою радянського уряду в освітній області і вона по можності проводиться в життя.

Придивимося близче до стану народного шкільництва.

Минулого 1923/24 шкільнного року було на Україні народніх шкіл, або, як вони ще називаються, установ соціального виховання, 17.366, учеників у них 1.607.578 і вчителів 52.792. Ці школи обнимают однаке тільки 44,9% дітей у шкільному віці від 8 до 12 років і 24,3% у віці від 8 до 15 років.

Докладні статистичні дані про народне шкільництво маємо за першу половину 1921/22 шкільнного року, а в тім також дані про національний характер школ, національність учеників й учителів.

З 12.109 трудових шкіл, які подали тоді відомості про мову навчання (на загальне число 13.746 обслідуваних шкіл) українських шкіл було 6.105, або 50,4%, українсько-російських 1966, або 16,2% російських 3404, або 28,1%, жидівських 119, або 1,0%.

польських 102, або 0,8%, інших мішаних (російсько-жидівських і ін.) 133, або 1,1% і в інших мовах 280, або 2,4%.

Таким чином уже в 1920. р. українські школи становили рівно половину всіх шкіл, а разом з українсько-російськими 66,6%. По даним на 1. жовтня 1923. р. число українських шкіл виносило 61,3%, а число українсько-російських 11,4%, разом 72,7% і зрівнялося з числом українського населення, яке становить 72% загалу населення України.

Загальне число учеників у 12.710 школах по даним на 1. січня 1921 р. виносило 995.505 (в минулім році 1.607.578, отже за цих два роки число учеників збільшилося проти 1921 р. на 612.073), а по національноти вони ділилися так: Українців 74.6%, Росіян 12.2%, Жидів 7.9%, Поляків 1.2%, Німців 2.3%, решта припадала на інші національності. Учительського персоналу було в 12.626 школах 42.376 осіб, з того на Українців припадало 70.1%, Росіян 19.8%, Жидів 4.1%, Поляків 1.4%, інших 4.6%.

З цього бачимо, що не тільки число українських шкіл, але також число українських учеників і число українських учителів відповідає більше-менше числу українського населення і формально, на підставі статистичних дат, Українці мають в народній школі те, що їм пропорціонально до їх числа належиться. Але в дійсності воно так, на жаль, не є.

Про національний характер школи в наддніпрянських відносинах рішаб не постанова, що школа має бути українською, не те, що до школи призначиться учителя, який в уродженем Українцем і причисляє себе до Українців, а те, чи цей учитель по українськи чується, чи визнає потребу навчання українських дітей в їх рідній мові, а вкінці — і це головне — чи володів українською мовою, щоб науку по українськи вести. Під цим оглядом з учителями не все обстоїть благополучно. Багато з них зовсім не володіють українською мовою, навіть ті, що в українського походження, хоч їм легко її навчитися, а не треба забувати про велике число Росіян, для яких це вже важча річ.

Правда, радянська влада улаштовує для учителів педагогічні курси, на яких викладається також українська мова, і спеціальні курси української мови, але це мало помогав для тих, хто виріс і утвердився в атмосфері негації української мови й української культури. І пройде ще багато часу, доки загал учительства, інтелігенція взагалі буде послугуватися українською мовою в життю і в цій мові молоде покоління виховувати. Але до цього вже йде.

Серед учительства не бракує також явних русифікаторів. Наведемо тільки один факт, хоч їх можна знайти дуже багато, але цей вже дійсно яскравий.

Директором І. Винницької трудової школи в п. Беляєв, що за царських часів був куратором шкільної округи. Коли один з учителів школи підняв питання про її українізацію, колишнє царське „превосходітельство“ відповіло: „Ето насілів над октябрської революції. Революція творилася на русском, а не на українском язике!...“ (Вісти, 31. жовтня 1924 р.). Аргумент за

полищеннем школи російською незвичайно характеристичний. Коли він чується з уст бувшого „превосходітельства“, то значить — в популярний.

Другою важною справою для українського характеру школи є середники наукові. Найбільше підготовлений і по українськи настроєний учитель не годен своїй школі зробити українською, коли в школі нема ані українських підручників, ані українських книжок до читання. Останніми часами відносини під цим оглядом трохи поправилися, але все ж скрізь школи відчувають великий брак підручників і книжок. Доки ця прогалина не буде заповнена, доти важко говорити про український характер усіх тих шкіл, які статистика виказує українськими.

Треба ще додати, що не всі народні школи в чинні. В багатьох з них наука не ведеться правильно або через брак підручників, або брак палива в зимі, вкінці через занедування учителями своїх обовязків, праця яких оплачується дуже кепсько й вони примушені оглядатися за іншими засобами істнування та переважно займаються сільським господарством. Учительська платня виносила в 1923/24 р. пересічно по Україні в містах 27 рублів місячно, на селах 18 рублів. У порівнянню з попереднім роком, в якім місячна платня учителя в містах виносила 11 рублів 10 коп., а в селах 8 рублів 30 коп., це було значне поліпшення, але ще не таке, щоби звільнити учителя від матеріальних турбот, аби він міг спокійно віддатися своїй педагогічній праці.

В області професіональної і вищої освіти справа стоїть під оглядом матеріальним краще, але під оглядом національним значно гірше.

Радянська влада особливу увагу звертає на професіональну освіту і на доступність її для широких мас робітництва і селянства. В 1923/24 шкільному році було 429 ріжного рода професіональних шкіл, найбільше сільсько-господарських і індустріально-технічних, в тім 193 українських і 77 мішаних. Коли зважити, що в попередньому 1922/23 шкільному році на 466 професіональних шкіл було тільки 13 українських і 24 мішаних, то поступ в українізації цього рода шкіл треба признати дуже великим. Натомісъ слабо посувався українізація професіональних шкіл для робітничої молоді (Фабзавуча). На 264 таких шкіл в 1923/24 р. українських шкіл було всього-навсього 9 і 40 мішаних. Національний склад учеників у професіональних школах (з винятком Фабзавуча) переважно український.

„Процес українізації професіональної освіти — пише Я. Ряппо у „Вістях“ з 9. жовтня ц. р. — йде звично повільніше, ніж по соціальному вихованню (народні школи). Тут величезна робота ще в майбутньому. Це пояснюється в значній мірі тим, що школи професіональної освіти переважно в міських центрах і місточках, де населення розмовляє російською мовою, а вчительство професійних шкіл в значній мірі російське або зрусифіковане... Українізація професіональних шкіл йде по лінії учнів, новолі охоплю-

ючи вчителів" ... Найбільші досягнення є в школах сільсько-господарських, заповнених переважно селянськими дітьми.

Найменші досягнення українізації в школах вищих — технічно-індустріальних, медичних, соціально-економічної освіти і т. п. з виїмком шкіл педагогічних, де українізація досить помітна.

На останній сесії ВУЦВК. народний комісар освіти Шумський подав, що тепер є на Україні 39 інститутів і 158 технікумів з числом учнів 28.500.

По відомостям Я. Ряппо, оголошеним у „Вістях“ з 9. серпня ц. р., в 1922/23 р. інститутів було 41, технікумів 160. В 1923/24 р. число цих шкіл зменшилося — інститутів було 36, технікумів 132.

На загальне число 41 інститутів у 1922/23 р. українських інститутів було 8 і мішаних 6, в 1923/24 р. на 36 інститутів українських було 10, мішаних 12. Учні Українці в цих інститутах в 1922/23 р. становили 25·2%, а в 1923/24 р. 30·5%. Переважаючу більшість Українці мають тільки в сільсько-господарських інститутах (53·1%), найменше Українців в індустріально-технічних школах (20·2%).

На 160 технікумів у 1922/23 р. українських було 32 і мішаних 31, а в минулому 1923/24 р., при зменшенню загального числа технікумів на 132, число українських збільшилося до 53, мішаних було 35. Число Українців серед учнів технікумів значно вище, ніж в інститутах і в 1922/23 р. виносило 46·2% загалу учнів, а в 1923/24 р. 56·9%. Найбільше Українців у педагогічних школах (80·7%) і в сільсько-господарських (74·4%), найменше в медичних (7·6%).

В яких межах переведено українізацію вищих шкіл, про це Я. Ряппо в цитованій уже статті ось що говорить: „З осени біжучого року по всіх школах введено навчання українською мовою; всі, хто закінчив інститути народньої освіти, виці педагогічні курси, а також аспіранти при науково-дослідних катедрах повинні скласти іспит із знання української мови; коли приймають до вищих шкіл на біжучий рік, то теж екзаменують з української мови.“

Що-до підручників для цих шкіл, то Я. Ряппо каже, що їх „можна скласти тільки в процесі педагогічної роботи. Через це забезпечення підручниками і шкільними приладами радянських професіональних шкіл, технікумів та інститутів — в справа кількох років.“ Тимчасом учні мусять очевидно користати з російських підручників.

Отже українізація вищих шкіл посугується дуже слабо, що пояснюється переважно не-українським складом учнів і професорів, що може змінитися тільки з роками.

Народні і професіональні школи є на утриманню місцевого бюджету, а виці школи і ріжні наукові установи, як також деякі професіональні робітничі школи та школи політичної освіти утримуються на кошти державного бюджету. На 1924/25 бюджетовий рік взято на державний рахунок отсі установи професійної й соціально-наукової освіти:

1. Наукові установи, як Всеукраїнська Академія Нauk у Київі, Інститут Марксизму у Харкові, Українська Книжкова Палата у Харкові, Інститут Книгознавства у Київі, Центральний Архів стародавніх актів у Київі і 86 науково-дослідних катедр при 22 вищих школах.

2. 3 центральні бібліотеки у Київі, Харкові, Одесі.

3. 8 Музейв.

4. 4 Ботанічні Сади.

5. 5 Астрономічних Обсерваторій.

6. 22 шкільні заклади індустріально-технічної освіти (технікуми), в робітничими факультетами при переважній часті з них.

7. 18 шкільних закладів професіональної освіти робітників (вечірні робітничі технікуми і спеціальні курси).

8. 29 шкільних закладів сільсько-господарської освіти, з робітничими факультетами при деяких.

9. 43 шкільні заклади педагогічної освіти (інститути народньої освіти і педагогічні курси).

10. 8 шкільних закладів медичної освіти.

11. 12 шкільних закладів соціально-економічної освіти (інститути народного господарства, кооперативні технікуми, юридичні курси і ін.)

12. 8 шкільних закладів мистецької освіти (музичні, драматичні і мистецькі школи).

Крім того на державному бюджеті в Комуністичний Університет ім. Артема в Харкові, 45 партійних шкіл, 8 бібліотек, 10 музеїв і державний український театр у Харкові та 53 установи для опіки над недолітніми правонарушниками і умовохорими дітьми.

Слід окремо згадати про інститути народньої освіти і педагогічні курси, з огляду на особливу вагу цих установ для українізації шкільництва взагалі. По відомостям „Вістей“ з 3. жовтня 1924 в 12 інститутах народньої освіти (вищі школи) на загальне число 683 професорів Українців в усього 129, решта Росіяне й інші. Серед учнів Українці становлять 44%, Росіяне 19%, Жиди 30%. Учні селяне становлять усього 26%. Отже цим школам ще далеко до українізації. Натомісъ помітно український характер мають педагогічні курси як складом професорів, так і складом слухачів. З численних, раніш педагогічних курсів на цей рік лишилося усього 60. На 856 професорів цих курсів Українців в 532, серед слухачів курсів Українці становлять 80%, селяне 58%.

Класова політика в шкільництві виявляється не тільки у змаганню надати школі — від народньої до вищої — певний ідеольський напрямок через доповнюючу освіту учителів з області марксизму й комунізму та уложення в цім дусі шкільних підручників, а також підбором учнів. Перевага в школах дається робітничим і селянським дітям, спеціально дітям незаможних селян, і остання „чистка“ вищих шкіл між іншим мала також на цілі зробити більше місця в школах для робітничого і селянського елементу коштом інших соціальних верств. У 1923 р. учні вищих

шкіл по соціальній озnaці ділилися так: службовців 39%, селян 33%, робітників 22%, дрібної буржуазії 6%;

Рекрутуючись з незаможніх верств, студенство потребув очевидно зовнішньої помочі. Цю поміч дав йому держава і професіональні та інші громадянські організації. Існують також осібні товариства помочі студентам.

З кожним роком видатки на освітню справу по державному і місцевому бюджету збільшуються, взагалі відбудова шкільництва значно поступає наперед, а одночасно переводиться ступнева його українізація. Коли зважити, що до 1917 р. ми не мали на Великій Україні жадної української школи, а в 1917—1918 рр. були пороблені тільки початки в цім напрямі, то теперішній стан шкільництва під українським національним оглядом не можна не уважати кроком наперед, особливо в області народної освіти, зваживши при тім, що ця праця триває властиво пару літ і переводиться на руїнах старого.

* * *

Що робиться на Радянській Україні в культурній області поза школою?

Помітним явищем в боротьба з неграмотністю. На боротьбу з неграмотністю радянська влада звертає особливу увагу. Суспільність також йде цьому на руку. Число неграмотних по статистичним даним 1920 р. виносило для всієї України 3,364.570, тепер начислюють неграмотних 2,775.000. Ми думаємо, що неграмотних є значно більше. Минулого шкільного року існувало по всій Україні 7841 „пунктів“ ліквідації неграмотності і 417 шкіл для малограмотних. Але ці установи для поборення неграмотності, подібно як і народні школи, дуже слабо були забезпечені в підручники, тому їх не всі могли працювати. Всеж за минулий рік научено грамоти 229.329 осіб. Радянська влада постановила до десятої річниці жовтневої революції впоратися з неграмотністю цілком.

Поскільки навчання грамоти дорослого населення ведеться українськими силами, в українській мові і при помочі українських підручників — а це напевно в значній частині так є — то акція поборення неграмотності має велике національно-культурне значення. Таким способом може витворитися масовий читач української книжки й газети. Дотеперішні грамотії серед робітничота і селянської маси, що пройшли російську школу, неосвоєні з механізмом читання по українськи, скоріше тягнуться до російської книжки й газети, ніж до української. Ця тяга до російської книжки й газети буде зменшуватися в міру того, як молоде покоління буде переходити через українську народну школу, а старше покоління також научиться грамоти по українським підручникам. В цій області вже де-що зробилося й робиться. Це в велике і вдячне поле просвітної діяльності, що може дати богатий урожай.

Дуже поширенна на Україні культурна організація шкільної молоді, яка обнимав не тільки старшу шкільну молодь в містах

і парубоцтво на селях, а також і дітей народніх шкіл. Ведеться вона очевидно в комуністичному дусі й користується особливою опікою Комуністичної Партії, яка радикально відгорожує молодь від дотеперішніх побутових і культурних традицій народної маси. Це в великою перешкодою для культурного впливу молоді на доросле населення, особливо на селях. Просвітна робота комуністичної молоді на селях характеризується до крайності посуненим нігілізмом, що тільки відштовхує населення від нових ідей, кидуючи його в обіми старих забобонів, захарства й релігійної містики.

Старша шкільна молодь являється головним піоніром культурного руху на селі. Міська шкільна молодь могла відогравати велику роль в акції поєднання міста з селом, або так званої „змички“, коли вона не відривалася так радикально від побутових особливостей села й менше старалася „перероджувати“ село, а більше давала йому позитивних знань.

Проблема „змички“ міста з селом витворила на Україні навіть спеціальний інститут культурного патронату над селом. Це так звані „шефства“. Якась державна чи громадська установа, економічне підприємство чи культурна організація бере під свій патронат одно чи більше сіл в цілях організації тут культурного і громадського життя та опіки над ним. Шефи від часу до часу наїздять на село, привозять книжки, газети, улаштовують відчiti, вистави, дають поради селянам і т. п. Культурний вплив цих шефів на село також здається мінімальний.

Досить велика культурно-просвітна робота ведеться серед робітництва в робітничих клубах. Слабше стойть справа з позашкільною просвітною роботою на селях, де для цього закладаються Сельбуди і Хати-Читальні.

Не в нашим завданням переходити всі роди і всі форми просвітної роботи, яка тепер ведеться серед широких народніх мас на Радянській Україні. Ця справа цікавить нас в даний момент головно зі становища націоналізації життя. Не треба аж фактів наводити, щоби твердити, що позашкільна освітна діяльність має наразі переважно російський характер. За короткий ще час відділяє нас від абсолютноного панування в усіх сферах культурного, громадського і державного життя російської мови, щоб ця мова так скоро могла вийти з обіходу інтелігенції і навіть робітництва, спеціально-ж мешканців міст, і вони почали послуговуватися скрізь і все українською мовою. Але в цім напрямку йде робота, хоч і пиняло. Особливо пиняло йде видавництво українських книжок і поширення української преси.

Ціла видавнича справа на Радянській Україні є в руках держави і кількох залежних від держави громадських видавництв.

Державне Видавництво України видало за час від 1. жовтня 1923. р. до 1. вересня 1924. р. 377 книжок, з того 209 книжок або 55% в українській мові, решта переважно російські книжки. З українських книжок найбільше підручників для шкіл і популярно-агітаційних брошурук. З 2,345.500 загального числа

примірників виданих книжок на підручники припадає 1,433.500 прим., на соціально-економічні видання 521.000 прим., на літературно-артистичні видання 30.000 прим. і на природничі 21.000 пр. В порівнянню з попереднім роком число видань значно збільшилося, але все ж воно даліко не вистарчаюче.

Кидається також у вічі, що Державне Видавництво України майже половину своїх книжок видає в російській мові, коли російської книжки досить іде з самої Росії, а з українських книжок майже виключно підручники. Очевидно, що в підручниках є тепер найбільша потреба і їх видається ще дуже мало. Але не менша потреба є для тої самої школи і для загалу населення в творах рідних письменників, у творах з історії й історії літератури, в популярно-науковій літературі. Міжтим сього рода книжок у виданнях Д. В. дуже мало, а без них не може бути української просвітності роботи — і в школі, і поза школою.

Як українські підручники, так і інші українські книжки, особливо політично-агітаційні брошурки — це в значній мірі перерібки або переклади з російської мови, хоч певно знайшлися як українські автори, які могли щось орігінальне дати. А так виходить, по влучному вислову у „Вістях“, — „одна культура пише — друга перекладає“...

Більше український і всесторонній характер мають інші українські видавництва.

Найбільшим з них є видавн. „Червоний Шлях“, яке видає великий літературно-суспільний місячник під тою-ж назвою, кілька інших періодичних видань, а також ріжнородні книжки з політичної літератури.

Є ще ось такі українські видавництва: „Книгоспілка“, „Час“, „Слово“.

Про розміри видавничої діяльності всіх цих видавництв можна судити по числу їх експонатів на київській книжковій виставі у вересні ц. р. Отже на цій виставі Державне Видавництво мало коло 1000 книжок, „Червоний Шлях“ коло 400, „Книгоспілка“ 36, „Час“ 20, „Слово“ 20. (Пр. Правда, 23/9. 1924.)

Це приблизно й уся книжкова продукція на Україні за цих кілька років, коли культурне життя на Україні почало будуватися рад. владою і набирати українського характеру. Не можна сказати, щоб це були великі досягнення.

Кілька приватних українських видавництв за кордоном видали за останні 5 літ мабуть не менше українських книжок, ніж їх з'явилося на Україні, при чім книжок незвичайно цінних. На жаль вони тут гниють, коли на Україні такий страшний голод на книжку. Згадати хоч би видання Оренштайн, Соцільогічного Інституту, „Українського Слова“, „Чайки“, „Землі“, „Дзвона“ й інш.

Певна річ, що серед книжок цих видавництв буде багато такого, чого радянська влада з політичних чи педагогічних оглядів не може на Україну допустити. Але немало тут видано такого, що сміло може бути допущено на Україну, при

найгострійшій цензуру, напр. белетристика, словники, деякі підручники. Чому не спровадити цих книжок, щоб ними заповнити принаймні бібліотеки при комплєктних трудових школах та школах педагогічних? Адже на Україні нема цих книжок і скоро вони там не можуть бути видані!

В теперішніх обставинах на Радянській Україні головним провідником культури в маси, головним засобом їх політичного національного освідомлення є періодична преса.

На 1. лютого 1923. року на Радянській Україні виходило 65 газет, з того тільки 10 українських, а 6 мішаних. Загальний тіраж усіх газет виносив 385 тисяч примірників. На 1. вересня ц. р. всіх газет було 66, з того українських 18, а мішаних 8. Тіраж усіх газет збільшився за цей час майже вдвое і виносив 700 тис. примірників, тіраж українських газет виносив 114 тисяч примірників.

Українські газети пристосовані головно до селянського читача. На 18 українських газет селянських в 12, на 8 мішаних — 4. Найбільш розповсюдженою селянською газетою є київське „Радянське Село“ (36.000 примірників), відтак харківська „Селянська Правда“ (18.000 прим.), подільський „Червоний Край“ (11.000 пр.), катеринославська „Зірка“ (10.000 прим.).

Журналів виходить тепер на Україні 98, з того українських журналів є 24 та 9 видань мішаних. Всі журнали мають тіражу 421 тисяч примірників, з того українські журнали 74.500 прим., а мішані 34.270 прим.

З цих дат видно, що за більше як півтора року загальне число газет збільшилося всього на одну, натомісъ майже в два рази збільшилося число українських газет. Але це число українських газет, як і число українських журналів та їх тіраж, в порівнянню до числа російських газет і журналів та їх тіражу, є дуже мале. Поясняється це російським характером міст, головним консументом друкованого слова, де більший попит мав російська газета, ніж українська, а також деякою байдужістю до українських газет зі сторони партійних і професіональних організацій, від яких у великій мірі залежить справа розповсюдження газет серед зорганізованого робітництва й селянства.

Потішаючим всеї явищем є, що на українське село йде тепер понад 100.000 примірників українських газет. Завоювавши село, українська газета тим успішніше буде промошувати собі дорогу до міського читача, спеціально до робітника.

З українських газет, які мають значне поширення в містах, треба згадати дві великі щоденні газети: харківські „Вісти“ й київський „Більшовик“.

* * *

З наведених фактів з області культурного життя на Радянській Україні видно, що те життя мав ще переважно російський характер, але вже покладено поважні підвали для його українізації. Особливе значення в цій справі мав українізація державного апарату, перехід на українську урядову мову всіх державних.

установ, від найнижчих до найвищих, а також економічних установ, професіональних і партійних організацій.

Ця, так-би мовити, формальна українізація опріч політичного значіння мав велике значіння культурно-національне. Примушуючи сотні тисяч урядничої інтелігенції, в більшій або меншій мірі зрусифікованої, а то й чужої по національності, знати українську мову в слові й письмі і в цій мові виконувати свої урядові чинності, радянська влада пхав цю інтелігенцію на дорогу культурного злиття з народом, серед якого вона мешкав і працює.

Не йде і не піде це так легко, якби того хотілося, через інерцію одних і свідомий опір других, але ці труднощі чим далі, тим більше будуть щезати, в міру того, як українська стихія буде заповнюти одну по одній ріжкіні клітинки культурного життя, щоб ним вкінці цілковито опанувати. Цьому радянська влада не тільки не стоїть на перешкоді, але навпаки — уживає цілої сили свого авторитету і навіть примусових засобів, щоб українізація не лишилася канцелярською однією, а стала ф а к т о м.

Заходи радянської влади в справі українізації мусять бутні дійсно енергічні й тверді, коли вони викликають нарікання навіть в рядах самої правлячої партії, на яку та влада спирається.

На восьмій конференції КП(б)У, в літі ц. р. секретар партії Квірінг ось що на ці нарікання відповів: „Деякі товариші з великомодержавним душком ламентують, що ми в національній політиці зайшли дуже далеко. Даремно: наша влада ще й досі не національна, ще надто не українська... При переведенню національної програми ЦК виходить з того, що не можна ставити на одну дошку націю з старими підвалинами і націю молодшу, що була пригніченою, якій приходиться робити все ново. Ось через що у вчинках ЦК нібито виявляється перевага до розвитку української культури. Взагалі розмови про потребу переваги одної з найвищих культур, зокрема російської, в спроба закріпити панування великодержавної нації. В протилежність цьому ми надаємо українській культурі особливої переваги і видабмо постанову, що всі державні службовці мусять за цей рік вивчити українську мову... ЦК твердо тримається лінії українізації ВУЗ-ів. Що до українізації самої партії, тут справа складнійша. У партії членів Українців разом з кандидатами 45%. Решта примушена буде українізуватися“. (Більшовик, 15. мая 1924).

Але мабуть важко людям „з великодержавним душком“ перенятися поглядами керуючих сфер партії й уряду на справу українізації й на практиці ті погляди переводити. Рік українізаційної політики найменше позначився якраз на партії і на тих організаціях, які найбільше з партією звязані, як напр. професіональні союзи, комітети комуністичної молоді і т. п. Нема нічого дивного, що за прикладом партійної публіки не дуже то серіозно поставилася до справи українізації й численна непартійна інтелігенція, що заповняє урядові й господарські інституції і ще в більшій мірі ніж

сама КП(б)У. складається з не-українських елементів, або елементів зрусифікованих.

Коли минувся призначений владою термін українізації (серпень ц. р.), виявилося, що українізація збувалася кепсько веденими курсами української мови для службовців, на яких часто єдиним середником вивчення української мови була якась українська часопись, вимушеними українськими розмовами з українськими сторонами, а подекуди писанням по українськи урядових паперів та веденням протоколів засідань в українській мові. Навіть в центральних установах у Харкові на 1749 співробітників українську мову знали всього 777 співробітників, або 43%. В деяких установах діловодство в українській мові становило лише один процент! Отже довелося продовжити термін для переходу діловодства на українську мову до 1. січня 1925.

Продовжуючи термін для переходу урядовання в державних установах ще на кілька місяців, утворена урядом спеціальна комісія для перевірки українізації пропонує установам використати цей час на вивчення службовцями української мови, а Наркомосвіті запропонувала видати для цього відповідну літературу. Крім улаштовання курсів української мови пропонується установам звернути увагу на придбання для співробітників літератури і підручників в українській мові. Там, де в співробітники, які вже вивчили українську мову, наказано негайно приступити до переходу на українську мову в діловодстві, не чекаючи на повну українізацію установи. Переведення українізації покладено на відповідальних робітників установ. Культурно-соціальна інспекція мав провіряти, як переводиться українізація. По 1. січня буде порушено питання про заміну службовців, які не знають української мови, такими, що знають. (Вісти, 26. вересня 1924).

Такі заходи по українізації вживав центральна влада. Під пресією центральної державної влади починають енергічніше братися до українізації також партійні організації. Київський Губерніяльний Комітет КП(б)У. приняв у вересні ц. р. цілий ряд постанов у цім напрямі. В цих постановах передовсім констатується, що робота по українізації переводитья кволо та що партійні осередки й професіональні організації в переведенню національної політики приймають мало участі. Тому Комітет постановив провіріти перероблену роботу по українізації і втягнути всі партійні організації та професіональні спілки в активну роботу по переведенню в життя національної політики.

Практично Комітет звертає увагу на організацію курсів по українознавству для відповідальних членів партії, на поповнення українською літературою бібліотек при спілках, клубах та установах, на збільшення передплати українських часописей для робітників і службовців, на українізацію діловодства й на вживання української мови в промовах на зборах і зїздах.

Навязуючи до цих постанов Київського Губкому партії, київський „Більшовик“ між іншим писав таке: „Кожний комуніст мусить знати досконало мову, якою говорить більшість укра-

їнських селян і робітників, мусить знати історичне минуле й сучасне тієї країни; в якій він живе, мусить знати всі економічні особливості України, цікавитись історією розвитку української культури і сучасним її станом. Тільки тоді, коли більшість комуністів матиме всі ці знання, буде забезпечено цілковите й грунтовне переведення українізації».

Треба признати, що таке поставлення питання українізації єдино правильне. Але воно вимагає більшого простору для виявлення культурних особливостей України, ніж той, який дається комуністичною доктриною і комуністичною практикою; воно вимагає доступності для широкої суспільності цілого українського культурного надбання попередніх поколінь і навязання сучасних культурних змагань до минувшини, вкінці воно вимагає терпимого відношення до живих творців того культурного надбання й репрезентантів українського національного відродження та понехання отої методи політичної боротьби, яка все українське, що не підходить до пануючого тону, охрещує „петлюрівциною“, — це дуже нагадує колишнє „маゼпинство“, яким охрещував царський уряд усі прояви українського руху.

* * *

На загал треба сказати, що політика комуністичної партії і радянської влади в національній області створює обставини, в яких український народ має змогу зрешити своє національне самопізнання і з нім із сліпої етнографічної маси стати свідомим свого національного я колективом. В цім чим далі, тим більше починає переконуватися не-комуністична українська інтелігенція і братися до позитивної культурної праці.

А. Жук.

Західно-українська справа і Радянський Союз.

Всім ще в памяті декларація Х. Раковського, яку він зложив під час англійсько-радянських переговорів у Льондоні в серпні с. р. в справі Бесарабії і західно-українських земель.

В справі Бесарабії Раковський заявив, що з погляду міжнародного права Бесарабія є лише територією, що належить до С.Р.С.Р. і що рішення держав антанти з 28. жовтня 1919. р., яким Бесарабія признається Румунії, не має ніякої міжнародної сили. В справі Буковини Раковський пригадав договір між Румунією і Росією та іншими союзниками з 4. серпня 1916. р., а в справі Східної Галичини зазначив, що рішення Конференції Амбасадорів держав антанти з марта 1923. р. в насильством над всіма народами Галичини й нарушенням обіцянки держав антанти дати змогу населенню Східної Галичини здійснити право на самовизначення.

„При підписанню рижського договору з 23. вересня 1921. р. — казав Раковський — Радянська Росія і Радянська Україна уро-

чисто заявили, що вони збережуть для Східної Галичини право на національне самоозначення. Радянська Росія і Радянська Україна повторили свій протест і в минулому році в момент анексії Східної Галичини Польщю. Радянська делегація повторює цей протест і тепер.“

Раковський апелював до англійського правительства допомогти населенню Галичини визначити свою долю і тим виконати дану свого часу обіцянку тому населенню. Розуміється, цей апель лишився без відповіди, як без відповіди й уваги лишаються всі апелі і домагання перед державами антанти безпосередньо вінtere-ресованого населення Галичини й інших західних українських земель.

Декларація Раковського викликала зрозуміле занепокоєння в тих державах, в межах яких ці землі знаходяться. Особливо-діткнула вона Польшу. Польське правительство осібною нотою застереглося проти „втручування у внутрішні справи“, покликуючись на рижський договір. На цю ноту Польща дістала від Уряду Союзних Радянських Республік достойну відповідь, в якій з ясністю, що не полішав сумнівів, викладається становище Радянського Уряду в галицькій справі. Ось текст цеї відповіді:

„Союзний Уряд не може погодитися з думкою польського Уряду, що справа про Східну Галичину в міжнародному розумінню не існує. Союзний Уряд уважає, що зазначена в рижському договорі відмова від його прав на територію, що лежить на захід від установлених цим договором кордонів, не означає ще, що доля української народності, яка становить більше як 70% усього населення Східної Галичини, може бути байдужа для цеї-ж української народності, що заселює Українську Соціалістичну Радянську Республіку, таксамо, як і не означає, що Союзний Уряд визнає за польською республікою право на анексію Східної Галичини, населення якої в гострій формі висловлювало свій протест проти приєднання її до Польщі.

Союзний Уряд не може не зазначити, що держави, які підписали версальський договір, уважали за неодмінну умову визначення державної принадлежності Східної Галичини згідно з свободно виявленою волею населення, та що пізніше рішення конференції послів згаданих держав в брутальним нарушенням раніш взятого на себе зобовязання. Союзний Уряд, уважаючи за основний принцип своєї політики вільне самоозначення народностей, нераз висловлював цей свій погляд і що-до Східної Галичини. Декларація тов. Раковського, зложена на засіданню англо-радянської конференції, є майже дослівним повторенням попередньої заяви представника Союзних Республік.

Радянський Уряд подає до відома польського уряду, що він не змінить у порушенні справі свого погляду та вважає, що необхідно умовою мирних відносин в шанування права народів на самоозначення і надання їм реальної можливості покористуватися цим правом.“

З цеї відповіди виходить, що Уряд Союзних Радянських Республік вправді не відмовляється від рижського кордону, але твердить, що поза тим кордоном не перестала існувати міжнародня українська проблема, в центрі якої стоїть Східна Галичина, і що Союзний Уряд в характері міжнародного чинника не забував про цю проблему і при кожній нагоді її порушував, стоячи незмінно на своєму принципіальному становищі, що ця проблема має бути вирішена на основі права самоозначення та згідно з волею українського народу. Рішення конференції послів держав антанти в справі Східної Галичини Уряд Союзних Радянських Республік не обовязує, натомісъ обовязує його обставина, що 70% населення Східної Галичини в рідними братами того населення, що заселює Українську Радянську Республіку, і з цеї причини він мусить порушувати справу західних Українців.

Таке становище Радянського Уряду в галицькій справі.

Подібне становище займає і радянська преса. Наведемо тут для прикладу один голос, а саме редакційну статтю київського „Більшовика“ з 30. вересня ц. р.

„Рижська угода — пише „Більшовик“ — визначила тільки ту лінію, де кінчається кордон радянських республік, але вона тим самим ще не визнала, що все, що робиться за тим кордоном, робиться справедливо. Представники радянського уряду, які вели переговори в Ризі з Польщею, не могли передбачити, що через два роки конференція союзних послів передасть Східну Галичину на поталу Польщі.

Та й Польща добре знає, що Галичину вона дістала в наслідок згаданого міжнародного акту. Отже виходить, що питання про Східну Галичину — це питання, що виходить за межі Польщі й тому його не можна вважати за внутрішню справу. Колиб ця справа була справою внутрішньою, тоді не треба булоб постанови Ради союзних послів. Так стоїть справа формально.

Власне формально польський уряд не мав ніяких підстав уважати питання про Галичину свою власною справою. Коли ж він захотів би обстоювати своє право на Галичину, спираючись на рішення антанти, то й тут формальний бік радянського уряду ні до чого не зобовязує, бо радянський уряд у цьому рішенню участі не брав і тому не несе ніякої відповідальнosti за нього.

Але ця формальна сторона набирає особливого значення, коли ми розглядаємо це питання з фактичного боку. Східна Галичина — це країна, в якій живе 70%, Українців і тільки 14% Поляків. Східна Галичина через це не може й не повинна належати до Польщі. Це насильство як з боку антанти, так і з боку Польщі. А коли так, то це вже не внутрішня справа, а справа, яка надто обходить Союз радянських республік і трудящі маси всіх країн.

Поневолення Галичини, як і вся імперіалістична політика польського уряду, являє собою величезну загрозу для миру Європи... Галицьке трудяще населення переживає подвійний гніт, як соціальний, так і національний. А цей гніт утворює жахливі умови існування для українського населення.“

„Чи може С. Р. С. Р., куди входить складовою частиною У.Р.Р., та перед якою маси Радянської України не перестають підносити голос на захист українських галицьких братів, чи може С.Р.С.Р. мовчки обминати галицьку проблему?“ — ставить на кінець питання „Більшовик“ і відповідає: *Hi!* — „мусить захищати інтереси українських трудящих, що живуть по той бік Радянської України. Питання про Галичину — це не внутрішня справа Польщі, а справа трудящих Радянської України, трудящих С.Р.С.Р. і трудящих всього світу.“

Слід зауважити, що і в офіційних нотах Радянського Уряду і в голосах радянської преси промовчується інші західні українські землі під Польщею, начеб українська справа по цей бік рижського кордону обмежувалася лише справою Східної Галичини. Таке обмеження західно-української справи треба вже раз залишити не тільки в пресі, але й у виступах на міжнародній арені, а до того повинні причинитися також західно-українські політичні чинники, переведенням обеднання всіх українських земель під Польщею в одну цілість.

На такім становищі стоїть також III. Комуністичний Інтернаціонал. З уваги на те, що постанови Комуністичного Інтернаціоналу в законом для комуністичних партій, що входять в його склад; що комуністична партія в Радянському Союзі керує цілим державним життям Союзу і його закордонною політикою — становище Комуністичного Інтернаціоналу в західно-українській справі набігає тим більшого для нас значіння. Тому наводимо тут в цілості постанови останнього V. Конгресу Інтернаціоналу в цій справі. Ось вони:

„Українська справа є одною з найважливіших національних справ Середньої Європи, розвязання якої диктується інтересами пролетарської революції як у Польщі, Румунії та Чехо-Словаччині, так і по всіх сумежних країнах.

Конгрес констатує, що українські справи у Польщі, Румунії та Чехо-Словаччині складають єдину українську національну справу, що вимагає загального революційного розвязання для всіх цих країн.

Українське населення в анектованих Польщею, Румунією та Чехо-Словаччиною областях є переважно селянське, що вазнає великого селянського (!) гніту, через що боротьба за національне визволення в цих областях якнайтісніше сполучена з боротьбою проти землевласників, капіталістів та урядовців. Це утворює твердий ґрунт для міцної спілки селянства з пролетарієтом цих країн в єдиній боротьбі проти соціального та національного поневолення.

Конгрес констатує, що гасла автономії для Закарпатської України в Чехо-Словаччині, або для Західної України (Східна Галичина, Волинь, Підляшіе, Волинське Полісся та Холмщина) у Польщі, або для Бесарабії та Буковини в Румунії направлені до утворення коаліції заможних шарів українського селянства з пануючими клясами Чехо-Словаччини, Польщі та Румунії

і служать для закріплення економічного та національного по-неволення селянського населення цих земель і тому компартії цих країн повинні їх відкинути.

Підтримуючи висунуте компартією гасло боротьби проти анексії Румунією Бесараїї і гасло державного самоозначення Бесараїї, Конгрес одночасно визнає за необхідне проголошення комуністичними партіями Польщі, Чехо-Словаччини та Румунії гасла об'єднання розірваних імперіялізмом на часті українських областей в Радянську Робітничо-Селянську Республіку.

Конгрес констатує успішне переведення цього гасла комуністичними партіями Польщі та Румунії (!).

Конгрес разом з тим підкреслює, що революційна боротьба українського селянства у Польщі, Чехо-Словаччині та Румунії за національне визволення може бути успішною лише при тій абсолютно необхідній умові, коли українське селянство всю свою боротьбу й організацію збудув на найтіснішій спілці з боротьбою робітників та селян за повалення влади капіталу, якою керують компартії цих країн.

Конгрес покладає в обовязок комуністичним партіям Чехо-Словаччини, Польщі та Румунії всебічно допомагати зміцненню та розвитку комуністичних партій та організацій цих українських областей. Конгрес з задоволенням констатує досягнені в цьому відношенню наслідки в цих країнах.

Потверджуючи рішення II. з'езду Компартії Польщі й V. конференції Компартії Західної України (Галичини), направлені до утворення сприятливих умов для комуністичної пропаганди й організації в Західній Україні, Конгрес визнає також доцільним для координовання праці встановлення періодичного контакту між комуністичними організаціями Західної України, Закарпатської України та Буковини, а також контакту їх з К. П. б. У., при залишенню суворо-централізованого керовництва цими організаціями з боку компартії Польщі, Румунії і Чехо-Словаччини.

Конгрес радить компартіям Польщі, Чехо-Словаччини та Румунії розпочати спільну працю в справі українського національного революційного руху, видання відозв, організації загальних селянських гіздів і т. п. ”

Не будемо вдаватися в критичну оцінку цих постанов і спростовувати деякі оптимістичні твердження, як напр. про успішне переведення „гасла об'єднання розірваних імперіялізмом на часті українських областей в Радянську Робітничо-Селянську Республіку.“ Але хочемо підкреслити, що в цій точці, а саме в точці трактування всіх західно-українських земель як одної національно-політичної цілості й надання цій цілості форми окремої держави, позиція Комуністичного Інтернаціоналу сходиться з нашою позицією. Треба висловити надію, що Радянський Уряд у своїх виступах в західно-українській справі стане на цім становищі.

Держави антанти зліквідували для західно-європейського політичного світу міжнародний характер галицької справи. Але

Ї підносить східний політичний світ, уособленням якого є Союз Радянських Республік. Комуністичний Інтернаціонал поширює цю справу і ставить на порядок дневний питання утворення Західно-Української Радянської Робітничо-Селянської Республіки. Західно-українська справа по вислову „Більшовика“ став „справою трудящих Радянської України, Радянського Союза і трудящих всього світу“ і це вказує нам, звідки трудящі маси Західної України можуть ждати для себе підтримки у своїй визвольній боротьбі.

А. В.

З МИNUЛОГО.

Два листи М. П. Драгоманова до П. Б. Аксельрода.

В другому томі „Материалов по истории русского революционного движения“ (*), який обнімає переписку одного з основоположників РСДРП, П. Б. Аксельрода, і має наголовок: „Із архива П. Б. Аксельрода“, видруковано два цікаві листи М. П. Драгоманова до П. Б. Аксельрода (стор. 57—61).

Обидва ці листи стоять у звязку з мало проясненою досі справою походження „Вольного Слова“, редактором якого був М. П. Драгоманов, а в якому співробітничав також П. Б. Аксельрод і торкаються справи відношення російських революціонерів на початку вісімдесятих років минулого століття до української справи взагалі і до Драгоманова з осібна, як також відношення самого Драгоманова до російських революціонерів і їх діяльності. Особливо цікавий другий лист, в якім Драгоманов, констатуючи неприхильність російських революціонерів до українського руху, з незвичайною вірою говорить про побіду цього руху, що ті зерна, які він кидав на убогу українську ниву, „є зерна правдиві і що вони ніколи не пропадуть“.

До цих листів і до листів інших осіб (видавця „Вольного Слова“ Мальшинського, С. М. Кравчинського і інш.) додано багато цікавих приміток, які також дають багато нового для вияснення справи як „Вольного Слова“, так і взаємовідносин між М. П. Драгомановим і тодішньою російською соціалістично-революційною еміграцією.

З огляду на великий історичний інтерес цих листів Драгоманова, видрукованих у виданню, яке для нашої публіки мало доступне, передруковуємо їх в російських оригіналах у нашім збірнику враз з примітками до них редакції „Русского Революционного Архива“.

ЛІСТ I.

(Женева), 9. января 1882 г.

Дорогой Павел Борисович!

Сегодня я послал Вам депешу, предупреждающую о настоящем письме. Мысль же о письме явилась у меня после разго-

*) Русский Революционный Архив, Берлін, 1924, ст. 255.

вора с Ан(ной) Мих(айловной)¹⁾, которую я встретил сегодня, возвращаясь от Мальшинского. Последний приехал вчера, и я имел с ним два разговора, которые еще раз убедили меня в нелепости сплетенья, распускаемых на „В(ольное) Слово“²⁾. Меня занимает только вопрос, — каким образом петербуржцы³⁾ могли поддаться сомнениям, — ибо женевцам я не удивляюсь, да и не придаю никакого значения. Так как петербуржцы в своем письме, из которого В(ера) И(вановна)⁴⁾ мне сделала выписку, — были так любезны, что поручали предупредить меня, — то я попросил сегодня В(еру) И(вановну) передать им, что я, по размышлению зрелому, решился продолжать писать в „В(ольном С(лове))“. Кроме того, я просил передать им, чтобы они обратили внимание, с своей стороны, на начинающееся земское движение и издали манифест вроде первого послания к царю с указанием на то, что вот, мол, не мы одни требуем земского собора, а и другие⁵⁾. В видах раздувания земского движения я и остаюсь в „В(ольном Сл(ове))“, хотя лично желал бы перервать публистику для других дел, мне очень интересных.

По моему следует оставаться и Вам⁶⁾, — при чем, по всегдашнему моему мнению, лучше бы Вам и подписываться. Это удобно даже на случай невозможного: если бы вышла какая либо пакость, — Вы перед всеми чисты за свои писания. По крайней мере, я по совести не буду краснеть ни за что, написанное мною в „В(ольном Сл(ове))“, даже, если бы, паче чаяния, оказалось, что М(альшинский) сам Игнатьев⁷⁾; мне бы только было очень жалко его самого, а не себя.

Так вот мое мнение. Вы, конечно, в себе вольны, — но я считал себя обязанным это мое мнение сообщить и Вам, так как принимал некоторое участие в Вашем знакомстве с М(альшинск)им. — Впрочем, думаю, что скоро увидимся и переговорим на словах.

Ваш М. Драгоманов.

От меня и жены кланяйтесь Вашей жене.

Примітки редакції „Русского Революционного Архива“:

¹⁾ Анна Михайловна Епштейн (ум. в 1895. г.), революционерка 70-ых годов...

²⁾ „Сплетнями“ М. Драгоманов называет утверждение, что „Вольное Слово“ — орган гр. Игнатьева.

³⁾ Петербургские народовольцы.

⁴⁾ Вера Ивановна Засулич (1851—1919 г.) — известная русская революционерка...

⁵⁾ После убийства Александра II-го 1. марта 1871. г. Исполнительный Комитет „Народной Воли“ опубликовал открытое письмо к Александру III, в котором требовал созыва „представителей от всего русского народа для пересмотра существующих форм государственной и общественной жизни и переделки их сообразно с народными желаниями“. Это письмо М. Драгоманов и называет первым посланием к царю.

⁶⁾ П. Аксельрод не придал значения „сомнениям“ петербуржцев, так как эти сомнения стояли в противоречии со всем направлением „Вольного Слова“, порядочность которого, в глазах П. Аксельрода, гарантировалась

участием в нем самого Драгоманова, связанныго с теми же либеральными кругами, на близость с которыми ссылался Мальшинский.

⁷⁾ Гр. Н. П. Игнатьев — министр внутренних дел в 1881—1883 г., один из вдохновителей „Священной Дружины“.

Л И С Т II.

(Май ? 1882 г.).

Многоуважаемый Павел Борисович, — Л(юдми)ла¹⁾ мне переслала Ваше письмо еще в Париж, да там я, за беготнею, не выбрал времени ответить Вам. Впрочем, спешного ничего не было, кажется. „Вольнословские“ вопросы²⁾ мною предоставлены были на Ваше с А. П. (Мальшинским) решение. Дела же, меня касающиеся, всегда могут подождать. О Пл., Д., Р. Б.³⁾ и т. п. писать больше не буду, потому, что я Вам говорил об одном, а Вы мне три раза отвечаете о другом. — О Черкезовской клевете⁴⁾ тоже не буду говорить, ибо меня это дело больше интересовало не ради меня, — а ради других: любопытно видеть, насколько подлы те, кто мог навратить Черкезову, и поскольку слабы те, кто, имея возможность восстановить правду, молчанием поддерживают клевету. Во всяком же случае, дело не важное: мие ни к клевете, ни к зрелицу подлости одних и слабости других не привыкать.

Интереснее всего было бы поговорить о социалистах на Украине, — хотя практического проку из разговоров о сем с Вами я не вижу, так как Вы, очевидно, никак не станете на точку зрения, с какой только это дело и понять можно, т. е., не посмотрите на это дело, как на свое, а не постороннее⁵⁾. Вот и тепер Вы пишете: „как бы ни желательны были литературные опыты и проч., но если нет дела, то“ и т. д... А я думаю, что никаких талантов мы в литературе нашей не проявили, — а все таки дело литерат(урное) делали и делаем: об экономич(еском) вопросе для народа и о народе писали и пишем. Делают дело и те, кто наши писания разносил и разносит (вот и недавно два транспорта⁶⁾ отправлено по требованию из России, откуда кстати жалуются, что „русские“ просто барышничают с »хохлами“ нашими изданиями).

В Одессе перед Вашим приездом сложилась группа и для других „дел“, но не ее вина, если ее вывезли в Сибирь⁷⁾. Мы о сей группе не кричали, боясь, что наша реклама своему знамени повредит живым лицам. После ссылки, конечно, наше дело должно было прилечь на время, — но какие подобные дела в России не прилегли, кроме террористических, которых от нас требовать и нельзя, ибо мы в принципе их не признаем (говорю это за себя и ближайших друзей), — хотя, наверное, между настоящими украинофилами есть люди, которые бы иначе отнеслись и к терроризму, если бы, например, Колодкевич⁸⁾, что ли, стал на точку Березовского⁹⁾ и сказал, например: я убивал А(лександра) II. как тирана и палача моей родины, Украины. Правда, что им бы можно сказать: отчего же Вы сами не попробовали пальнуть в А. Н-ча¹⁰⁾, но это можно сказать всем, не палившим,

(а я, с боку, скажу, что, конечно, мужики украинские больше бы поняли в терроризме, если бы им рассказали это дело с такой точки зрения). Но как бы то ни было, — а наше дело все-таки дело свободы и социализма и при том в единственно приспособленной к данной местности и населению¹¹⁾ форме. Оно идет медленно, ибо людей для него мало, благодаря обрусению и ополячению интелигенции. Но все-таки оно идет и идет, — и теперь его оценивать можно только помнивши Иисусову притчу о сеятеле, которую недаром так часто вспоминал Шевченко¹²⁾. А когда семена вырастут и дадут от себя новые, уже всем видимые семена и ростки, — тогда с изумлением будут люди говорить о том, что наши первые ростки подрывали не только свинныерыла III. Отделения, Киевлянинов и т. п., но и Белинские, Скабичевские, Впереды¹³⁾ и т. п. Если мне и не доведется дожить до этого времени, — то все таки я умру с полным убеждением, что семена наши настоящие, и что они не пропадут. И это убеждение дает мне возможность быть спокойным в виду самых отрицательных и самых невнимательных отношений к нашему делу разных элементов и лиц, между прочим, и Вас.

А впрочем будет говорить и об этом. Возвратимся каждый к своим делам.

Ваш М. Драгоманов.

Примітки Редакції „Русского Революционного Архива“:

¹⁾ Людмила Михайлова (урожденная Кучинская), 1844—1918 — жена М. П. Драгоманова.

²⁾ Вопрос о выходе П. Аксельрода из „Вольного Слова“ и о помещении в журнале его заявления о мотивах выхода. К моменту, когда это письмо было писано, вопрос был уже разрешен, и П. Аксельрод больше не состоял сотрудником „Вольного Слова“.

³⁾ „Пл.“ — Плеханов, „Д.“ — Дейч, „Р. Б.“ — по всей вероятности парижская „Русская Социально-Революционная Библиотека“. Круги революционной эмиграции были возмущены статьей М. Драгоманова „Обаятельность энергии“, появившейся в № 34 „Вольного Слова“. По смыслу письма можно заключить, что П. Аксельрод, обясняя М. Драгоманову невозможность дальнейшего сотрудничества в „Вольном Слове“, писал о впечатлении, произведенном на емиграцию этой статьей.

⁴⁾ Варл. Черкезов — революционер-шестидесятник („каракозовец“), последователь Бакунина, автор нескольких полемических брошюр. В это время вышла в Женеве его брошюра „Драгоманов из Гадяча в борьбе с русскими социалистами“ с послесловием, посвященным статье М. Драгоманова в № 34 „Вольного Слова“ „Обаятельность энергии“. В числе многих других обвинений против Драгоманова, в брошюре Черкезова содержался намек на „задержание емигрантом документа, ему не принадлежавшего, и о снятии им копии с него“. Так как речь шла о документах, посланных в 1880 г. П. Аксельродом из России в Женеву, то Драгоманов считал, что П. Аксельрод должен был выступить в защиту его против „клеветы“.

⁵⁾ П. Аксельрод не разделял украинофильских взялдов М. Драгоманова и, в частности, относился скептически к его стремлению создать украинский литературный язык.

⁶⁾ Украинской литературы.

⁷⁾ „Перед Вашим приездом“ — то есть, перед приездом П. Аксельрода в Одессу в 1878 г. Речь идет об украинской группе Андреевского, Малеванного, Шульгина и др. (1878). Группа предполагала организовать собственную нелегальную типографию, для чего приобрела необходимый

інвентарь; о передаче последнего (после ареста руководителей группы) русским революционерам П. Аксельрод вел переговоры с уцелевшими членами группы (см. „Былое“, 1907, № 7, стр. 148; ср. также воспоминания Овсяннико-Куликовского).

⁹⁾ Н. Н. Колодкевич (1851—1883) — революционер, лаврист в начале 70-х годов, позже участник Общества „Земля и Воля“, после раскола 1879 г. выдающийся член Исполнительного Комитета партии „Народной Воли“; в 1882 г., по делу „20 народовольцев“, приговорен к смертной казни; получил замену казни бессрочной каторгой; умер в Алексеевском равелине Петропавловской крепости. М. Драгоманов ставит в вину Колодкевичу, что будучи украинцем по происхождению, он отдал все свои силы общерусской революционной борьбе.

¹⁰⁾ Ант. Березовский — польский революционер — в 1867 г. покушался на Александра II-го во время пребывания его в Париже. Французским судом приговорен к бессрочной каторге.

М. Драгоманов сочувственно относился к покушению Березовского, так как видел в нем выступление польского патриота против тирана, угнетающего его родину (ср. статью М. Драгоманова „К биографии А. И. Желябова“ в № 39 „Вольного Слова“).

¹¹⁾ Александра Николаевича, т. е. Александра II.

¹²⁾ К Украине и ее населению.

¹³⁾ Тар. Григ. Шевченко (1814—1861 г.) — великий народный поэт Украины.

¹⁴⁾ Здесь М. Драгоманов перечисляет противников украинофильства, при чем умышленно обделяет охранителей-реакционеров и прогрессивных и даже революционных деятелей, которые выступали против украинофильства по совершению различным мотивам. (Не вмер Данило — болячка задавила. — Ред. „Обєднання“).

„III. Отделение Собственной Его Имп. Величества Канцелярии“ ведало политической полицией. Упразднено в 1880 г. (при Лорис-Меликове), при чем его функции перешли к Департаменту Полиции.

„Киевлянин“ — реакционная газета, выходившая в Киеве.

Вискар. Григ. Белинский (1809—1848 г.) — великий критик и публицист. М. Драгоманов называет его здесь, повидимому, имея в виду его неодобрительный отзыв о первой книге Т. Г. Шевченко.

„Вперед“ — журнал и газета социально-революционного направления, выходившие в 1873—1877 гг. под редакцией П. Лаврова, сначала в Цюрихе, затем в Лондоне.

З матеріалів про невідбутий Зізд РУП. 1904 р.

На різдвяні свята 1904 р. був скликаний до Львова II. Зізд Революційної Української Партиї (РУП.), в рік пізніше переміненої на УСДРП., який однаке не відбувся. Під час цього невідбутого зізду виступила з РУП. група членів, на чолі з Баском (М. Меленевським), яка заложила нову організацію, п. н. Українська Соціал-Демократія, що скоро обєдналася з Російською Соціал-Демократичною Робітничою Партиєю, п. н. Українська Спілка РСДРП., а кілько інших членів партії усунулися від праці в партії (Скоропис, Евген і Катерина Голицинські).

Формально зізд розбився через незатвердження мандатів делегатів деяких партійних організацій, між іншими також мандату Баска, який явився на зізд як делегат Репортажного Комітету. Але це була лише форма, в яку вилився давно назрівший внутрішньо-партийний конфлікт принціпіального характеру. При-

чиною конфлікту було національне питання, постановка його в партійній діяльності. Це питання стояло на порядку дневному зїзду. Одні члени зізду хотіли позитивного рішення цього питання, вставленням до програми постулату коли вже не державної самостійності, то принаймні нац.-тер. автономії України (Порш, Винниченко, Петлюра й інш.), другі боялися цього, уважали таке домагання або буржуазним, або передчасним, що тільки триматиме українських соціал-демократів в ізоляції від масового робітничого руху на Україні, провідну роль в якім грава РСДРП., що негативно ставилася до будь якої політичної окремішності України (Басок, Скоропис й інш.).

Тодішнє становище Баска і тов. (між інш. покійних уже М. Ткаченка і П. Канівця) в національній справі знайшло свій вислів у друкованій відозві, яка з'явилася у Львові по розбиттю зїзду дня 12. січня 1905 р., п. н. „Розкіл Революційної Української Партиї“. Про становище Скорописа свідчить низче поміщений проект його резолюції по національному питанню, приготовлений для зїзду, з яким мабуть були солідарні також Голицинські, а може й деякі інші члени зїзду.

Що до становища більшості зїзду, на чолі з Чацьким (Поршем), то про це не збереглося ніяких матеріалів зі зїзду. Вже пізніше, коли С. Войнилович (Д. Антонович), що також брав участь у зїзді, виступив на сторінках партійного органу „Праця“ зі своїми на всякий спосіб оригінальними статтями про „Неістнуще питання“ (уважаючи національне питання неістнучим для соц. дем.), в ч. 13/14 „Праці“ за март-апріль 1905 р. з'явилася редакційна стаття п. з. „З приводу неістнущого питання“, авторство якої належиться Поршеві. Порш, навпаки, доказує, що національне питання як раз обходить соц. дем., як авангард проглътариату поневоленої української нації. Для України, писав Порш, покищо може вистарчити національно-територіальна автономія. Але коли виявилось, що автономія не годна розвязати національного питання, то треба прийняти постулат політичної самостійності. Цю статтю мабуть і треба уважати висловом поглядів на національне питання більшості членів зїзду*), що лишилася при кермі у партії і на зізді в грудні 1905 р. перемінила її на УСДРП. та прийняла до партійної програми домагання нац. терит. автономії України.

Деякі відомості про невідбутий зїзд 1904 р. та про ріжници поглядів у національній справі його учасників можна знайти м. і. у брошурі В. Дорошенка, п. н. „Революційна Українська Партия“, Львів, 1921 р., і в статті М. Меленевського, п. н. „До історії Української С.-Д. Спілки“, в ч. 3/4. „Нової Громади“, Віден, 1923 р.

З архівних матеріалів про зїзд, які припадково збереглися і знаходяться в моєму розпорядженню, найбільший історичний

*) На зізді крім згаданих тут були ще такі особи: А. Гук, Б. Камінський, Василь Малуренко, П. Понятенко, Віктор Мазуренко, М. Коренецький, Остатні ава трамали з Баском і увійшли до „Спілки“.

інтерес представляє проект резолюції Скорописа по національному питанню. Тому й оголошу їого друком, як важне доповнення до відомих уже матеріалів в цій справі, з побажанням, щоби такі участники зізду, як Антонович і Порш, докинули своїх спогадів про цей зізд і ту ідейну боротьбу серед ерупітів, яка точилася у звязку з ним.

А. Жук.

ПРОЕКТ РЕЗОЛЮЦІЇ ПО НАЦІОНАЛЬНОМУ ПИТАННЮ О. СКОРОПИСА, ДЛЯ ГРУДНЕВОГО ЗІЗДУ 1904. р. РУП.

Виходячи з того, що інтереси української часті пролетаріату на Україні, в огляду на однородність і компактність населення України, являються інтересами неврівняної більшості пролетаріату України;

визнаючи, що сучасне дике і безглузде переслідування російським урядом всяких проявів розумового життя української нації і сливе всіх її культурних (навіть в буржуазні розумінні слова) потреб відбилося і буде ще довго відбиватися на українськім пролетаріаті, понижуючи рівень його просвіти, а тим самим і його здатність розуміння дійсних підвалин і причин як матеріального, так і духовного свого пригноблення, ослаблюючи і зменшуючи цим самим як бойову готовість українського пролетаріату до боротьби з буржуазією, так і енергійність ведення цієї боротьби;

визнаючи, що в конституційній, але «единій і неділамій» Росії в необхідною коечності спалахнуть оргії шовінізму, які зі зміщенням і аростом української буржуазії будуть тим сильніше відбиватися на психольогії українського пролетаріату, затемнюючи „загально-національним“ пригнобленням почуття і свідомість його клясового пригноблення і втягатимуть його в шовіністичну боротьбу за інтереси української буржуазії;

визнаючи, що прародні багацтва України, особливо мінеральні, їх географічне місце, зручність переведення нових транспортових шляхів; довжина берегової лінії моря, численність населення (внутрішній ринок) і поступовий вріст його в звязку з швидким і поступовим темпом розвитку капіталістичної експлоатації природних багацтв України в останні роки являються тими елементами, які справді можуть утворити в Україні відрубний від сучасної московської Русі цільний і самостійний економічний район;

не вважаючи політичну самостійність України, як наслідок її економічної самостійності, чимсь суперечним інтересам пролетаріату цілої України, а навіть навпаки — користним для нього;

ми, Українська Соціял-Демократія, виходячи з тієї засади, що в програму пролетаріату можуть бути внесені лише науково обґрунтовані і доказані тези, чого ще не доказано досі в поняттям „Самостійної України“ і навіть навпаки, істнун твердження, яке, виходячи з тісної звязки України з великоросійським ринком, відкидає можливість істнування економічної самостійності України;

ввязши на увагу можливі незамінно важкі наслідки від втягнення пролетаріату в активну боротьбу за самостійність буржуазної України в тім випадку, коли капіталістичний розвиток України пішов в напрямі повного зєднання сучасної Росії в одну економічну цільність і тим самим рішучо направив би інтереси української буржуазії в сторону її асиміляції з все-російською буржуазією, а не примусив би її боротися з такою асиміляцією —

не вважаємо себе вправі прийняти позитивне або негативне розвязання цього питання в нашу програму і лишаємо його отвертим до одного ві слідуючих наших зіздів в надії, що можливе наукове розроблення питання і самий хід розвитку молодого ще українського капіталізму вияснить його тенденції і таким чином дасть нам право рішити справу згідно з дійсними життєвими інтересами пролетаріату України.

З початків українського стрілецького руху в Галичині.*)

ОПОВІДАННЯ ОСИПА КВАСА І ВАСИЛЯ КЛИМА.

Зміст: Мілітарний рух між українською молодю середніх шкіл безпосередньо перед війною.

Осип Кvas, уроджений 15. мая 1893. у Львові як син міщанина. Батько Іван, мати Анна з Воробців. Мав одного молодшого брата, гімназ. ученика. Надзвичайний слухач техніки, хорунжий буковинських стрільців, оповідає (оповідач оповідає, контролює Клим Василь):

„Я працював у стрілецтві від його основання, т. є від зими 1912. року, а в 1913. р. викладав я в підофіцерській школі Стрільців. Ті виклади тривали один курс. Викладав про поземельство. Крім того написав я для Стрільців під псевдонімом Зінко Burlaka: 1. Поземельство (теренознавство) часть I. і II., 2. Австрійські мапи, пляни і ескізи, 3. Підручник до піонірки й укріплень, 4. Взір на рапорти для командантів ведучих більші відділи. З того вийшло: 1. Про поземельство (ст. 48, в 150 примірниках з ілюстраціями), 2. Взір на рапорти (стр. 12 аркушевих, рівно ж в 150 прим.) і почав літографувати перед самою війною „Основи техніки для піонірів“ (ілюстроване). З чужих праць видав я для стрілецтва: 1. Вука (псевдонім Василя Кучабського, теперішнього четаря УСС.): Кріс піхотинного війська ч. I. з українською термінольгією, принятою на стрілецькій комісії, 2. Вука: Кріс піхотинного війська ч. II. (з ілюстрованими таблицями), 3. Вука: Сигналізація, 4. Вука: Розвідча служба, 5. Вука: Зберігання оружя, 6. Вука: Теорія стріляння, 7. Іриней Дмитрак (псевдонім Кліма Василя): Тaborовання, 8. Вука: Шифри. Все теколо 150 примірників. Українську термінольгію всіх тих видань прийняла стрілецька комісія, зложена з сімох людей, між котрими були студенти філософії. Ціна тих видавництв виносила від 10 до 40 сотиків.

До тих видань прийшло в слідуючий спосіб: Діяльність офіційальної організації УСС. в обох відломах (I. репрезентували самі академики, II. академики і робітники) йшла дуже тяжко. Тому порозумілося приватно нас трьох, т. є. я, тов. Кучабський і тов. Клім, щоб оживити роботу. Ми зорганізували „Мазепинський Курс Мілітарний“ між гімназистами у Львові, до котрого відразу вступило 30 українських гімназистів, а опісля число це зросло до 80. Крім того захопили ми під свій вплив істнуючий вже від початку 1913. шкільного року „Пласт“, організацію признану офіційно Краєвою Шкільною Радою в українській академічній гімназії у Львові. Членів було там 120. Я став головою „Пласти“. Я і тов. Клім почали виклади в обох тих молодечих організаціях, а крім нас викладав на „Мазепинськім Курсі“ тов. Кучабський. Ми викладали предмети, обняті висше вичисленими видавництвами.

*) З матеріалів Пресової Кватири Легіону Українських Січових Стрільців. — Ред.

Зainteresовання викладами було величезне, що видно було з численних запитів слухачів. Крім викладів відбували ми з учасниками тих курсів практичні полеві вправи в стрільськім лісі, на стрільниці в Замарстинові і в Бруховичах. Виклади і практичні вправи велися не разом про всі предмети висше вичислені, тільки в такім порядку, як висше вичислено.

Перше видавництво про кріс вийшло 30. січня 1914. року. Прийшло до нього тому, бо ми зміркували, що устними викладами не можна добре утримати знання. Зараз появі першого видавництва, хоч ми його поза Львів нікому не висилали, прийшли від кружків українських гімназистів зі Стрия, Самбора, Яворова і Кіцманя просьби про присилку видавництв. Ті кружки довідалися про наш рух від Центральної Драгоманівської Організації учеників середніх шкіл Галичини і Буковини. Це заохотило нас до дальших видавництв. За взір служили нам головно німецькі підручники.

Весь той приготовляючий мілітарний рух відбувався на основі державно-самостійницької української ідеольгії, про которую давали ми виклади, що викликували дуже великі дебати — головно про способи здобуття самостійної української держави та будучий устрій в ній. Тій самостійницькій ідеольгії присвячена була також спеціальна літографована часопись, котрої титул: „Вічний Революціонер“ взяли ми з відомої поеми Франка і котра була присвячена Франкові. (Тої часописи вийшло п'ять чисел, деякі з них мали по два і три наклади).

Невеличкі фонди, потрібні на закупно паперу та чорнила в цілі літографовання часописи і видавництв, мали ми з членських вкладок, котрих висота не була означенна, тільки кожний платив місячно по змозі. Найприкрійші були для нас видатки на шапі-рографічну масу, котрої один звій коштував 8 корон. Машинерію виконав я сам з соснового дерева.

Приготовивши в той спосіб насамперед „Мазепинський Курс“, вийшли ми одної неділі рано з початком мая за Львів на замарстинівську стрільницю і по цілоденних вправах (обід, варений в наших власних двох казанах, був пізно вечером) розставили ми на 50 кроків полеві сторожі в квадрат. Ішов дощ. Як дощ перестав, тов. Кучабський провів роту присяги, котрою присутні зобовязувалися з оружям в руці здобувати незалежність українського народу. Присутні повторяли присягу і кожний поданням руки давав з окрема знак, що годиться з її змістом. На основі попередньої ухвали видав тов. Кучабський приказ, що заприсяжені мають бути з собою на „ти“. Присяга та відбувалася над якоюсь річкою на замарстинівській площі.

Заприсяження „Пласти“ відбулося в четвер (?) 1914. р. в замарстинівськім лісі на поляні, в часі нічних вправ. Сторожі окружали табор, освічений чотирма смолоскипами та вартою.

Настрій в часі тих торжеств був незвичайно поважний, навіть строгий. На вправи приходили дуже точно.

Вже в маю 1914. р. відбулися перші іспити на підофіцерів.

Ми три становили іспитову комісію, до котрої належали також два делегати організації УСС. Іспит здало 20 хлопців. Усім виставлено свідоцтва (дуже гарно виконані тов. Квасом. Прим. тов. Клима).

Ще в лютім 1914. р. оснував „Мазепинський Курс“ т. зв. „Воєнний Фонд“ в цілі закупна оружя. Гроши збирало між загалом молоді середніх шкіл, а не лише в організації, а збирало в той спосіб, що наклеювано жертвовані десятисотикові марки на щадничо-поштові карточки. До червня зібрали ми 30 К. Крім того один з українських патріотів обіцював 2000 К. на умундурування пласти, але через якусь інтригу ми тих грошей не отримали.

Ми мали план поширити свою мілітарну організацію на всі місцевості Галичини і Буковини, в котрих молодь середніх шкіл зорганізована була вже в так знаній „Драгоманівській Організації“. Вже в маю 1914. р. їздив я від організації до кружка Драгоманівської Централі в Золочеві. В зборах взяло участь около 30 українських гімназистів, котрі були справою дуже одушевлені. Крім того мали ми замір заложити чотири бюро: 1. бюро до видавання брошур про самостійницьку ідеольгію, 2. бюро редакційне в цілі видавання часописей, 3. бюро до видавання підручників в українській мові, 4. секретаріат в цілі ведення переписки між поодинокими групами в різних містах та навязування нових взаємин.

В технічних знарядях нашою мрією був цикльостиль і машина до писання, а в фінансових справах розширення акції „Воєнного Фонду“ на всі місцевості Галичини і Буковини.

В часі ферій 1914. року задумували ми зробити маневри в Чорногорі всіх наших мілітарних організацій.

Серед тих робіт і плянів захопила нас війна.

З членів висше згаданих молодечих організацій є в Стрільцях 70% (після обчислень тов. Клима), з них тов. В. Кучабський в четарем, а тов. Р. Сушко є командантром сотні.

Списав: Др. О. Назарук.

Переписали: Василь Клим і Клим Кузьмович.

Майдан, повіт Станиславів, 3/9. 1915.

Як свідки: Др. Осип Назарук, Клим Кузьмович, і Волод. Огоновський.

Так візнати ми: Осип Квас і Василь Клим.

Переписував: Хомик Степан.

З австрійсько-української політики у часі світової війни.

Низче містимо цікавий документ з австрійсько - української політики у часі світової війни, який мав наголовок: „**Заяви і приречення представників і мужів державних Австрії і Німеччини в справі конфігурації українських земель по війні — занятих від початку війни до жовтня 1916.**“

Метою політики австрійських Українців в часі війни було „**в порозумінню з обома осереднimi державами (Австрією і Німеччиною) створити основи до увільнення наших українських братів від московського ярма та забезпечити свободний розвій українського народу в Австрії на його національній області**“.*

Конкретним національно-політичним постулатом австрійських Українців було відділення східної, української частини Галичини від західної, польської частини і надання цьому краю автономного устрою в рамках Австрії, з прилученням до нього української частини Буковини, евентуально й тих українських земель, які були би відбиті від Росії.

Як до цього постулату ставилися вищі політичні сфери Австрії й Німеччини, про це власне інформує нас цей документ. В нім зібрано все, що чули українські політики від австрійських і німецьких державних мужів в справі політичної будуччини Українців під Австрією. Українцям дійсно обіцяно поділ Галичини, розграничення їх території від польської так, „щоб польсько-український спір в Австрії дальше не істнував“.

Але на перекір цій обіцянці, одночасно з проголошенням осереднimi державами дня 4. листопада 1916. р. утворення самостійної Польщі з Королівства Польського. Австрія проголосував відокремлення Галичини, дальшу її автономізацію, як одноцільного краю.

Цей удар по політиці австрійських Українців спричинив появу й низче поданого документу, на оправдання українського політичного проводу, що він в своїх політичних калькуляціях мав підстави. Його опрацював покійний Др. Е. Олесницький, на підставі особистого знання фактів й інформації тодішніх українських провідників Дра. К. Левицького і М. Василька.

„**Заяви і приречення**“ були призначені для внутрішнього ужитку українських політичних кругів і перший раз появляються друком.

Ред.

ЗАЯВИ І ПРИРЕЧЕНЯ ПРЕДСТАВНИКІВ І МУЖІВ ДЕРЖАВНИХ АВСТРІЇ І НІМЕЧЧИНІ В СПРАВІ КОНФІГУРАЦІЇ УКРАЇНСЬКИХ ЗЕМЕЛЬ ПО ВІЙНІ — ЗАНЯТИХ ВІД ПОЧАТКУ ВІЙНИ ДО ЖОВТНЯ 1916.

Дня 12. серпня 1914. р. заявив президент міністрів ір. Штірк послові Василькові, що відбудув конференцію з президентом Польського Кола д-ром Левом, в якій заявив йому, що по побідній

*) Др. К. Левицький: Наші визвольні змагання в часі світової війни 1914—1916, Альманах „Кріавого Року“, Віден, 1917.

війні мусить наступити в Галичині розграниченні національної території української від польської так, щоб польсько-український спір в Австрії дальше не існував. Обидва народи одержали б автономію кожний для себе і перестали б майоризувати один другого. Др. Лео мав з цим згодитися.

Ця заява гр. Штірка мала занепокоїти Поляків і дати товчок до акції обвинувачування Українців в державній зраді, що якраз в тім часі розвинулася з великою інтензивністю.

Дня 14. серпня 1914. р. відбули др. Кость Левицький і посол Василько конференцію з гр. Штірком і зажадали від нього виявлення плянів австрійського правительства що-до українського народу по війні. Гр. Штірк заявив ім: Не можемо оперувати фантазіями або числити на забрання незвичайно великих просторів з українських територій. На кожний однак случай формація мусить бути така, щоб Українці не стратили, а зискали. Се він виразно заявив д-рові Лео, що будуча формація для Поляків не може відбуватися коштом української території. Поляки вже з цим в зasadі згодилися, ходить ім лише про місто Львів.

Дня 22. серпня 1914. р. був посол Василько у гр. Штірка і заявив йому, що польські політики зібралися у Відні і працюють над формацією своєї будучої держави. На це гр. Штірк заявив, що можемо бути безпечно, бо без Німеччини нічого не станеться, а в Німеччині маємо найліпшого приятеля і союзника. Додав, що конечно нам все стояти в контакті з міністерством справ заграницьких і також ділати і на німецькім терені. На замітку Василька, що лякається впливів Білінського, заявив гр. Штірк, що Білінського всі уважають міністром - президентом будучої Польщі і що його становище при теперішній консталіції ані сильне, ані нам не шкідливе.

Дня 25. серпня 1914. р. розповів гр. Штірк Василькові про авдієнцію у цісаря з дня попереднього. Цісар жалувався на Берхтольда, що вдався з Поляками та оповідав, що Білінський заходить коло нього, щоб на случай побіди коронувався на короля польського. Штірк звернув увагу цісаря, що на конференції міністрів був рішучо противний польським плянам. Цісар прийняв це до апробуючої відомості і поручив дальше стояти на цім становищі з тим, що ані в часі війни ані по війні не вільно нічого робити без відома Німеччини, а Німеччина ніколи не згодиться на польські комбінації.

Посліднього дня серпня 1914 р. був др. Кость Левицький в Берліні у австрійського амбасадора кн. Гогенльоге, який висказав йому погляд австрійського правительства що-до будучої формації земель, які будуть відібрані від Росії. Всі ті землі мають увійти в склад Австрії, однак землі українські мають бути відокремлені від польських територій і мати свою автономію. — Галичина має бути на всякий случай поділена.

Дня 2. вересня 1914. р. був др. Кость Левицький разом з послом Васильком у міністра заграницьких справ Берхтольда.

Берхтолд заявив, що Австрія є супроти Українців на тім самім становищі, що Німеччина, а коли Василько згадав про заходи Білінського і Поляків, Берхтолд заявив: „Про те нема бесіди, ви мусите бути вільні від Поляків“.

Того ж дня оповідав д-рові Левицькому гр. Штірк, що здавав реляцію цісареві про його поїздку до Берліна. На це мав заявити Цісар: „Es ist nicht schlecht, aber es soll nicht heißen, dass die Ukrainer alles aus Berlin bekommen. Ich will selbst die Ukrainer von den Polen befreien“.

Дня 1. жовтня 1914. р. при конференції, відбутий з д-ром Костем Левицьким і послом Васильком, коли прийшла бесіда на відносини в Галичині і режім Поляків, заявив гр. Штірк: „Galizien muss in der Zukunft austriasiert werden“.

В дніях 7.—11. цвітня 1915. р. був др. Кость Левицький в Берліні в міністерстві заграничних справ, конферуав з унтерштаатсекретарем Ціммерманом і цей заявив йому, що Німеччина не має вже тепер тих надій, які мала з початком війни, не має надій, що візьме Париж і Петербург, однак Галичину візьме за всяку ціну, бо знає її вагу як українського Піемонту. Про Королівство Польське немає бесіди. Німеччина із забраних польських земель лише заокруглить свої граници — решту нехай візьме собі Австрія, при чому Галичина не може бути дальнє адміністрована як польський край, лише мусить наступити поділ Галичини. На тім самім становищі стоїть амбасадор австрійський кн. Гогенльоє і представник Остмаркенферайну Шульце.

Дня 1. липня 1915. р. відбув др. Кость Левицький конференцію з шефом секції міністерства заграничних справ бароном Форгачем у справі адміністрації Галичини під час війни і будучих форм по війні і предложив йому наше становище в цих справах. З цим становищем Форгач був згідний, підносив лише, що поділові Галичини стоїть на перешкоді місто Львів, котрий є польською оазою. На кожний спосіб однак заявив, що мусить наступити зміна на користь Українців.

Дня 21. серпня 1915. р. відбула Президія ЗУР.* конференцію з міністром військових справ Буряном. Взяли в ній участь др. Кость Левицький, посол Василько, др. Лев Бачинський і Микола Ганкевич. Президія ЗУР. вказала на польські відозви і проголошені претенсії Поляків на українські землі, які викликали серед Українців живе занепокоєння і проти яких цілій український народ мусить однодушно запротестувати.

Бурян заявив, що відозву Начального Комітету Польського уважає промахом (Missgriff), сама відозва не має значення і не повинна Українців непокоїти, бо це є енунціяція приватних організацій, з якими правительство не числиться. Державу будується коли це лежить в інтересі будуючих і коли сам народ даної території цього хоче. Тут не заходить ні одно ні друге. Австрія і Німеччина не ведуть війни для Польщі, а щоб свої інтереси обезпечити.

* Загальної Української Ради. — Ред.

Поляки в Королівстві нічим не помогли арміям, навпаки, Королівство треба було здобути. Супроти цього союзні держави не мають для Поляків ніяких зобовязань, суть *sine obligo*.

Що-до будучої формациї, то нині не можемо ще ставити конкретних програм, на кожний случай мусить бути Українцям ліпше, як було перед війною. Жадання їх розділу від Поляків обидві держави добре знають і розуміють.

Дня 7. вересня 1915. р. запросив гр. Штірк д-ра Костя Левицького до себе і зложив йому заяву слідуючого змісту: Відбулася Коронна Рада під проводом цісаря, в якій взяли участь Тіса, Бурян і Штірк. Ся Рада порішила згідно з становищем Німеччини однодушно, що по війні має наступити поділ Галичини.

Східна Галичина буде творити з частями Волині, які здобуто і які ще можуть бути здобуті, окрім самостійну українську провінцію, останчу в безпосередній стичності з монархією, і випосажену в широку автономію, з застереженям прав національної меншості. Адміністрація буде з початку німецька, при цім поволи малиб виховуватися українські сили. Провінція та мас бути атракційним осередком для цілої України. Про тріялізм нема бесіди, Угорщина є цьому рішучо противна. Відібрані від Росії краї польські будуть творити окрім польську провінцію, також випосажену в широку автономію.

Теперішній стан є переходовий. Жде ще Українців не одна приkrість, нехай її терпеливо зносять, бо краща їх будучність запевнена. Гр. Штірк застерігся, щоб сеї його енунціації не розголошувати, не писати про це в часописях, однак зміст її може др. Кость Левицький подати до відома найближшим політичним приятелям.

Дня 20. жовтня 1915. р. були українські політичні представники др. Кость Левицький, Василько і др. Цегельський у кн. Ліхтенштайн, маршалка Дол. Австрії, з яким відбули конференцію на тему конфігурації східних країв Австрії по війні. Кн. Ліхтенштайн признав, що є поінформований Штірком про рішення правительства що-до поділу Галичини і утворення української провінції і признав цей плян вповні раціональним, бо коли вже перед війною польсько-українська квестія розсаджувала Австрію, то що булоб по війні, коли число як Поляків так і Українців у межах Австрії значно збільшиться.

Дня 4. листопада 1915. р. був у гр. Штірка др. Олесницький, предкладаючи йому меморіял у справі постулатів українських господарських організацій що-до віdbудови краю. При цій нагоді поспітав його гр. Штірк, чи є поінформований д-ром Костем Левицьким що-до становища правительства в справі поділу Галичини, а коли др. Олесницький це потвердив, просив його граф Штірк з натиском, щоби супроти запевнення політичної будучності Українців в окремій провінції під Австрією, не робити квестії з деяких заряджень у справі віdbудови, якими може Українці будуть невдоволені, бо це все є лише стан переходовий.

Дня 4. січня 1916. р. др. Кость Левицький при конференції у гр. Штірка що-до наших справ запитав його, чи не зайдла яка зміна в становищі правительства до поділу Галичини. На це заявив гр. Штірк, що правительство стоїть все на своїм становищі. Вправді Поляки роблять проти цього заходи, але вони будуть без успіху.

Дня 8. січня 1916. р. повторив ір. Штірк те саме перед послом Васильком, додаючи, що при своїм становищі що-до поділу Галичини стоїть правительство ще із слідуючих причин: Поляки роблять всіми дорогами проти цього заходи, щоб Галичини не ділено, запевняючи, що вони дадуть Українцям як найширшу автономію. Коли це станеться, то Українці скріпляться, а скріпившись не вдоволяться тим, що їм дали Поляки, а схочуть ще більше. Це заведе знов до нової польсько-української боротьби й Українці все таки не схочуть згодитися на те (?), вони важають розділу від Поляків і окремої провінції. Та нема однак певності, що тоді вони опрутися на Австрію, не є виключена також можливість, що опрутися на Росію, і далеко ліпше є вже тепер дати Українцям окрему провінцію і можність розвитку так, щоб вони про злку з Росією не потребували й думати. Цей аргумент, казав гр. Штірк, був дискутований на Раді з цісарем. Цісар признав його повну стійність і тому стоїть за утворенням нової окремої української провінції.

Безпосередньо по конференції з гр. Штірком конферував Василько з кн. Гогенльоге, який недавно обняв теку міністра внутрішніх справ і перед кількома днями при конференції з президентом З. У. Р. не мав ще відомості про постанову що-до поділу Галичини. Кн. Гогенльоге заявив тепер Василькові, що був на авдієнції у цісаря і чув виразно з його уст заяву, що справа поділу Галичини є вже порішена.

Дня 29. січня 1916 р. приїхав до Відня з Тешена прибічний адютант архікнязя Фридриха гр. Герберштайн і відбув конференцію з послом Васильком, з яким давно стоїть у вносинах. Після інформації гр. Герберштайна Начальна Команда Армії є рішучо за поділом Галичини. Про цю справу мав він уже два рази нагоду говорити з цісарем. Цісар уважає цю справу як самозрозумілу (*selbstverständlich*).

Те саме становище вказанив на конференції з д-ром Костем Левицьким і п. Васильком архікнязь Фридрих в Тешені дня 19. марта 1916. р. Адміністрація Галичини, казав він, показалася хибою, поділ Галичини є конечний. Нарід в Галичині добрий і лояльний, треба до нього зближитися і це є задачею адміністрації.

Критика й бібліографія.

П. КАРМАНСЬКИЙ: „ЗА ЧЕСТЬ І ВОЛЮ“. Поезій. Прудентопіль — Парана 1923. 16°, стор. 98.

Його ж: „БУРЯ“. Сучасна галицька драма на п'ять дій у шістьох відслонах. Прудентопіль — Парана 1923. 16°, стор. 61.

В поетичних творах, змістом яких стають події дня, найбільша трудність в тому, щоб сірі тони буденщини та дешеві вигуки яскравої тенденції двинути на верхи мистецтва, — прообразити їх сяйвом справжньої краси. Патріотичні вірші творчого поета не сміють бути віршованою публіцистикою. Висловам його патріотичного захоплення не ялося нагадувати шумну фразеольгію святочних промов, а відгуки його патріотичного гвізу не мають вражати нас мов крепкі слова лайливої полеміки. Світ патріотичних думок і почувань та світ поетичної, творчої краси — це два, окремі про себе світи, які щойно тоді в силі гармонійно обєднатися, коли дух поета видвигнеться високо понад сирій бруд щойно створеної дійсності, з її спілуми захватами та її спілуми розвуками, і зможе зясувати величаві ідейні цілості, які в силі би кинуті могутній сніп творчого світла як на минулі, так і на майбутнє народу і його національного середовища.

Але до того потреба поетові тої відсталі, того ідеального віддалення від бурхливого хаосу безпосередньої дійсності, яке в першою передумовиною всякого творчого арівноважнення. Без нього-ж якро тенденційний вплив захопленого почування поета визначується так односторонньо, а подекуди й відміно, як в обох найновіших творах П. Карманського: В ліричній збірці „За честь і волю“ — та в драматичному нарисі („сучасній галицькій драмі“ — «каже автор») „Буря“.

Правда, — воно не аби-який відрядний обяв, що такі крайно суб'єктивні лірики, як Карманський, під впливом визвольних боїв народу кидають задивлятися в однотонну самоту своєї душі і стають співцями живучого життя. Що вони — принайменше на хвилю — відвертаються від перечуленого розніжування своєї душі („Ой люлі, смутку“) та такого-ж потоплювання її в морі духової тьми („Пливем по морі тьми“) із силувано театральними ефектами — в роді „Я виграв свою роль“. І що вони намагаються порозуміти й відтворити глибини національного духа в однім з його великих моментів. Але до того бажалось, щоб слово поета було скрізь достойне сюжету. Щоб в ньому не було ні малодушного слевіння на лад журнальних Єремій, ні крикливого „Неże na Soplicę!“ в сторону ворога, ладом газетної передовці в добі ультиматів („Заплатите ви нам!“ Однаке в цій збірці нашого поета ще багато віршованої публіцистики і немало кволового десператизму („Такого сорому дожити“, „Розвіяли нас бурі“, „Будеш повати як червя“, „Заплатите ви нам!“, „Підем в країну слія“, „Ностальгіє“ і т. ин.) Певно — з чисто патріотичної сторони кращі з сих віршів цінні, особливо для всякої агітаційної роботи, хоч саме в погляду на такий підхід до нашої збірки такі речі тут, як голосіння в стилі „Такого сорому дожити“, „або трохи театральне „Ностальгіє, моя подруго!“ рішучо не повинні бути. З другої-ж сторони певно, що як натхнені партіотичні відгуки такі спроби в нашій збірці, як: „В перші роковини листопада“, „Ти слав свої полки“, „Піти“ або „Спіть, Герої, спіть“ відчуті глибоко і роблять сильне вражіння. Однаке на загал жагучої, — тут і там близкучої — реторики в Карманського більше, ніж поетичного передуховлення і поетичного уподоблення. Поет і тут іде де-що безволно за своїм почуванням і багато більш говорить і голосить, ніж малює і творить. Який вплив мало зрівноваженого захопленого почування поета визначується в нашій збірці доволі односторонньо.

Щож-до драматичного нарису „Буря“ — то це вже чисто тенденційна картина на тлі нашої визвольної війни, вищий артистичний престіж тут узагалі не визначується. Але на виставі по читальнях — особливож за кордоном, в колах еміграції — воно може саме тому надасться, особливо ів-за яви в польськими легіонерами.

Г.

УКРАЇНА, НАУКОВИЙ ТРЬОХМІСЯЧНИК УКРАЇНОЗНАВСТВА, під редакцією акад. М. Грушевського, орган Історичної Секції ВУАН., кн. 1—2, Київ, 1924, стор. 206.

Маємо перед собою перший випуск поновленої „України“, тої „України“, що в 1907. р. замінила собою „Київську Старину“ й по десятлітній перерві виходила протягом 1914. р. як орган Київського Наукового Товариства ім. Шевченка. Заборонена, як і всі інші української видання, з вибухом світової війни, „Україна“ відновлюється по революції 1917. р. Але протягом 1917/18. рр. вийшло тільки 3 книжки і знова настася семилітній антракт, який перевивається аж цього року, з поворотом на Україну засłużеного ученого й організатора українського наукового життя М. Грушевського.

Перша книжка „України“, хоч зложена, судячи по всьому, дуже на швидку — „на початок і імпульс“ — як говориться в передовій статті „Від Редакції“, проте містить дуже багато незвичайно цікавого й цінного наукового матеріалу. Найбільше місця в книжці (стор. 19—81) займає цікава розвідка О. Гермайє, п. н. „Колізвища в світлі новознайдених матеріалів“. Ця розвідка тим більше цінна, що наводить на цікаві анальгії в непережитою сучасністю. Цікавий реферат акад. М. Грушевського про „П'ятьдесят літ „Історических песень Малорусского народа“ Антоновича і Драгоманова“. Стаття акад. С. Ефремова — „Віля початків українства“ (генеза ідеї Кирило-Методієвського Брацтва) характеризує міжнародні і внутрішні культурно-політичні обставини, які зложилися на зародження Кирило-Методієвського Брацтва, і робить враження вступу до якоїсь більшої праці. Під спільним наголовком „Матеріали з громадського і літературного життя України XIX і початків ХХ ст.“, видруковано дуже цінні нові матеріали до історії Кирило-Методієвського Брацтва, реферат писем Бальзака з України, нові сторінки з автобіографії В. Б. Антоновича і багато інших матеріалів. Книжка містить ще такі статті: М. Макаренка — Найдавніша стінопись княжої України; акад. В. Перетца — Найдавніша загадка про театр на Україні; акад. О. Но-вицького — Муміфікований тіла в Седневі; проф. О. Грушевського — Зміни шкільної системи на Лівобережжі в XVIII. в.; акад. П. Тутковського — Здобутки природничого обслідування України за останні десять років (1914—1924). Дуже багатий відділ бібліографії.

Як цілість — перша книжка „України“ робить гарне враження. Бажано буlob, щоб вона виходила часійше та містила побільше свіжішого матеріалу з дореволюційного культурного і політичного життя на Україні. Патріотичні одиниці на свої приватні засоби видавали колись „Київську Старину“ що-місяця. Невже тепер, коли Україна є самостійною державою, у неї не знаходитьсь засобів, щоб „Україну“ віддавати що місяця?

В. С.

Prof. S. R. STEINMETZ: „DE NAZIONALITEITEN IN EUROPA“. Eene sociographische en politische studie. Zuid en Oost. Amsterdam, 1920. 8°. 514 ст.

Ця велика праця Штайнмеца, професора амстердамського університету, відомого в науковому світі голландського соціольога й гарячого приятеля Українців заслугує з усіх мір на нашу увагу. Праця писана по частині ще в часі війни, під враженнем великої ролі, що її відограло в ній національне питання — перший том її закінчення доперва по війні.

Початки, розвиток і будучість різних національностей в Європі — отце в кількох словах зміст книжки автора. Він робить неначе наукову маршруту по Європі, покищо полудніві і східні, і в результаті своїх дослідів та спостережень дає читачеві мозаїковату картину стану національного питання в Європі з перед кількох років.

В обширному вступі він займається теорією національності. Національність протиставляє він нації. Під національностями розуміє він такі групи: національної природи, які не мають ще власної держави. Це ембріональні абоrudimentarnі нації в протиєвенстві до дійсних націй, себто нації й державних. Цю дефініцію національності можна глибоко оспорювати, але не дастесь заперечити, що вона віддає погляд на поняття національності, яким склався і принявся загально в західній Європі. Автор подрібно засторо-

вляється над ріжними ознаками національності (мова і т. д.), сутю її вважає однаке почування і силну волю стати нацією, себто змагання до своєї державної незалежності.

По цьому вступі автор переходить до поодиноких національностей. В першому томі він розглядає півднєве і схід Європи.

Свою наукову маршруту починає від піренейського півострові а саме від Каталанів і Басків. Іх домагання зводяться в суті річи тільки до децентралізації й автономії. Італію вважає він національно одноцільною, хоча можна помітити певну різницю між північною і півдневою Італією. Подібно займається він національностями на балканському півострові. Відтак переходить до Чехів і Словаків. Уважає їх окремими національностями і закидає Чехам імперіялістичну політику супротив Словаків.

Переходячи до Галичини, він подібно зупиняється на Українцях, котрих становище під пануванням Поляків перед війною вважає далеко гіршим від того, яким було становище Поляків у Познанщині під пануванням Німців. Автор дуже добре ознайомлений з українською справою в бувшій державі Габсбургів. Усі його симпатії на боці Українців, котрі в Австрії терпіли найбільший національний гніт і то безпосередньо від Поляків. Що значить „бурутальна жадність завойовництва“, це показує він на конкретному прикладі польського націоналізму. Типовою державою національності вважає Штайнмец Ресію. І тут знова горячо спочуває він долі Українців, котрих вважає по мові, обичаях, характері за самостійну й окрему національність від Великоросів. Українцям узагалі, а в окрема російським, він присвячує дуже багато місця. Він зупиняється докладно на великих природних багацтвах української землі, на українській літературі й культурі, на змаганнях Українців до політичної самостійності. Автор є того перевонання, що Українці всеж таки здобудуть собі свою державу й займуть належне їм місце в сімі націй Європи. Без прибільшення можна сказати, що немає поневоленої національності в Європі, до котрої автор відноситься би з таким теплом і щирими почуваннями, як до Українців.

З великими симпатіями автор відноситься до Білорусінів, Литовців і Фінляндців, котрим присвячує розмірно доволі місця.

Кінчить автор свою книжку критикою національної політики женевського Союза Народів, котрому отверто закидає оборону інтересів націй супротив інтересів національностей, з котрими він зовсім не рахується і котрі він просто ігнорує. Не можна не признати авторові повної слухності в оцінці національної політики Союза Народів. За доказами слухності його закиду не далеко треба нам шукати. Ми, Українці, відчуваємо цю політику Союза Народів кроваво на своїй власній шкірі. На думку автора в основу трактування національностей повинні бути вкладені такі принципи:

Як кожне індивідуум, так і кожна національність має право до свого саморозвитку й життя по своїй волі, на свій власний спосіб і лад, оскільки через це не обмежується вільне право всіх інших.

Рішати про те, чи дана національна група становить окрему національність, чи ні, має виключне право тільки дійсна і правдива демократія даної національної групи.

Весь поступ людствагалежить од багацтва і ріжноманітності національних індивідуальностей; найбільшою небезпекою для людського розвитку до вищих щаблів є унiformовання національностей і імперіялізму.

Ми передали коротенько як найзагальніший зміст цікавої праці проф. Штайнмеца. Для західно-європейського читача вона дає дуже багато матеріалу. В повені літератури по національному питанню вона безумовно одна з кращих.

За тепле і щире відношення шановного автора до Українців і їх змагань до національного визволення і самостійності належиться їому від Українців щира подяка.

Українець.

Складайте жертви

на Західно-Український Видавничий Фонд
„Народної Оборони“.

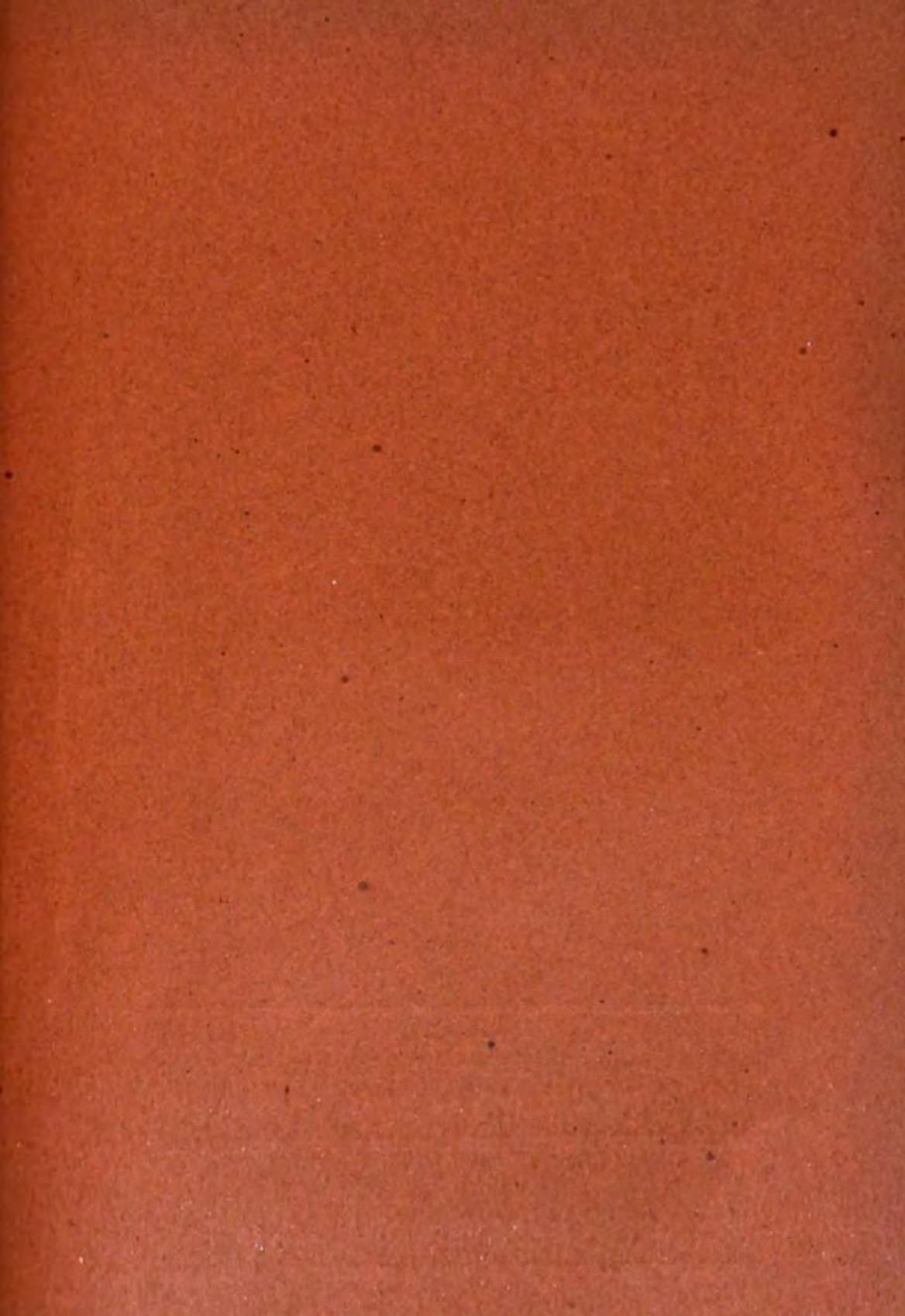
Західно-Український Видавничий Фонд Народної Оборони ставить собі за ціль видавання поза межами краю і поширювання періодичних і інших публікацій р. українській і чужих мовах, для обслугування визвольних змагань нашого народу на західних українських землях.

Видавничий Фонд Народної Оборони є організацією безпартійною, що стоїть на становищі всенародної визвольної боротьби на західних українських землях, під кличем власної державності й національно-державної єдності всього українського народу.

Для виконання своїх видавничих завдань Видавничий Фонд Народної Оборони перебрав на себе Видавництво „Український Скиталець“, орган військової еміграції земель ЗУНР, що мав зліквідуватися, й рішив продовжувати це видавництво, наразі у формі неперіодичних збірників статей на теми політичні, економічні й культурні, під новою назвою „Обєднання“, маючи в намірі зробити це видання періодичним, коли суспільність його відповідно піддергить передплатою й жертвами на Видавничий Фонд. Від цього буде також залежати виконання інших видавничих плянів, як інформаційних брошур для чужого світу, агітаційної літератури для народніх мас у краю і т. п. Жертви на Західно-Український Видавничий Фонд Народної Оборони надсилати під адресою: Verlag „Objednannja, Wien, VIII. Josefstadtstrasse 79, Tüg 18.

На Пресовий Фонд „Українського Скитальця“ зложили:

В ЗЕДИНЕНИХ ДЕРЖАВАХ АМЕРИКИ, в долярах: „Обєднання“ українських організацій, Філадельфія, Па. 30, Д. Грицай Буффальо 23, в тім 15 прихідна сума з балю, уладженого Тов. „Український Сокіл“ і 8 з панахиди по поляглих стрільцях УГА, о. М. Кінаш, Філадельфія, Па. 7, М. Воробець, Н. Ю. Цти 2. — В КАНАДІ, в долярах: Сирник I, учитель, Гарленд, збірка в часі концерту шкільної молоді 8. — В ЧЕХОСЛОВАЧЧИНІ, в чеських коронах: Комітет допомоги українським війцям, секція зборок 250, М. Кіяшук 15, С. Крутій 10, Др. П. Кривуцький 10, Юлія Никоракова 10, В. Струк 10, Н. Н. 5, В. Паліїв 5, А. Циганік 5, всі в Ужгороді; В. Петрук, Граніце 10-50, О. Микитин, Нова Гута, 20, С. Дольницикі 5, А. Гладій 5, оба в Подебрадах; В. Окіс, Вендріна 5, Члени Української Академічної Громади, Берно, 88-70; Н. Н. 50, Ф. Менцінський 20, Л. Редлінг 20, М. Слизар 5, Терлецький 5, Олекса Терлецький 20, М. Шиптур 5, робітничий відділ У. Г. А. (пор. Др. Хрептівський Петро) з концертного фонду 10, всі в Ліберці; А. Вольф, Слатіна 25, Др. Ф. Хітра 5, А. Борч 5, В. Вілем 5, О. Ґромадан 5, Х. У. 10, всі в Тренчині; В. Кассіян, Прага 35, М. Медвідь 5, І. Санчук 5. Яким Куртяник I, всі в Рудольфові. — В НІМЕЧЧИНІ: Франц Отто Пайцкер, Монахів, 1 ам. дол. — В АВСТРІЇ, в коронах: Українське студентське Т-в. „Січ“, Грац, 346.000; Секція експортів при Українськім Т-ві. „Січ“ 20; Український Військовий Комітет Допомоги 30.000, майор У. Г. А. Ерлє Альфонс 50.000 і Др. Д. Коропатницький 30.000, всі у Відні. — У ФРАНЦІЇ: Ілля Козак, Raon I' Etape 10 фр. ф.

Ціна I. книжки „Обєднання“: в Австрії 15.000 ка., Польщі 1·50 зл. п.,
Чехо-Словаччині 10 к. ч., Німеччині 1·20 м. н., Америці доларів 0·30,
Канаді доларів 0·35, для інших держав Європи доларів 0·30.

Адреса Видавництва:
Verlag „Objednannja“, Wien, VIII. Josefstadtterstrasse 79/18.
